

MASSACOMMUNICATIE

Wetenschappelijk Kwartaaltijdschrift
voor Communicatie en Informatie

Jaargang 19

Nummer 1, 1991

WIM NOOMEN

't is halen en brengen

JAN GUTTELING,
HENK BOER,
OENE WIEGMAN &
HANS CALJÉ

*Veranderingen in de
berichtgeving over
milieurisico's in vier
Nederlandse dagbladen*

BARBARA BOSCHMAN,
LILIANNE BUCKENS &
LIESBETH RIJSDIJK

De Derde Wereld in beeld

HARRY BOUWMAN,
MARJAN HAMMERSMA &
ALLERD PEETERS

*Is HDTV alleen interessant voor
voetballiefhebbers?*

PIET ABEN

*Persberichten over
wetenschapsbeoefening hebben
doorgaans hoog rendement*

PETER DE GOEDE

*Lokale en
regionale omroepreclame*

PAUL SLAA

*Het VOC-rapport en de
ontwikkeling van nieuwe
diensten*

MASSACOMMUNICATIE

uitgegeven door de
STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

Onder redactie van

MR. G.A.I. SCHUIJT	<i>Universiteit van Amsterdam</i>
PROF. DR. W.F. VAN RAAIJ	<i>Erasmus Universiteit Rotterdam</i>
PROF. DR. J.G. STAPPERS	<i>Katholieke Universiteit Nijmegen</i>
DR. J. WIETEN	<i>Universiteit van Amsterdam</i>
PROF. DR. C.M.J. VAN WOERKUM	<i>Landbouw Universiteit Wageningen</i>

Raad van Advies

prof. dr. J.C. Arnbak, *Technische Universiteit Delft* – prof. dr. J.Th.M. Bank, *Erasmus Universiteit Rotterdam* – prof. dr. E. de Bens, *Rijksuniversiteit Gent*, – drs. J. Bierhoff, *School voor de Journalistiek, Utrecht* – dr. H. de Bock, *Interview/Burke Amsterdam* – prof. dr. L. Boone, *Katholieke Universiteit Leuven* – prof. dr. ir. J.L. Bordewijk, *Technische Universiteit Delft* – mr. H.J.M. Boukema, *Advocatenkantoor Geerling, Amsterdam* – dr. H. Bouwman, *Universiteit van Amsterdam* – prof. dr. J.J. van Cuilenburg, *Universiteit van Amsterdam* – prof. mr. E.J. Dommering, *Universiteit van Amsterdam* – prof. dr. G. Fauconnier, *Katholieke Universiteit Leuven* – prof. dr. C.J. Hamelink, *Universiteit van Amsterdam* – drs. P.M. Hendriksen, *Nederlandse Omroep Stichting (NOS)* – prof. dr. G.J. Kok, *Rijks Universiteit Limburg* – prof. dr. K. Renckstorf, *Katholieke Universiteit Nijmegen* – drs. A.A.M. Rennen, *Academie voor de Journalistiek, Tilburg* – prof. dr. N. Röling, *Landbouw Universiteit Wageningen* – dr. O. Scholten, *Universiteit van Amsterdam* – dr. J. Servaes, *Katholieke Universiteit Nijmegen* – prof. dr. G.M. van Veldhoven, *Katholieke Universiteit Brabant* – prof. dr. T.H.A. van der Voort, *Rijksuniversiteit Leiden* – dr. A.A. Wentink, *Katholieke Universiteit Brabant* – prof. dr. O. Wiegman, *Technische Universiteit Twente*.

Redactiesecretaris

Jeroen L.J. Janssen
Postbus 258, 6500 AG Nijmegen
Telefoon: 080-61 57 23/61 23 72

Inhoud, nummer 1, 1991

Artikelen

WIM NOOMEN

Het is halen en brengen, PAGINA 3

JAN GUTTELING, HENK BOER, OENE WIEGMAN & HANS CALJÉ

Veranderingen in berichtgeving over milieurisico's in vier Nederlandse dagbladen, PAGINA 20

Onderzoek in 't kort

BARBARA BOSCHMAN, LILIANNE BUCKENS & LIESBETH RIJSDIJK

De Derde Wereld in beeld. Een onderzoek naar de rol van televisieberichtgeving bij beeldvorming over Derde-Wereldlanden, PAGINA 39

Methoden en technieken van onderzoek

HARRY BOUWMAN, MARJAN HAMMERSMA EN ALLERD PEETERS

Is HDTV alleen maar interessant voor voetballiefhebbers? PAGINA 52

Discussie

PIET ABEN

Persberichten over wetenschapsbeoefening hebben doorgaans hoog rendement, PAGINA 64

Kroniek

PETER DE GOEDE

Lokale en regionale omroepreclame, PAGINA 71

PAUL SLAA

Het VOC-rapport en de ontwikkeling van nieuwe diensten, PAGINA 74

Boekbesprekingen

J.C. ARNBAK, J.J. VAN CUILENBURG & E.J. DOMMERING

Verbinding en Ontvlechting in de Communicatie, besprekingen van Jo Bardoel en Nick Jankowski, PAGINA 78

WIM NOOMEN

't Is halen en brengen*

"Van de journalisten"; dat was het brabbelende antwoord dat één van mijn nichtjes op 3-jarige leeftijd gaf, op de vraag "Hoe weet je dat?". Het antwoord van een kind van bemiddelde ouders in een tweedehands werkelijkheid.

Dat antwoord kunnen wij nog steeds geven. Onze kennis van de wereld om ons heen berust voor een zeer groot deel op door anderen, met name journalisten, verschaft informatie. De literatuur op het gebied van journalist en samenleving, ruimer op dat van media en samenleving overziende, kan worden geconstateerd dat aan de media een belangrijke plaats in de samenleving wordt toegekend, ook met betrekking tot 'de politiek'. Naar sommiger mening berichten de massamedia niet alleen over de politiek, zij nemen daaraan ook rechtstreeks deel (Ronneberger, 1969, p. 147). Bovendien wordt soms de indruk gewekt dat iets pas bestaat of werkelijk is gebeurd, wanneer de media daarover berichten, als het "in de krant heeft gestaan". Dat geldt niet alleen voor files - niets is zo frustrerend als het in een file staan die niet in de verkeersinformatie wordt genoemd - maar ook voor politici. Daarvan geeft de Vrij Nederland-redacteur Van Weezel een aardig voorbeeld in het aan het "politiek-mediaal complex" gewijde Nummer van *Namens* (1989, p. 6).

Ik citeer:

"De huidige politieke cultuur wordt erdoor gekenmerkt dat zelfs actieve partijleden hun informatie eerder aan de media ontlenen dan aan afdelingsvergaderingen en dergelijke (...)

Een mooi voorbeeld is de PvdA parlementariër Rie de Boois die een paar jaar geleden door haar partijdistrict ter verantwoording werd geroepen. Ze zou te weinig doen. Toen ze uitlegde dat ze in stilte hard werkte, luidde de reactie: "Maar daarover hebben we nooit wat in de Volskrant gelezen". Althans volgens de overlevering".

In dit verband is het tevens geen onbekend gegeven dat demonstraties soms worden afgelast wanneer er geen tv-cameraploeg is komen opdagen en acties voor honger- en armoedebestrijding in de tweede en derde wereld zijn slecht af zonder tv-beelden. En welk beeld hebben wij van de Golf-crisis?

Media en Politiek

Het thema "Media en Politiek" wil ik in deze les centraal stellen en wel door aandacht te besteden aan bepaalde aspecten van de relatie tussen media en democratie. In discussies over dit thema kan men, met name in Amerikaanse en Duitse vakliteratuur de opvatting tegenkomen dat media de dienst zijn

* rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Communicatiewetenschap aan de Vrije Universiteit.

gaan uitmaken in de politiek. Dat wil zeggen: niet slechts weergeven wat zich aan politieke processen en uitkomsten voordoet, maar die processen en uitkomsten zelf bepalen. Met enige overdrijving zou men die opvatting zó kunnen vertalen dat de media niet meer laten zien wat er gebeurt maar laten gebeuren wat men ziet.

Anderzijds zijn er auteurs die menen dat niet de media de politiek bepalen, maar dat de politiek de media gebruikt en naar haar hand zet (zie bv. Linsky, 1986, Jarren, 1988, p. 619-633 en Entman 1989).

Onderzoekstraditie

Met dit onderwerp sta ik in de traditie van de communicatiewetenschapsbeoefening aan de Vrije Universiteit, en het behoeft geen betoog dat ik die traditie graag voortzet. Door Diemer in 1958 begonnen als Perswetenschap werd het vak later, op instigatie van de toenmalige hoogleraar, tevens subfaculteitsdecaan, Kuypers - "met het oog op toekomstige ontwikkelingen" - omgedoopt in Communicatiewetenschap en, in chronologische volgorde ontwikkeld door Van Cuilenburg en mij, Scholten, De Ridder en Kleinnijenhuis. Het in de loop der jaren ontwikkelde onderwijs en onderzoek had en heeft als thema "Media - meningsvorming - democratie" recentelijk aangeduid als "Politieke Communicatie en Informatie". Samen met collega-socioloog De Jonge werd gestart met onderzoek naar het - voormalige - dagblad De Tijd. In dat onderzoek lag het accent op 'medium en meningsvorming' en het vormde het begin van wat wij toen aanduidden als "geïntegreerd massacommunicatie-onderzoek" (zie voor een omschrijving Van Cuilenburg en Noomen 1984, p. 169 - 172), waarin *inhoudsanalyse* - de titel van dat onderzoeksrapport duidt daarop: "De Tijd in vijf dimensies" - en *lezersonderzoek* - gerapporteerd onder de titel "Tijd-gebonden" - op elkaar werden betrokken. Vanuit die benadering werd vervolgens door Van Cuilenburg - in het kader van onderzoek naar pluriformiteit van de dagbladers - bijzondere aandacht besteed aan de politieke opstelling van dagbladen en hun lezers, waarbij ik mij richtte op het aspect van de meningsvorming. Een verruiming in de richting van 'meningsvorming en democratie' werd aangebracht door Scholten met zijn onderzoek naar "Krant en Democratie" waarna verbijzonderingen volgden in termen van onderzoek naar de structuur van betogende teksten door Van Cuilenburg, Kleinnijenhuis en De Ridder, alsmede in de richting van de politiek-bestuurlijke informatiekunde terwijl Kleinnijenhuis z'n aandacht óók wijdde aan het zoeken van verklaringen voor journalistieke informatieverwerking: Diemer, 1958, Van Cuilenburg, De Jonge en Noomen, 1974, Van Cuilenburg, 1977, Noomen, 1977, Scholten, 1982, Van Cuilenburg, Kleinnijenhuis en De Ridder, 1988, Kleinnijenhuis 1990).

In een groot deel van dit onderzoek wordt uitgegaan van de opvatting dat media een dienende functie hebben met betrekking tot de meningsvorming in een parlementaire democratie. Massamedia, zo is de gedachtengang, effec-

tueren de openbaarheid en houden de stroom informatie van de de, in de woorden van Dahrendorf, 'aktive' naar 'passive' Oeffentlichkeit, en omgekeerd, op gang. (Dahrendorf, 1974, p. 97-110). In de literatuur over 'media en democratie' wordt deze opvatting doorgaans uitgewerkt in termen van drie functies (zie o.a. Geiszler, 1973, p. 27-41). In de eerste plaats vervullen de media een zgn. *informatie-functie*: zij informeren de burgers over het beleid, de beleidsvoornemens en de beleidsuitvoering door de overheid. Ten tweede kan de overheid, dankzij de *expresse-functie* van de media, te weten komen wat onder de bevolking leeft. Verwant is de derde functie, die van de *kritiek*: met name in hun politieke commentaren en achtergrondinformatie oefenen media kritiek uit op het beleid van de overheid zowel met betrekking tot de inhoud als ten aanzien van de vorm, de wijze waarop het beleid tot stand komt. Deze twee typen kritiek worden door Wildenmann en Kaltefleiter aangeduid als resp. *Sachkritik* - zijn politieke beslissingen uit de zaak zelf te rechtvaardigen? - en *Stilkritik* - hebben de besluitvormers zich aan de democratische spelregels gehouden? (Wildenmann en Kaltefleiter 1973 (1965) p. 15 e.v.).

Media en (ver)mogen

"Van de journalisten", zei m'n nichtje en had het, zonder het te weten - hoe zou men ook kunnen op 3-jarige leeftijd - over de informatiefunctie van de media. Wij worden geïnformeerd door journalisten, maar, zei Diemer in zijn afscheidsrede in 1981 (Diemer, 1981, p. 11).

"Daarbij is het niet gebleven. Het verdient de aandacht, dat tal van media zich al in een vroeg stadium zijn gaan toeleggen op kritische beoordeling van gebeurtenissen en verschijnselen."

Hij vervolgt met de vraag

"... , waarop die kritiek als bijgekomen journalistieke bezigheid naar haar bevoegdheid berust, een vraag die, naar het mij toeschijnt, de media niet al te zeer bezighoudt: ze *doen* het nu eenmaal, mogelijk als min of meer natuurlijk gevolg op de inlichting en de toelichting."

Eerder stelde Stappers een vergelijkbare vraag:

"Men kan zich dan afvragen waar de media de pretentie vandaan halen om opvoedend, kritiserend en controlerend bezig te zijn". (Stappers, 1975, p. 192).

Een vraag die, naar zijn mening, beantwoord zal worden in termen van: in een moderne en gecompliceerde samenleving zijn deze media de enige om iedereen te bereiken.

Waar halen de media het recht vandaan om...? Ik meen dat de vraag naar de bevoegdheid om kritiek te oefenen kort en bondig kan worden beantwoord. Niet met een "Ik herinner mij niet U iets gevraagd te hebben" (Van der Meiden en Van Ommen, 1975) maar met een verwijzing naar de Grondwet, art. 7, lid 1:

"Niemand heeft voorafgaand verlot nodig om door de drukpers gedachten en gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet."

U, ik, wij allemaal hebben het recht in de openbaarheid te brengen dat, naar onze mening, de samenleving gediend is met, resp. het schip in gaat door het zittende kabinet. Maar, bij de vraag naar de bevoegdheid is er natuurlijk meer aan de hand. Die vraag wordt mede ingegeven door de achterliggende vraag "namens" wie de kritiek wordt geoefend en door de veronderstelde werking of macht van de media.

Zo moge er dan geen principiële verschil zijn tussen de boodschap van iemand die zich in een overvolle tram naar de uitgang probeert te worstelen onder het uitroepen van:

"Excuse me, though I am not Mrs. Thatcher, I am nevertheless a human being" en een hoofdredactioneel commentaar waarin mevrouw Thatcher wordt gemaand zich niet te verbeelden "Her Holy Highness" te zijn - in beide gevallen gaat het om openbare boodschappen - maar de laatste soort zal toch meer aandacht krijgen en er zal meer gewicht aan worden gehecht. In verband met het veronderstelde gezag en met het veronderstelde bereik van die boodschap.

Media en Democratie

De vraag naar de bevoegdheid van de media om informierend, vertolkend en kritiserend bezig te zijn, kan niet worden losgemaakt van de *dienende functie* van media voor de instandhouding en ontwikkeling van een democratisch politiek systeem. Het kan wel, maar vanuit een oogpunt van theorie-ontwikkelingen over de relatie tussen media en politiek is dat minder zinvol. Die relatie kan nog steeds worden geïllustreerd met de woorden van de bekende Medianota uit 1975:

"De massamedia vormden op grond van hun informatieve, commentariërende en kritiserende functies en als middelen van cultuurvorming, niet alleen een construerend deel van de democratie, zij zijn het hart van de openbaarheid zonder welke onze maatschappij niet volgens de geldende regels en doelstellingen kan functioneren."

Deze en vergelijkbare opmerkingen vormen de kern van opvattingen over de relatie tussen media en democratie (zie bv. Boukema, 1974, p. 286-287 en WRR, 1982, p. 16, Stappers, 1988, p. 144). Beoordeling en beïnvloeding van beleid veronderstellen informatie over en kennis van dat beleid. Maar hierbij moet ogenblikkelijk worden aangetekend, dat kennis van en informatie over beleid wel kunnen worden opgevat als noodzakelijke, maar niet als voldoende voorwaarden voor de beïnvloeding van het beleid. Een tot de verbeelding sprekende illustratie hiervan geeft Hofland in de vierde en laatste aflevering van zijn journalistieke autobiografie in NRC/Handelsblad van 1 juli 1989.

"Men kan", zegt hij, "schrijven, vergaderen, betogen en petitioneren wat

men wil - het lijkt telkens weer alsof zich tussen tussen (sic) de bestuurders en het volk een geluidwerende laag heeft gevormd, die nog wel een vage, onuitsgesproken verstandhouding toelaat maar niet veel meer".

Ter nadere verklaring hiervan veroorlooft hij zich een theoretisch intermezzo waarin hij aangeeft hoe met behulp van de zogenaamde papierstroom tussen overheid en burger en tussen burgers onderling de mate van democratie in een land kan worden bepaald. Op basis daarvan onderscheidt hij dictatuur, democratie en anarchie waarna hij op nog een mogelijkheid wijst:

"... de stroom van bestuur naar burgerij is enorm, die van burgerij naar bestuur even indrukwekkend, terwijl het ook binnen de burgerij levendig toegaat. Maar alleen in die laatste delta bereiken de meeste stromen het doel. Wat de eerste twee betreft: die verdwijnen ergens in een poreus niemandsland. De burgers zijn vrij, ze doen in hoge mate wat ze willen. Daarbij laten ze hun regering niet in het ongewisse over hun wensen en dat zal de regering dan weer in hoge mate een zorg zijn. Die volgt haar eigen beleid en zo ontstaat die eigenaardige toestand die niet werkelijk een democratie kan worden genoemd, maar die ook niet een geen-democratie is. Een stagnatie in de politiek, maar geen stagnatie in de samenleving. Een semi-stagnatie die met zich meebrengt dat er in de politiek zo weinig te beleven valt."

Hofland schetst hiermee een situatie waarin een overheid min of meer los van de burger opereert en die schets roept Schumpeters "andere theorie van de democratie" in herinnering waarin het, "volgens Daudt primair gaat om het kiezen van vertegenwoordigers of politieke leiders die zo nodig - en dat komt op de tweede plaats - in dit proces vorm geven aan bij de kiezers levende wensen". (Lehning, 1986, p. 329).

Met de verandering van de zgn. 'klassieke' in de 'andere democratie' verandert ook de rol van de pers. In de klassieke opvatting vertelde de pers wat het publiek nodig had; vervolgens besloot het publiek wat het wilde en tenslotte communiceerde de pers de beslissingen van het publiek naar de besluitvormers. Althans, in theorie. In de praktijk bleek de bevolking geen beleidskeuzen te doen maar vertegenwoordigers te kiezen en werd de belangrijkste instrumentele plaats voor politiek leiderschap de partij. Ook in de partij/elite democratie-variant bleef de pers, bleven de media belangrijk, zij het niet als ogen en oren van het publiek, maar als beïnvloeders van de politieke elite. In een daarop volgende fase zou, naar de mening van sommige auteurs, sprake zijn van media-democratie waarin de media de rol van de politieke partijen hebben overgenomen (Orren, 1986, p. 7-11).

Hoe zit dat nu met politieke partijen en welke plaats nemen de media in de politiek in? Daarover wil ik het volgende opmerken. In de eerste plaats iets over: *Partijen*.

Ten aanzien van de Nederlandse situatie signaleert Smeets in een artikel in NRC/Handelsblad van 8 september 1990: "Het succes van Nederland, hoe onze democratie volledig gedemocratiseerd is en welke problemen onbe-

spraken blijven" de afgenomen betekenis van de politieke partijen aldus:

"Na ruim een eeuw is de Nederlandse democratie eindelijk gedemocratiseerd. Na 100 jaar worden we ten lange leste door onszelf geregeerd in plaats van door een elite die in onze naam opereert. De emancipatie van de middengroepen is voltooid. Alleen al daarom zijn de politieke partijen en maatschappelijke organisaties niet meer zo belangrijk". "Parlementariërs kunnen ermee volstaan zichzelf en hun burens te vertegenwoordigen", voegt hij eraan toe.

Uit zowel binnen- als buitenlands onderzoek kan worden opgemaakt dat steeds meer en steeds vaker vraagtekens worden geplaatst bij het functioneren van politieke partijen als intermediair, als belangen-vertolkers en referentiekaders. Van dat onderzoek geef ik u, in kernzinnen, een aantal voorbeelden zonder volledigheid te pretenderen. Het geraadpleegde materiaal heeft betrekking op de periode vanaf 1985:

- De groei van de overheid en de groei van de massamedia hebben de rol van de pers uitgebreid en de invloed van andere, traditionele instellingen beperkt (Kaiser 1985, p. 36-37, Linsky, 1986, p. 10);
- politieke partijen houden de burgerij niet bij de tijd (Hoogerwerf, 1986, p. 146);
- in een parlementaire democratie zijn politieke instellingen in toenemende mate functioneel afhankelijk geworden van de massamedia, die door hun bemiddelende functie een sleutelpositie hebben ingenomen in het politieke proces (Kepplinger, 1989, p. 183);
- politieke partijen hebben een deel van hun machtspositie overgedragen aan dagbladen (Kleinnijenhuis en Scholten, 1989, p. 456).

Nog weer anders gezegd: de mede door politieke partijen gerealiseerde openbaarheid zou allengs zijn vervangen door een "modern publicity process", opgevat als concurrentiestrijd om door middel van de massamedia voorstellingen van de bevolking met betrekking tot belangrijke politieke gebeurtenissen en onderwerpen te beïnvloeden (Blumler, 1990, p. 103). Hier is nog wel meer over te zeggen, bv. over de mogelijke rol van de media zelf als verklaringsfactor van de verminderende betekenis van partij-organisaties (vgl. Garnham, 1986, p. 50-51 en Pöttker, 1938, p. 505-520) maar omwille van de tijd moet ik mij beperken. Overigens niet zonder op te merken dat deze ontwikkelingen waarschijnlijk nauw samenhangen met processen van zelfstandiging (van de media) en van wat wordt aangeduid als individualisering. En dat betekent voor de meningsvorming, dat zij minder dan voorheen is ingebed in een referentiekader, waarvan de samenstellende delen (gezin, kerk, partij, vakvereniging en medium) elkaar in een bespiegelend en versterkend evenwicht hielden. Een situatie waarin "De politieke cultuur... de traditionele partijen een sterke greep (garandeerde) op aard en omvang van de politieke discussie." (Kleinnijenhuis en Scholten, 1989, p. 436).

Media

Kan nu worden verondersteld dat met een afname van de intermediaire functie van politieke partijen de betekenis van de media toeneemt? Bij die functies denk ik dan aan de gebruikelijke als "het articuleren van eisen en het opstellen van programma's; het recruter en stellen van kandidaten en politieke socialisatie en mobilisatie" (vgl. Lucardie, 1989, p. 68-71).

Die indruk wordt - met name in Amerikaanse literatuur wel gewekt wanneer erop wordt gewezen dat media:

- betrokken zijn bij het recruter en van leiders;
- een grote rol hebben bij het bepalen van de politieke agenda, ooit het exclusieve terrein van partijen en hun leiders;
- het overheidsbeleid evalueren en daarvoor succes- en faalcriteria vaststellen (vgl. Orren, 1986, p. 10).

In Duitstalige literatuur komt men de opvatting tegen dat de media machtige instituties zijn geworden die politieke structuren veranderen (Jarren, 1988, p. 623). En ook in ons land kan men opmerkingen horen over de macht van de media, in het bijzonder van "Hilversum" (Hoogerwerf, 1986, p. 155). Bij de betrekkingen tussen politiek en journalistiek lijkt het me overigens dienstig onderscheid te maken tussen het graag tot de categorie "bekende Nederlanders" willen behoren en het bepalen van de politiek door de media. Maar dit terzijde.

Media, meningsvorming en democratie

Aan de beantwoording van de onderhavige vraag zal ik in dit uur niet toekomen. Ik kan slechts de aandacht vestigen op enkele zaken die bij beantwoording in de overwegingen dienen te worden betrokken. In de eerste plaats zal nauwkeurig moeten worden aangegeven, wat in dit verband - "neemt de betekenis van de media toe?" - onder *betekenis* wordt verstaan. Betekenis voor wie en waarvoor: voor 'de politieke top' in het kader van besluitvorming, 'de politieke basis' ten behoeve van de meningsvorming of voor beide? In het laatste geval dient men zich vervolgens af te vragen in hoeverre nog sprake is van een lineair bemiddelingsproces tussen overheid en burger en omgekeerd, wanneer men bedenkt dat communicatie-structuren en -processen reeds veranderd zijn en mogelijk nog veranderen zullen onder invloed van technologische ontwikkelingen (Jarren, 1988, p. 620) - voor een intrigerend toekomstbeeld verwijs ik naar Dahls opvattingen in zijn in 1989 verschenen "Democracy and its Critics" over het gebruik dat van telecommunicatie gemaakt zou kunnen worden door een zgn. "minipopulus" ter verkleining van de kloof tussen politieke elites en de bevolking (Dahl, 1989, p. 338 - 341).

Gaat het, in de derde plaats, om het *overnemen* van functies, en, zo ja, welke of worden functies van andere spelers in het politieke spel, waaronder de media, als 'vanzelf' belangrijker bij het naar de zijlijn verdwijnen van een an-

dere speler? In geval van het overnemen van functies door de media zal vervolgens de legitimeringsgrondslag daarvan aan de orde moeten worden gesteld en in de vijfde maar zeker niet de laatste plaats moeten we ons afvragen op grond waarvan media zouden kunnen winnen of realiseren wat de partij- en verliezen resp. waarin zij niet blijken te slagen.

Wat hiervan ook zij, naar ik meen kan ook in onze huidige 'informatie-samenleving' nog worden gesteld, dat de media als "surveillors of the environment, correlating component parts of society" (Lasswell, 1948, p. 32-51) en als middelen die in beginsel iedereen kunnen bereiken hun betekenis behouden. En wel voor een dubbele markt: de leden van de samenleving verschaffen zij informatie over beleid en bestuur op verschillende niveaus alsmede over zgn. maatschappelijke actoren die actief of passief bij dat beleid betrokken zijn en voor een overheid kunnen zij een belangrijke bron van informatie vormen over opvattingen en ontwikkelingen in sectoren van de samenleving.

Ondanks alle ontwikkelingen en veranderingen die de inrichting van de democratie raken, blijft beoordeling van het beleid door de burger een cruciaal element. Voor een zeer recente bijdrage aan het denken over democratie verwijs ik naar het zojuist genoemde werk van Dahl, waarin hij onder meer opmerkt:

"If the democratic process is not firmly anchored in the judgments of the demos, then the system will continue to drift toward quasi guardianship. If the anchor holds, the drift will stop." (Dahl, 1989, p. 338).

De wijze waarop hij deze verankering in de nabije toekomst schetst is een ander verhaal, vergeleken waarmee mijn verhaal wellicht conventioneel maar, naar mijn stellige overtuiging niet 'out of date' is.

De betekenis van de media ligt dus met name in het bieden van een mogelijkheid beleid te beoordelen. Als hun bijdrage gedefinieerd en geoperationaaliseerd zou worden in termen van vergroting van de betrokkenheid van de burger bij het bestuur, zou als karakterisering de titel van deze les kunnen worden gebruikt: " 't Is halen en brengen". Immers, uit een onlangs t.g.v. het jubileum van de Thorbecke-vereniging gehouden NIPO-enquête kwam onder meer naar voren dat ruim één derde van het publiek meent, dat het weinig tot niets uitmaakt óf er wordt gestemd noch op *wie* er wordt gestemd en als om een geldelijke bijdrage zou worden gevraagd, zouden verkiezingen niet alleen geld maar ook stemmen kosten. Voor de ene commentator vormt deze uitslag een teken van de tevredenheid met het bestaan ("Nederland is af", Bolkestein in NRC/H. 23.10.1990 en de Volkskrant 27.10.1990), waarbij er in het voorbijgaan op wordt gewezen dat er, volgens recente gegevens van het Sociaal Cultureel Planbureau, geen sprake is van verminderde participatie. Voor een ander doet hij afbreuk aan het gezag van democratisch genomen besluiten: "Het versterkt de neiging van mensen ze aan hun laars te

lappen" (Glastra van Loon, NRC/H. 23.10.1990, "Niet kiezer vormt regering maar CDA") en al eerder wees de historicus Oerlemans op ontwikkelingen in de Nederlandse politiek die voor de ontwikkeling van een kritisch democratisch bewustzijn weinig ruimte laten (NRC/H. 17.4.1990. "En bovenal: de vrijheidszin"). Als media geacht worden een bijdrage te leveren aan de meningsvorming met het oog op een adequaat functioneren van de democratie is enige aarzeling, om niet te zeggen verlegenheid hier wel op z'n plaats, althans een gevoelde behoefte aan nader onderzoek naar de factoren die bijdragen aan negatieve beeldvorming over politiek en naar de plaats die de factor 'media' daaronder inneemt.

Maar, zoals publieke tribunes in zalen waar de vertegenwoordiging van het volk vergaderd is, niet worden gesloten als gevolg van afnemende belangstelling, zo is er geen reden om met betrekking tot de media te zeggen: "sluit de politieke redacties maar". Want, zoals publieke tribunes de mogelijkheid van toezien op het politieke bedrijf bieden, zo kunnen media zicht blijven bieden op de vormgeving aan de toekomst van de samenleving. Máár, aan die vergelijking moet wél iets worden toegevoegd.

Wanneer wij ons op het standpunt stellen dat een wezenlijke bijdrage van media aan politieke communicatie niet bestaat uit het louter, quasi-technisch doorgeven van informatie, maar uit het verzorgen en bezorgen van *geordende* informatie (Mast, 1978, p. 21) dan doet zich de vraag naar de ordeningscriteria en het ordeningsschema voor. Die criteria en dat schema hebben alles te maken met informatiebemiddeling als dienst en wat ik hiermee bedoel wil ik illustreren met een zin uit de dissertatie van Mast:

"Die adequate Orientierung in der politischen Kommunikation gewährleistet die Wahrnehmung demokratischen Rechte und Pflichten." (Mast, 1978, p. 29).

Wat is een adequate oriëntatie en hoe adequaat is die oriëntatie? Dat is een vraag van halen, brengen, in ontvangst nemen en verwerken. Verrichtingen die mijns inziens eerst reliëf krijgen tegen de achtergrond van de democratieopvatting die men erop na houdt. Ik zal U niet vermoeien met een bloemlezing uit de vele definities van democratie die er zijn, maar ik sluit me aan bij een door Hoogerwerf gegeven omschrijving van democratie als "... een weg naar de vrijheid, de gelijkheid en de saamhorigheid of tolerantie van een samenleving (Hoogerwerf, 1986, p. 135). Uit een proeve van beantwoording van de vraag naar de adequaetheid zal blijken dat er tussen halen en brengen enerzijds en in ontvangst nemen en verwerken anderzijds een discrepantie kan bestaan die voor het kunnen waarnemen van democratische rechten en plichten gevolgen heeft. Ik wil dit, met een verwijzing naar Golding (Golding, 1990) illustreren aan de hand van een tweetal theorieën die in de communicatiewetenschap ontwikkeld zijn in het kader van onderzoek naar de zgn. macro-effecten van media, te weten de '*kennisklooftheorie*' en de '*agenda-setting theorie*'.

Aan een eerder door Van Cuilenburg en mij gegeven samenvatting van bei-

de theorieën (Van Cuilenburg en Noomen, 1984, p. 165 - 169) ontleen ik het volgende. 'Agenda-setting' en 'kenniskloof' zijn typen effecten die vanuit bepaalde invalshoeken nader kunnen worden uitgewerkt in termen van het maatschappelijk functioneren van de media.

Kenniskloof

De kenniskloof-theorie heeft betrekking op het effect van informatiewinst of toename van kennis. Op zich kan informatiewinst als een positief effect van massacommunicatie worden beschouwd. Op macro-niveau, dat wil zeggen op het niveau van de samenleving, kan deze winst echter een averechts effect hebben wanneer de meerdere informatie de afstand tussen 'weters' en 'niet-weters' vergroot. De door Tichenor, Donohue, Olien geformuleerde kenniskloof-hypothese houdt in dat mensen met een hogere socio-economische status (hoog inkomen en hogere opleiding) via de massamedia sneller kennis verwerven dan mensen met een lagere status. Deze 'differentiële kennistoename' betekent niet dat mensen met een lagere socio-economische status géén kennis via de massamedia verwerven, maar dat de groei van kennis onder de hogere status segmenten relatief groter is (Tichenor e.a., 1970, p. 159 - 170). Die hogere segmenten zijn, anders geformuleerd, beter in staat profijt te trekken van wat massamedia bieden dan de groep met een lagere socio-economische status.

Agenda-setting

De Amerikaan Schramm wees erop dat het aannemelijk is dat de kracht van de media vooral ligt in hun vermogen bepaalde problemen, personen of kwesties op een bepaald tijdstip aan de orde te stellen (Schramm, 1973, p. 261). En andere(n) dus onbelicht te laten. Dit vermogen staat in de literatuur bekend als 'agenda-setting'. De media bepalen door hun onder-werpkeuze en door de aandacht die zij aan die onderwerpen besteden, waarover binnen de samenleving wordt gesproken. Opvattingen over 'agenda-setting' zijn onlosmakelijk verbonden met de naam van de Amerikaanse politicoloog Bernard Cohen die in 1963 in een boek over de rol van de pers in de buitenlandse politiek de volgende gedenkwaardige woorden noteerde: "The press may not be successful in telling its readers what to think about, but it is stunningly succesfull in telling its readers what to think about". (Cohen, 1963, p. 120) Media mogen dan niet in staat zijn te bepalen wat wij denken, zij kunnen wel bepalen waarover wij denken.

Wat er, ten aanzien van het op basis van deze theorie verrichte onderzoek ook aan kritische opmerkingen en kanttekeningen mogelijk is, de conclusie is gewettigd dat media het vermogen hebben bepaalde problemen wel en andere niet te 'thematiseren' die mede als gevolg daarvan op de publieks- en politieke agenda terechtkomen. (cf. Schönbach, 1983).

Vragen

In verband met het maatschappelijk functioneren van de media geven de als kenniskloof en agenda-setting aangeduide verschijnselen aanleiding tot twee belangrijke vragen met betrekking tot de journalistiek en haar ordenings-schema. Terzake van de kenniskloof dringt de vraag zich op naar de toegankelijkheid van de informatie in het verlengde waarvan de vraag naar de publieksgerichtheid van de journalist ligt. Door Donsbach (1981) in Duitsland en door Kaiser en Wermuth (1989) in Nederland verricht onderzoek wekt nu niet direct de indruk van "het publiek is m'n beste vriend". Op de vraag naar de toegankelijkheid van de informatie zal ik in dit uur overigens niet verder ingaan.

Met betrekking tot 'agenda-setting' doet zich de vraag naar de toegang tot de media voor, en die vraag is zowel communicatiewetenschappelijk als politologisch-bestuurskundig van belang. Het antwoord op de vraag naar toegang tot de massamedia kan immers ook een antwoord opleveren naar (het beeld van) de maatschappelijke machtsverdeling (vgl. Jarren 1988, p. 631). Gegeven nu de geweldige hoeveelheid gebeurtenissen die zich voor openbaarmaking lenen, is in dit verband een opmerking van Blumler van belang, nl. dat niet de hoeveelheid informatie ons zorgen moet baren, maar de vraag hoe goed de 'mediating agents' zijn toegerust om de verschillende informatie-diensten die we nodig hebben, te bieden (Blumler, 1979, p. 229). Eén van die 'mediating agents' blijven de massamedia en onderzoek naar ordeningsschema's en ordeningscriteria blijft actueel vanuit het oogpunt van het democratisch functioneren van een samenleving. Kleinnijenhuis schreef over journalistieke informatieverwerking een knap en intrigerend proefschrift, maar omdat in de wetenschap zelden laatste woorden worden gesproken, laat ook zijn werk nog ruimte om het denken over en onderzoek naar de maatschappelijke rechtvaardiging van journalistiek handelen voort te zetten.

Eén van de elementen daarin betreft de bronnen waarvan de journalist zich bedient en het m.i. opmerkelijk hoezeer de aandacht voor 'bronnen van het nieuws' toeneemt, wellicht gestimuleerd door Gans's studie uit 1979 "Deciding What's News" (zie ook Schlesinger, 1990). Deze belangstelling komt o.a. tot uitdrukking in de aanpassing resp. vervanging van theoretische begrippen. Zo wordt niet alleen meer gesproken over 'agenda-setting', maar ook over 'agenda-building' invloeden op de media (Blumler, 1990, p. 110), evenals over 'agenda-generation' (Himmelweit e.a. 1985, p. 228) terwijl in dit verband tevens op Kepingers opvattingen over "instrumentelle Inszenierung" (1989, p. 11) kan worden gewezen.

Slotsom

In het voorgaande heb ik geprobeerd een paar indrukken te geven van het

denken over en onderzoek naar de relatie tussen media en politiek. Met betrekking tot het deel-aspect 'media en meningsvorming' wees ik kort op aan de Vrije Universiteit uitgevoerd onderzoek terwijl ik aan de hand van literatuur enige ontwikkelingen met betrekking tot de democratie aangaf. In het kader van het deel-aspect 'meningsvorming en democratie' signaleerde ik enige opvattingen met betrekking tot de verminderende betekenis van politieke partijen en stelde ik de vraag aan de orde of de betekenis van de media gaat toenemen. Met het oog op de werkzaamheden binnen de vakgroep Politicologie en Bestuurskunde leiden deze opvattingen en ontwikkelingen mij tot het volgende.

Gegeven actuele discussies over de toenemende complexiteit van overheidsbeleid, de verminderende betekenis van politieke partijen als belangen-vertolkers en meningsvormende instanties voor de burger, de afnemende belangstelling voor "de politiek" en gelet op de verzelfstandigde positie van media, waarbij het eind van de ontwikkeling van nieuwe media nog niet in zicht is, lijken mij twee vragen centraal te moeten staan in een wetenschap die zich toelegt op de studie van politieke communicatie en informatie:

- a. op welke wijze bieden de media zicht op en inzicht in de politiek van een samenleving?
- b. kan die wijze geacht worden een adequate oriëntatie op de politieke communicatie te zijn en op te leveren?

Bij het beantwoorden van de eerste vraag zou ik met name aandacht willen besteden aan het identificeren van bronnen of antecedenten van mediaboodschappen en de daarin aan de orde gestelde thema's, om langs die weg een bijdrage te leveren aan de uitbouw van het tot nu toe verrichte pluriformiteitsonderzoek waarin mediapluriformiteit overwegend in verband wordt gebracht met onder de bevolking voorkomende politieke opvattingen. Met het oog op de bruikbaarheid van de informatie ten behoeve van beïnvloedingsmogelijkheden door de burger, dient daarbij met name aandacht te worden besteed aan het 'niveau' waarop "de politiek" verwoord, verklankt en verbeeld wordt. 'Niveau' vat ik daarbij in dubbele zin op, zowel in termen van de nationale en internationale context van beleidsontwikkeling en besluitvorming als in termen van stijl, waarvoor ik verwijs naar een eerder gemaakte opmerking inzake 'Stilkritik'. Concreet: indien het zo is dat de nationale staat steeds minder in staat is als autonome actor problemen aan te snijden en op te lossen, komt dit dan in de media-berichtgeving - met name in de achtergrondinformatie - voldoende tot uitdrukking en met behulp van welke criteria wordt het politiek bedrijf beoordeeld? Beantwoording van vragen als deze is noodzakelijk om de vraag naar de adequaatheid van de oriëntatie te beantwoorden, waarbij ik dit begrip primair omschrijf in termen van representativiteit - in de zin van het representeren van actoren - enerzijds en bruikbaarheid anderzijds.

Hiertoe is uitgebreid en, bij voorkeur, vergelijkend onderzoek nodig. Dat

onderzoek zal in elk geval de volgende drie deelterreinen omvatten:

- a. met het oog op de bruikbaarheid van informatie onderzoek naar informatiewensen en - behoeften met betrekking tot politiek bij het publiek;
- b. onderzoek naar de representatie van actoren in de media;
- c. onderzoek naar het gebruik door de overheid van informatie en van hun bronnen.

In zijn 'Communication Policy in the Global Information Economy' merkt Melody op dat overheidsbeleid in een democratische samenleving zich ontvankelijk zou moeten tonen voor de kwaliteit en de kwantiteit van bewijzen ('evidence') en argumentaties die ter verdediging van bepaalde posities naar voren worden gebracht door bepaalde belangen (Melody, 1990, p. 32). Welke belangen halen de media vanuit hun visie op de democratie naar voren en brengen zij die belangen onder de aandacht van de menings- en besluitvormers of laten belanghebbenden hun boodschap, door de encensering ervan halen en brengen?

Voor inzicht in het democratisch gehalte van processen van meningsvorming en van overheidsbeleid, blijft een belangrijke taak weggelegd voor normatief-empirisch communicatiewetenschappelijk en politicologisch-bestuurskundig onderzoek. Indien men constateert dat de democratie verschaalt en de politiek stagneert, dan is het goed een uitspraak van Kuypers in herinnering te brengen: "Betere theorieën over democratie... veronderstellen betere theorieën over politiek." (Kuypers, 1980, B, p. 284). En indien men - zoals ik doe - nog steeds meent dat media redelijk geschikte middelen zijn om iets openbaar te maken (zoals Stappers in elk geval in 1975 meende, p. 193), dan blijft het de moeite lonen na te gaan wie en wat zij openbaar maken en hoe zij dat doen om het resultaat van hun halen en brengen vervolgens te interpreteren in termen van hun bijdrage aan het op weg zijn van een samenleving naar vrijheid, gelijkheid, saamhorigheid en tolerantie.

LITERATUUR

- Blumler, J.G. (1979), Information overload: is there a problem? in: E. Witte (Hrsg.) *Telekommunikation für den Menschen*.
- Blumler, J.F. (1990), Elections, The Media and The Modern Publicity Process in: M. Ferguson (ed.) *Public Communication, The New Imperatives, Future Directions in Communication Research*, p. 101 - 114.
- Boukema, P.J. (1974), Overheidssubsidie en Persvrijheid in: *AR-Staatskunde*, 44e jaargang no. 10, oktober 1974, p. 286 - 295.
- Cuilenburg, J.J. van (1977), *Lezer, Krant en Politiek*.
- Cuilenburg, J.J. van en G.W. Noomen (1984), *Communicatiewetenschap*.
- Cuilenburg, J.J. van, J. Kleinnijenhuis en J.A. de Ridder (1988), *Tekst en Betoog, naar een computergestuurde inhoudsanalyse van betogende teksten*.
- Dahl, R.A. (1989), *Democracy and its Critics*.
- Dahrendorf, R. (1974), Aktive und passive Oeffentlichkeit, in: W.R. Langenbucher, *Zur Theorie der politischen Kommunikation*.

- Diemer, E. (1981), *Een verder reikende verantwoordelijkheid*.
- Donsbach, W. (1981), *Gesellschaftliche Aufgaben der Massenmedien und Berufliche Einstellungen von Journalisten*.
- Entman, R.M. (1989), *Democracy Without Citizens, Media and The Decay of American Politics*.
- Ferguson, M. (ed.) (1990), *Public Communication, The New Imperatives* Future Directions for Media Research.
- Gans, H.J. (1979), *Deciding What's News: A Study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*.
- Garnham, N. (1986), The Media and The Public Sphere in: P. Golding, G. Murdock en Ph. Schlesinger (eds.) *Communicating Politics*, p. 37 - 55.
- Geizler, R. (1973), *Massenmedien, Basiskommunikation und Demokratie*.
- Glastra van Loon, J.F. (1990), Niet kiezer vormt regering maar CDA, in: *NRC/Handelsblad*, 23 oktober 1990.
- Golding, P. (1990), Political Communication and Citizenship: The Media and Democracy in an Inegalitarian Social Order, in: M. Ferguson, o.c. p. 84 - 101.
- Himmelweit, H.T, D. Humphreys, M. Jaeger en M. Katz (1985), *How Voters Decide*.
- Hofland, H.J.A. (1989), Het geestelijk klimaat in Nederland is benauwd, op de grens van ver-stikkend, in: *NCRC/Handelsblad* 1 juli 1989.
- Hoogerwerf, A. (1986), *Vanaf de top gezien*.
- Jarren, O. (1988), Politik und Medien im Wandel: Autonomie, Interdependenz oder Symbiose? in: *Publizistik*, 33, p. 619 - 633.
- Kaiser, A. (1985), *Haagse Journalistiek*.
- Kaiser, A. en M. Wermuth (1989), *De Relatie Tussen Publiek en Journalistiek*, deel II.
- Kepplinger, H.M. (1985), Systemtheoretische Aspekte politischer Kommunikation, in: *Publizistik*, 30, p. 247 - 265.
- Kepplinger, H.M. (1989), Theorien der Nachrichtenauswahl als Theorien der Realität, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte, Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*, B15/89, p. 3 - 17.
- Kepplinger, H.M. (1989a), The changing functions of the mass media: a historical perspective, in: *Gazette*, vol. 44, no. 3, p. 177 - 191.
- Kleinnijenhuis, J. en O. Scholten (1989), Veranderende verhoudingen tussen dagbladen en politieke partijen, in: *Acta Politica*, 1989/4, p. 433 - 461.
- Kleinnijenhuis, J. (1990), *Op zoek naar nieuws*, onderzoek naar journalistieke informatieverwerking en politiek.
- Kuypers, G. (1980), *Beginselen van Beleidsontwikkeling*.
- Lasswell, H.D. (1948), The Structure and Function of Communication in Society, in: L. Bryson (ed.) *The Communication of Ideas*.
- Lehning, P.B. (1986), Pluralism revisited, in: *Acta Politica*, p. 327 - 353.
- Linsky, M. (1986), *Impact*, How The Press Affects Federal Policymaking.
- Lucardie, A.P.M. (1989), Politieke Partijen, in: R.B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J.J.A. Thomassen (red.) *Politiek in Nederland*, p. 60 - 79.
- Mast, C. (1978), *Politische Offenlichkeit*, Untersuchung einer Parteisendung des Zweiten Deutschen Fernsehens.
- Meiden, A. van der en H. van Ommen (1975), *Ik herinner mij niet U iets gevraagd te hebben: Over journalistieke vrijheid en publieksoverheid*.
- Melody, W.H. (1990), Communication Policy in The Global Information Economy, Whither The Public Interest? in: M. Ferguson, o.c. p. 16 - 40.
- Noomen, G.W. (1977), *Beweren en Motiveren*.
- Nota over het Massa-Mediabeleid* (1975), Tweede Kamer, zitting 1974 - 1975, stuk 13,353.
- Oerlemans, J.W. (1990), En bovenal: de vrijheidszin, in: *NRC/Handelsblad*, 17 april 1990.
- Orren, G.R. (1986), Thinking about the Press and Government, in: M. Linsky, o.c. p. 1 - 21.
- Pöttker, H. (1988), Legitimitätsdefizite und Fernsehen in der Bundesrepublik Deutschland, in: *Publizistik*, 33, p. 505 - 520.
- Ronneberger, F. (1969), Massenkommunikationsmittel, Parteien und Verbände im Verfassungswandel, in: C-P. Gerber en M. Stosberg *Die Massenmedien und die Organisation politischer Interessen*, p. 140 - 149.
- Schlesinger, Ph. (1990), Rethinking the Sociology of Journalism: Source Strategies and the Limits of Media-Centrism, in: M. Ferguson, o.c. p. 81 - 84.

- Scholten, O. (1982), *Krant en Democratie*, een studie naar politieke informatie in landelijke dagbladen.
- Schönbach, K. (1983), *Das unterschätzte Medium*, Politische Wirkungen von Presse und Fernsehen im Vergleich.
- Schramm, W. (1973), *Men, Messages and Media*.
- Smeets, H. (1990), Het succes van Nederland, in: *NRC/Handelsblad*, 8 september 1990.
- Stappers, J.G. (1975), De massamedia in een democratie: vierde macht of waakhond? in: *Communicatiemediën en Democratie*, *Civis Mundi*, 14e jaargang, p. 186 - 193.
- Stappers, J.G. (1988(1983)), *Massacommunicatie, Een inleiding*.
- Tichenor, Ph.J., G.A. Donohue en C.N. Olien (1970), Mass Media Flow and Differential Growth of Knowledge, in: *Public Opinion Quarterly*, 34, p. 159 - 170.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1982), *Samenhangend Mediabeleid*.
- Wildenmann R. en W. Kaltefleiter (1973), *Funktionen der Massenmedien*.

Veranderingen in de berichtgeving over milieurisico's in vier Nederlandse dagbladen

In dit onderzoek staat de berichtgeving over milieurisico's in de vier Nederlandse dagbladen centraal. In totaal zijn ruim 4000 artikelen uit Volkskrant, Telegraaf, Limburger en Twentse Courant geanalyseerd. De resultaten duiden op grote verschillen tussen de dagbladen in hoeveelheid berichtgeving. De Volkskrant publiceert ongeveer 3 maal zoveel artikelen en ongeveer 5 maal zoveel regels over milieurisico's als de Telegraaf. De beide regionale bladen bekleden hierbij een middenpositie. Door de jaren heen verschijnen er in de meeste onderzochte dagbladen steeds meer berichten over milieurisico's. Met name is er een toename van het aantal berichten over milieuvervuiling.

Technologieën zijn ontwikkeld om te voorzien in een groot aantal menselijke behoeften. Daarom hebben ze een aandeel geleverd in de enorme stijging van de materiële welvaart in de geïndustrialiseerde westerse landen. Hoewel het duidelijk is dat de vooruitgang in de technologie veel positieve gevolgen heeft gehad, zijn er ook (onvoorziene) neveneffecten. Berichten over aantasting of bedreiging van het milieu zijn tegenwoordig aan de orde van de dag. Over het algemeen wordt de bevolking niet direct geconfronteerd met dergelijke zogenoemde milieurisico's. Hieronder verstaan we: 'Alle risico's, voor zover ze externe gevolgen hebben, die gepaard gaan met de verwerving van grondstoffen, de productie en het vervoer van (industriële) goederen, de risico's van giftige, gevaarlijke of radioactieve stoffen, het afvalprobleem zoals dit met name voortvloeit uit het industriële productieproces en het gebruik van xenobiotische chemicaliën'. Het grootste deel van de informatie over milieurisico's krijgen mensen via de massamedia, waarbij in nieuwsberichten mogelijke schade (aan eigendommen, of door ziekte, verwonding of dood) vrijwel altijd wordt vermeld maar er zelden wordt ingegaan op mogelijke voordelen van technologische activiteiten. De media zijn bij uitstek in staat om bij risico's de ernstige consequenties te benadrukken en zijn gepreoccupeerd met slecht nieuws (Singer en Endreny, 1987). Op basis van de theorie van het sociaal leren (Bandura, 1986) kan worden verondersteld dat deze negatieve vertekening in de berichtgeving door de media over risico's de attitude van het publiek ten aanzien van milieurisico's negatief zal beïnvloeden en dat er tevens meer angstgevoelens zullen ontstaan. Wij veronderstellen dat de massamedia van grotere invloed zijn dan directe persoonlijke ervaringen, omdat de massamedia in het dagelijks leven een enorm aantal mensen bereiken.

Met name dagbladen spelen bij de berichtgeving over milieurisico's een belangrijke rol. In een aantal studies wordt een direct verband gerapporteerd tussen de risicoberichtgeving in dagbladen en de perceptie en de reactie van het publiek. In ons land bestudeerden Wiegman e.a. (1989) de samenhang tussen de berichtgeving in de massamedia over technologische en milieurisico's en de reacties van lezers van dagbladen op dat onderwerp. Lezers van

een dagblad met relatief veel berichtgeving over milieurisico's hadden een negatievere attitude ten opzichte van deze risico's, beoordeelden de risico's als meer bedreigend en vertoonden meer gevoelens van onveiligheid. Combs & Slovic (1979) vonden gemiddeld hoge positieve correlaties tussen de frequentie waarmee 41 doodsoorzaken in twee dagbladen werden beschreven en de subjectieve inschatting van de frequentie van deze doodsoorzaken. Mazur (1981) formuleerde zijn 'Coverage-Attitude Hypothesis', waarin werd gesteld dat 'the rise in reaction against a scientific technology appears to coincide with a rise in quantity of media coverage, suggesting that media attention tends to elicit a conservative public bias'. In een analyse van de berichtgeving in de massamedia over Three Mile Island en Love Canal beargumenteert Mazur (1984) dat de vertekening in de inhoud van de berichtgeving niet voldoende is om de dramatische effecten te verklaren die de nieuwsmedia hadden bij de vorming van de publieke opinie; deze invloed is evenzeer een functie van belangrijkheid als van inhoud.

Door middel van inhoudsanalyse als analysetechniek kan worden vastgesteld wat de inhoud van de massamedia is en of er in de loop der tijd sprake is van veranderingen in deze inhoud. Er bestaat een groot aantal verschillende omschrijvingen van de inhoudsanalyse als wetenschappelijke methode en waarnemingstechniek. Een van de oudste definities is van Berelson (1952) die luidt: Inhoudsanalyse is een onderzoekstechniek voor de objectieve, systematische en kwantitatieve beschrijving van de manifeste inhoud van communicatie. Het doel van een inhoudsanalyse, volgens Berelson, is om door middel van coderingen media-inhoud in categorieën onder te brengen. Inhoudsanalyse is daarbij een voorbereidende en datareducerende methode, waaraan eisen gesteld kunnen worden als objectiviteit en systematiek. Onder objectiviteit wordt verstaan dat de onderzoeker werkt op basis van een aantal van tevoren vastgestelde regels (zie bv. Holsti, 1969). Hiertoe behoort allereerst de beschrijving van de analyse-eenheid, waarover de onderzoeker een uitspraak wil doen. Ten tweede dient het classificatievoorschrift nauwkeurig omschreven te worden, waarbij wordt aangegeven in welke categorieën de media-inhoud (bv. dagbladartikelen) ingedeeld wordt en welke criteria hierbij worden gehanteerd. Naast objectiviteit moet aan een wetenschappelijke inhoudsanalyse de eis van systematiek worden gesteld. Dit betekent dat de genoemde regels op controleerbare en consistente wijze worden toegepast.

De opvatting van Berelson dat inhoudsanalyse uitsluitend een kwantitatieve techniek is voor de analyse van de manifeste inhoud van boodschappen is op twee punten bekritiseerd (zie bijvoorbeeld Van Cuilenburg en Noomen, 1984). In de eerste plaats werd gesteld dat men, werkend volgens Berelsons uitgangspunt, niet in staat is om met behulp van een inhoudsanalyse de "latente structuren" van communicatieboodschappen bloot te leggen. In de tweede plaats richtte de kritiek zich op de nadruk voor kwantificering. Hierdoor zou de inhoudsanalyse als methode onvoldoende inzicht bieden in de kwalitatieve aspecten van teksten. Globaal zou men kunnen zeggen dat twee methodologische stromingen tegenover elkaar staan, de manifest/kwantita-

atieve stroom en de latent/kwalitatieve (Van Cuilenburg en Noomen, 1984). Berelson behoort ongetwijfeld tot de eerstgenoemde stroming; bij inhoudsanalyses behoort het volgens hem alleen te gaan om de letterlijke betekenis van de boodschap. De interpretatievrijheid van de onderzoeker mag niet verder gaan dan hetgeen "bij de eerste oogopslag" al duidelijk is. Wanneer men wil vaststellen wat de manifeste inhoud is van bepaalde media-uitingen dan is een inhoudsanalyse zoals die door Berelson wordt voorgestaan een adequaat onderzoeksinstrument. De inhoud kan dan op min of meer "boekhoudkundige" wijze bestudeerd worden, waarbij veelal wordt uitgegaan van de vraag "hoeveel en wat wordt verzonden" (zie bv. Coenen en Van Dijk, 1976; Wiegman e.a., 1978). Bij de analyse van de manifeste inhoud spelen objectieve kenmerken van de berichtgeving een belangrijke rol. Bij de analyse van dagbladartikelen bijvoorbeeld, wordt grote waarde toegekend aan eigenschappen als de oppervlakte van het bericht, het aantal regels dat het bericht telt, het aantal kolommen van het bericht, de grootte van de kop, de grootte van de letters van de kop, het aantal kolommen van de kop, het aantal regels van de kop, de aanwezigheid van foto's of illustraties, de pagina waarop het artikel staat, de plaats op de pagina van het bericht, etc. Aan de hand van deze kenmerken wordt vervolgens de belangrijkheid van een bericht bepaald. Meestal wordt van dergelijke variabelen een index geconstrueerd waarmee de belangrijkheid van een artikel met een getal kan worden weergegeven (Budd, 1964; Watt en Van den Berg, 1978; Earle en Lindell, 1980, Kristiansen, 1983).

Er is over de manifeste inhoud van de berichtgeving over milieurisico's in de Nederlandse dagbladen nog maar weinig bekend. Dergelijk onderzoek is wel verricht met betrekking tot andere onderwerpen zoals politiek (Scholten, 1982) of criminaliteit (Coenen en Van Dijk, 1976; Kalma, 1984). Ten aanzien van dit laatste onderwerp werd geconstateerd dat de dagbladen onderling sterk verschillen in de hoeveelheid berichtgeving, dat er in de onderzoeksperiode sprake was van een forse groei in de aandacht voor dit onderwerp en dat bij artikelen meer en meer gebruik wordt gemaakt van foto's. De vraag is of er ten aanzien van milieurisico's ook sprake is van een dergelijke ontwikkeling.

Het doel van dit onderzoek is het door middel van inhoudsanalyse vaststellen van de inhoud van Nederlandse regionale en landelijke dagbladen met betrekking tot milieurisico's. In het bijzonder zal hierbij worden ingegaan op kwantitatieve kenmerken van de berichtgeving, op de vraag welke onderwerpen in de berichtgeving aan de orde komen en of er sprake is van verschillen in aandacht voor regionale milieuproblemen. In het onderzoek werden twee landelijke dagbladen betrokken te weten "De Volkskrant", en "De Telegraaf". Op basis van een vooronderzoek bestond de indruk dat beide dagbladen sterk verschillen in de hoeveelheid berichtgeving over milieurisico's. Verder werd een tweetal regionale dagbladen in het onderzoek betrokken ("De Limburger" en "Twentsche Courant") die verspreid worden in gebieden met specifieke milieurisico's.

Procedure

Alle kranten waren op microfiche of -film beschikbaar. De fiches en films werden gescreend op het voorkomen van artikelen over milieurisico's aan de hand van de door ons geformuleerde definitie van milieurisico's. De periode waaruit het onderzoeksmateriaal verzameld is, loopt van 1 januari 1977 tot 1 juli 1984. Het jaar 1977 fungeert als "ankerjaar", waartegen ontwikkelingen kunnen worden afgezet. Het eindpunt van de analyses is eind juni 1984. Dit was de laatste maand waarin van alle kranten het betreffende materiaal beschikbaar was op het moment van selectie (najaar 1984). Gezien de grootte van het krantenbestand (7.5 jaargangen van 4 kranten) werden niet alle nummers van een krant in de betrokken periode doorgenomen, maar een steekproef daaruit. Bij het samenstellen van de steekproef speelde een aantal criteria een rol. In de eerste plaats dienden voldoende berichten geselecteerd te kunnen worden om een betrouwbare schatting van de berichtgeving over milieurisico's te kunnen maken. In de tweede plaats dienden alle weekdagen evenredig vertegenwoordigd te zijn, omdat niet op voorhand zeker was of de berichtgeving over milieurisico's in de dagbladen evenredig over de dagen van de week is verspreid. Aan dit criterium werd voldaan door elke weekdag even vaak in de steekproef te betrekken. In de derde plaats moest de steekproef zich over het hele jaar uitstrekken. Gegeven de sterke afhankelijkheid van de actualiteit, was de verwachting dat de dagbladen niet gedurende het hele jaar evenveel berichten zouden publiceren. De keuze van een bepaald jaardeel kan in dat geval leiden tot een onder- of overschatting van het aantal berichten in het gehele jaar ten gevolge van toevallige fluctuaties in de berichtgeving. Met andere woorden, er moesten door het jaar heen voldoende meetpunten zijn.

Om deze redenen werd over de onderzoeksperiode zodanig gesampled dat iedere weekdag (maandag, dinsdag, etc.) 1 maal per veertien dagen in de steekproef voorkwam. Deze procedure werd bij alle vier de dagbladen gevolgd. Per jaar worden 154 nummers van iedere krant in de steekproef opgenomen, dat is dus de helft van het aantal nummers wat in een bepaald jaar verschijnt. In totaal betreft het 1153 nummers van ieder dagblad.

Operationalisaties

In ons onderzoek konden door de technische beperkingen die ontstaan door het gebruik van microfiches en -films, alleen het aantal regels van het artikel, het aantal kolommen van het artikel, de aanwezigheid van foto's of illustraties en de pagina waarop het artikel verschenen was, worden bepaald. Op de genoemde kenmerken werd een homogeniteitsanalyse verricht (HOMALS, zie Gifi, 1981). Hierbij bleek het niet mogelijk om alle kenmerken tot één index te sommeren. Om die reden is in dit onderzoek de belangrijkheid van een artikel geoperationaliseerd als het totaal aantal regels van een artikel. De belangrijkheid van een artikel kan op grond van het aantal regels goed worden bepaald. Bovendien is het aantal regels makkelijk objectief vast te stellen

en geeft een meting op rationiveau. Uiteraard werd hierbij gecorrigeerd voor typografische verschillen tussen de dagbladen. De hoeveelheid aandacht van een dagblad voor milieurisico's in een bepaalde periode werd door ons geoperationaliseerd als het totaal aantal regels dat een dagblad in die periode aan milieurisico's heeft besteed. Voorts werden analyses uitgevoerd aan de hand van het aantal artikelen over milieurisico's dat werd geselecteerd, de aanwezigheid van het bericht op de voorpagina en de aanwezigheid van foto's en illustraties. De geselecteerde artikelen werden vervolgens aan de hand van het milieurisico waarover het artikel handelde, ingedeeld in een aantal, elkaar uitsluitende, categorieën. Deze indeling bleek voldoende betrouwbaar (de mate van overeenstemming tussen twee onafhankelijke beoordelaars uitgedrukt in Cohen's Kappa bedroeg .80). Bij deze indeling naar de inhoud van de artikelen werden 4 globale onderwerpen onderscheiden, te weten: (1) Vervuiling (hierbij gaat het om berichtgeving over stoffen die op onomkeerbare wijze in het milieu zijn terechtgekomen, er wordt geen relatie gelegd tussen de vervuiling en de risico's voor de gezondheid van de mens), (2) Risico' (hierbij gaat het om berichtgeving waarbij direct of indirect een relatie wordt gelegd tussen de bron van het risico en de gezondheid van de mens), (3) Incident (hierbij betreft het berichtgeving over ongelukken, botsingen, etc. met gevolgen voor milieu of gezondheid van de mens), en (4) Overige onderwerpen (betreft berichtgeving over milieurisico's die niet in één van de voorgaande categorieën kon worden ondergebracht). Binnen elk van deze globale categorieën werden de artikelen verder meer specifiek ingedeeld. Zo konden artikelen over vervuiling nader worden onderverdeeld in (1a) artikelen over bodemvervuiling (omvat onder meer vervuiling van de bodem met chemische stoffen of olie), (1b) luchtvervuiling (omvat onder meer vervuiling van de lucht in het algemeen, zure regen, drijfgassen, etc.) en (1c) watervervuiling (omvat onder meer berichtgeving over watervervuiling in het algemeen, olie op het strand, lozingen en dumpen van stoffen). Artikelen over risico's werden nader onderverdeeld in (2a) artikelen over radioactieve risico's (omvat ondermeer berichtgeving over opslag of vervoer van radioactief afval en risico's van kerncentrales), (2b) externe risico's (omvat onder meer berichtgeving over de risico's, hinder en overlast die het gevolg zijn van industriële bedrijvigheid en het vervoer van brandbare, ontplofbare of giftige stoffen). (2c) de risico's van bodemverontreiniging (omvat onder meer berichtgeving over woonwijken met bodemverontreiniging en vervuiling van de bodem in waterwingebieden) en (2d) overige risico's (deze categorie omvat alle risico's die niet in één van de vorige categorieën kon worden ondergebracht, onder meer risico's van het gebruik van bepaalde stoffen zoals bijvoorbeeld asbest, formaldehyde, PCB en voorts de risico's van ongewenste stoffen in voedsel, zoals bijvoorbeeld kwik en cadmium). Artikelen over incidenten werden aan de hand van de ernst van de gevolgen nader ingedeeld, te weten (3a) incidenten waarbij alleen milieuschade optrad (in de vorm van lucht-, water- bodemverontreiniging), (3b) incidenten waarbij risico's ontstonden (in de berichtgeving wordt een

relatie gelegd tussen het incident en de gezondheid van de mens) of (3c) incidenten waarbij menselijke slachtoffers (doden of gewonden) vielen.

Resultaten

Controle op de steekproeftrekking

Een eerste analyse laat zien dat de dagbladen niet in iedere maand gemiddeld evenveel artikelen bevatten. Afwijkingen van het gemiddelde worden geconstateerd met betrekking tot de maanden april en november. In alle dagbladen verschenen meer artikelen in de maand april dan gemiddeld in de andere maanden (bij de Telegraaf 47 procent meer, Volkskrant en Twentse Courant 38 procent meer en Limburger 30 procent meer). Er was hierbij sprake van een toevallige cumulatie doordat een aantal belangrijke gebeurtenissen in de maand april plaatsvond. Te denken valt hierbij aan Harrisburg (de gebeurtenissen in de kerncentrale van Three Mile Island voltrokken zich in eind maart en begin april 1979) en Lekkerkerk (eerste grootschalige publiciteit april 1980). Wanneer de artikelen die specifiek handelen over de gebeurtenissen in Harrisburg en Lekkerkerk uit de analyse worden gelaten, dan is er geen sprake meer van een verschil tussen het aantal artikelen in de maand april en het gemiddelde van de andere maanden. De maand november levert bij alle dagbladen, met uitzondering van de Telegraaf, het minste aantal artikelen op. Bij de Limburger ligt dat verschil op ongeveer 20 procent, bij de Volkskrant op ruim 30 procent en bij de Twentse Courant zelfs op ongeveer 36 procent minder artikelen dan gemiddeld in andere maanden van het jaar. Dit verschil kan wellicht verklaard worden door een seizoensinvloed in de berichtgeving over milieurisico's.

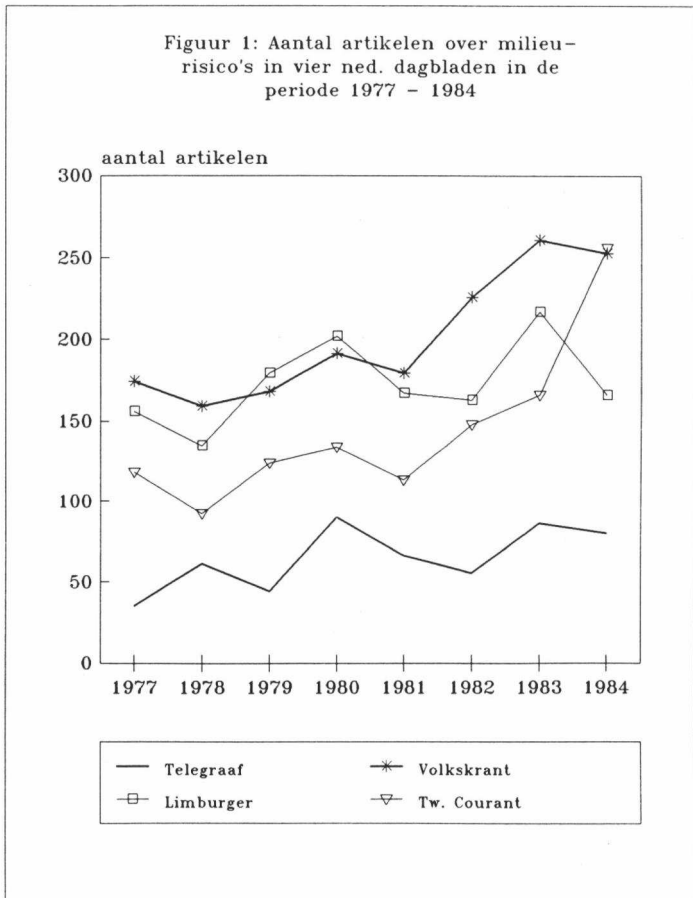
Er bestaat bij alle vier dagbladen een verschil tussen het aantal artikelen over milieurisico's dat op maandag wordt gepubliceerd en het aantal dat op de andere weekdays verschijnt. Op maandag worden bij alle dagbladen de minste aantallen artikelen aangetroffen. De kans om op maandag een artikel over milieurisico's aan te treffen is bij alle dagbladen ongeveer 0.5. Bij de Telegraaf verschijnt de rest van de weekdays ongeveer één bericht per twee dagen, bij de Twentse Courant ongeveer dagelijks gemiddeld één bericht, bij de Limburger gemiddeld vijf berichten in vier dagen en bij de Volkskrant gemiddeld drie berichten in twee dagen. De kans om in de maandageditie van de onderzochte dagbladen een artikel over milieurisico's aan te treffen is dus beduidend kleiner dan op de andere dagen van de week. Hierbij speelt ongetwijfeld mee dat de maandageditie van de dagbladen veel minder omvangrijk is dan op de andere dagen van de week en voor een belangrijk deel aan sport is gewijd.

Deze resultaten wijzen er op dat bij de steekproeftrekking terecht rekening is gehouden met criteria als evenredige vertegenwoordiging van maanden en weekdays. De conclusie is dat onze steekproef geen onder- of overschatting vertoont met betrekking tot het aantal berichten per jaar.

Aantal artikelen

In totaal zijn uit de periode 1 januari 1977 tot 1 juli 1984 4318 artikelen uit de vier dagbladen geselecteerd. Op basis van de gebruikte wijze van steekproeftrekking mag worden verwacht dat dit aantal nagenoeg overeenkomt met de helft van het werkelijk aantal berichten over milieurisico's in de onderzoeksperiode. De verdeling van de gevonden artikelen over de dagbladen laat zien dat in totaal het grootste aantal bij de Volkskrant werd aangetroffen (1496 artikelen), gevolgd door Limburger (1304) en Twentsche Courant (1096). Het aantal artikelen uit de Telegraaf was het kleinst (482).

In figuur 1 is het aantal artikelen over milieurisico's weergegeven dat in elk van de onderzochte dagbladen werd aangetroffen in de jaren 1977 - 1984¹.

Opvallend is het sterke en systematisch verschil tussen enerzijds de Volkskrant, de Limburger en de Twentsche Courant en anderzijds de Telegraaf in het aantal artikelen per jaar. Voor alle jaren is dit verschil significant ($p <$

.0001)². In de jaren 1982 tot en met 1984 wordt in de Volkskrant een groter aantal artikelen aangetroffen dan in de Limburger ($p < .05$). In de daaraan voorafgaande jaren verschilt de Volkskrant niet van de Limburger. De Volkskrant heeft in alle jaren met uitzondering van 1984 meer artikelen dan de Twentsche Courant ($p < .05$). De Limburger heeft met uitzondering van de jaren 1982 en 1984 meer artikelen dan de Twentsche Courant ($p < .05$). In 1984 heeft de Twentsche Courant meer artikelen van de Limburger ($p < .05$). In een gedeeltelijke replicatie, waarbij gedurende het jaar 1989 alle nummers van Telegraaf en Volkskrant werden onderzocht, werd gevonden dat het verschil tussen beide dagbladen in het aantal gepubliceerde artikelen over technologische en milieurisico's iets minder groot was dan in de periode 1977-1984 (Caljé, 1990). In dat jaar had de Volkskrant 729 berichten en de Telegraaf 380, hetgeen er op duidt dat de Volkskrant bijna 2 maal zoveel berichten heeft als de Telegraaf, terwijl in de periode 1977-1984 dat bijna 3 maal zoveel was.

Het aantal artikelen per krant is in 1984 vergeleken met het uitgangsjaar 1977 toegenomen. Wanneer we het aantal artikelen in het ankerjaar 1977 als index hanteren (1977 = 100 procent) dan is de toename van het aantal artikelen over milieurisico's in de Volkskrant 45 procent en in de Twentsche Courant 117 procent. Bij de Limburger is er nauwelijks sprake van een toename (6.4 procent). Relatief gezien is de toename bij de Telegraaf het grootst (128.6 procent). Hierbij kan echter worden opgemerkt dat de Telegraaf ook in 1984 nog steeds het kleinste aantal berichten heeft. Om na te gaan of er ten aanzien van het aantal artikelen in de dagbladen sprake is van een systematische groei, werd een regressie-analyse³ uitgevoerd. Op basis daarvan kan worden vastgesteld dat er sprake is van een significante toename van het aantal artikelen bij de Volkskrant ($T = 4.98$, $p = .003$) en bij de Twentsche Courant ($T = 3.27$, $p = .02$) en een tendens tot verschil bij de Telegraaf ($T = 2.16$, $p = .07$). Bij de Limburger ($T = 1.22$, $p = .27$) is geen sprake van een significante toename. Dit laatste heeft te maken met het feit dat het aantal artikelen per jaar in de Limburger en de Telegraaf nogal fluctueert. De variantie die door de regressievergelijking verklaard wordt is daardoor kleiner. Dit uit zich in de correlatiecoëfficiënten (Limburger $r = .45$, Telegraaf $r = .66$). Het aantal artikelen bij Volkskrant en Twentsche Courant vertoont een stabiel beeld (correlatiecoëfficiënten resp. $r = .90$ en $r = .80$).

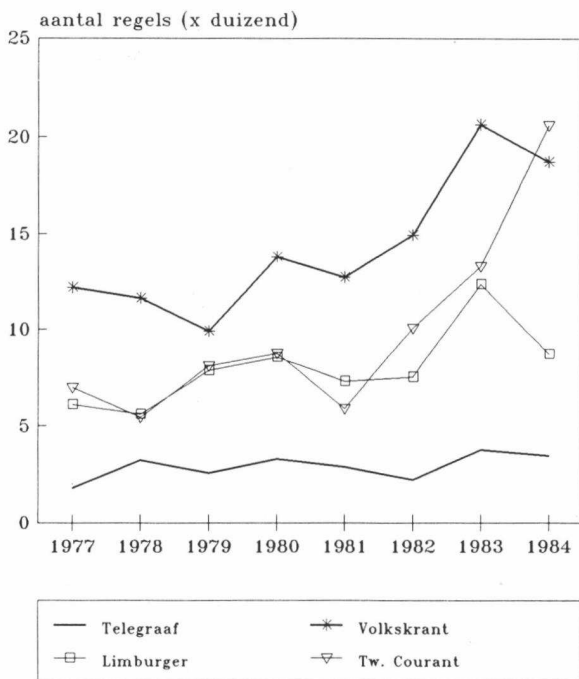
De mogelijkheid bestaat dat de toename van het aantal berichten over milieurisico's mede beïnvloed wordt door fluctuaties in het gemiddeld aantal redactionele pagina's van de onderhavige dagbladen. Een analyse van de ontwikkeling van het aantal redactionele pagina's van alle bij de Nederlandse Dagbladders aangesloten dagbladen (Nederlandse Dagbladders, 1985), laat zien dat een dergelijke verklaring niet voor de hand ligt. De stijging van het aantal redactionele pagina's kan namelijk maximaal 10 procent van de stijging van de aandacht voor milieurisico's verklaren. Met uitzondering van de Limburger, is bij de door ons onderzochte dagbladen in de betrokken periode de aandacht voor milieurisico's veel sterker toegenomen. In absolute zin

varieert de aandacht voor milieurisico's in de dagbladen van 0.4 procent van de totale redactionele ruimte (Telegraaf), via 0.8 procent (beide regionale dagbladen) tot 1.2 procent (Volkskrant).

Aantal regels gewijd aan milieurisico's

Een toename van de hoeveelheid berichtgeving over milieurisico's kan ook tot uiting komen in het aantal regels dat er in artikelen aan wordt gewijd. In totaal bevatten de geselecteerde artikelen in de gehele steekproef 256894 regels. De Volkskrant bevatte de meeste regels (105907), gevolgd door de Twentsche Courant en Limburger (respectievelijk 69655 en 59586 regels). De minste aandacht vinden we bij de Telegraaf (in totaal 21746 regels). In figuur 2 wordt het aantal regels weergegeven dat door de verschillende kranten in de jaren 1977 - 1984 aan milieurisico's werd besteed⁴.

Figuur 2: Aantal regels gewijd aan milieurisico's in vier ned. dagbladen in de periode 1977 - 1984.

Op basis van regressie-analyse kan worden vastgesteld dat er sprake is van een significante toename van het aantal regels bij de Volkskrant ($T = 3.72$, $p = .01$), bij de Limburger ($T = 2.42$, $p = .05$) en bij de Twentsche Courant ($T = 3.30$, $p = .02$). Bij de Telegraaf ($T = 1.68$, $p = .14$) is geen sprake van een significante toename. De door de regressievergelijking verklaarde variantie is bij de Telegraaf aanzienlijk lager, hetgeen zich uit in een lagere correlatiecoëfficiënt ($r = .57$) dan bij de andere dagbladen (Volkskrant $r = .84$, Limburger $r = .70$, Twentsche Courant $r = .80$).

De beide regionale dagbladen nemen wat de aandacht voor milieurisico's betreft door de jaren heen een duidelijke middenpositie in tussen Telegraaf en Volkskrant. Dit laatste dagblad besteedt zonder uitzondering de meeste regels aan milieurisico's, de Telegraaf zonder uitzondering het minste aantal regels. Opvallend in figuur 2 is dat de curves van Limburger en Twentsche Courant zeer sterk met elkaar overeenkomen. Dit is des te opmerkelijker omdat van een dergelijke overeenkomst bij de analyse van de aantallen berichten nauwelijks sprake was. Dit wijst er op dat de Limburger meer berichten heeft gepubliceerd, maar dat de berichten in de Twentsche Courant gemiddeld groter zijn.

In de eerder genoemde gedeeltelijke replicatie werd gevonden dat het verschil tussen Volkskrant en Telegraaf in het aantal gepubliceerde regels in 1989 iets minder groot was dan gemiddeld in de jaren 1977-1984 (Caljé, 1990). In 1989 had de Volkskrant 58567 regels over technologische en milieurisico's en de Telegraaf 16077, hetgeen er op duidt de Volkskrant bijna 3.6 maal zoveel regels publiceerde als de Telegraaf, terwijl in de periode 1977-1984 dat bijna 5 maal zoveel was.

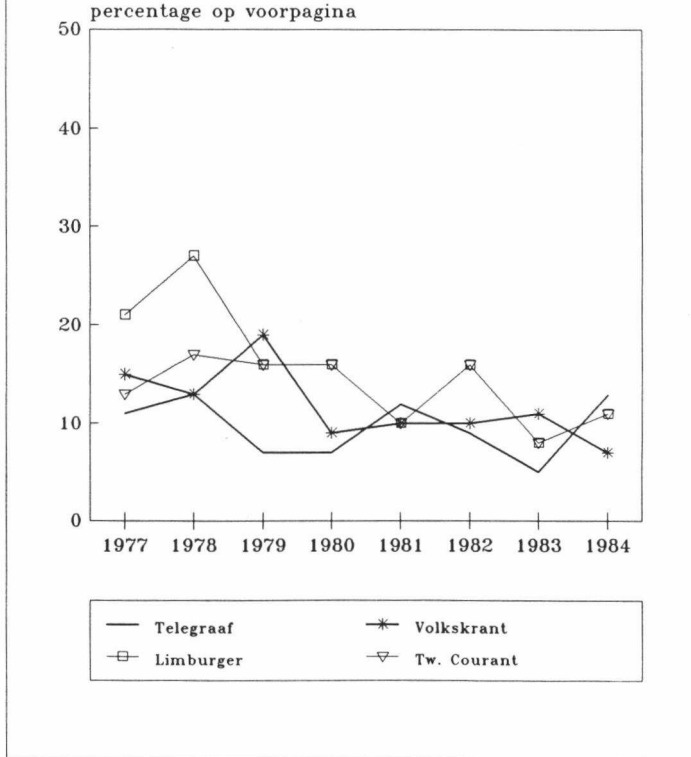
Voorpagina en illustraties

Naarmate een onderwerp belangrijker is zullen de dagbladen artikelen over dit onderwerp prominenter brengen. Een indicatie van de prominentie van een dagbladartikel kan worden verkregen aan de hand van de plaatsing op de voorpagina of het gebruik van illustraties, e.d. In figuur 3 staat aangegeven welk percentage van de berichten over milieurisico's door de jaren heen op de voorpagina van de verschillende kranten werd geplaatst.

Bij de Telegraaf, de Volkskrant en de Twentsche Courant is ongeveer 10 tot 20 procent van de artikelen over milieurisico's op de voorpagina verschenen. Dit percentage varieert wel enigszins over de jaren maar er is geen sprake van een systematische tendens. Bij de Limburger ligt dit percentage in de jaren 1977 - 1981 duidelijk hoger dan bij de andere dagbladen ($p < .05$). In deze jaren verschijnt bij de Limburger zo'n 20 tot 30 procent van de artikelen op de voorpagina. Vanaf 1982 daalt dit percentage tot het niveau van de overige dagbladen (ca. 10 procent).

In figuur 4 wordt weergegeven welk percentage van de berichten over milieurisico's door de jaren heen is voorzien van illustraties. We zien in figuur 4 dat het percentage artikelen dat bij de verschillende kranten van een foto wordt voorzien nogal varieert. Bij de Telegraaf wordt ongeveer 30 procent

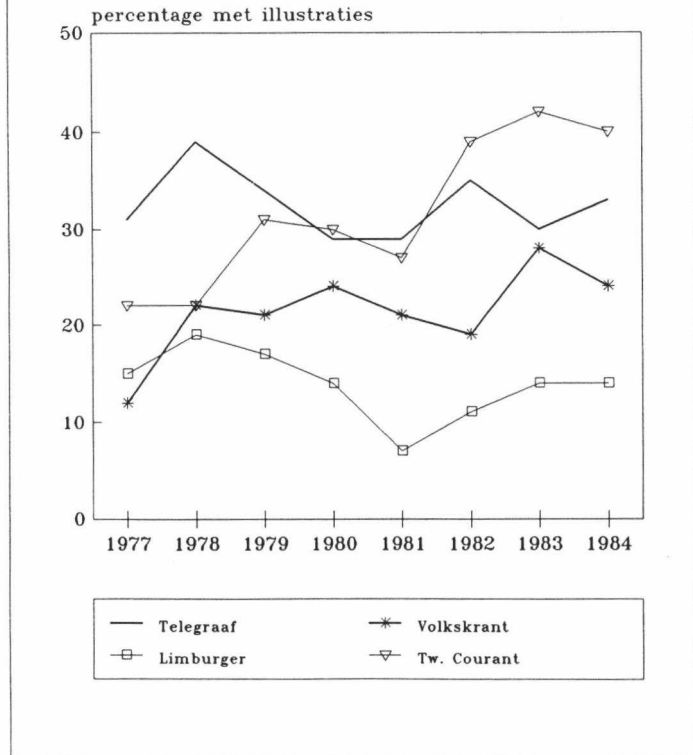
Figuur 3: Percentage berichten over milieurisico's op de voorpagina van vier ned. dagbladen in de periode 1977 - 1984

van de artikelen van een foto of illustratie voorzien, bij de Limburger is dit 15 procent.

Bij de Telegraaf en de Limburger is dit percentage in de loop van de jaren nauwelijks veranderd. Bij de Volkskrant is het percentage artikelen met een foto in de loop van de jaren verdubbeld. Bedroeg dit percentage in 1977 nog 11 procent, in 1984 was dit percentage gestegen tot 24 procent ($p < .05$). Bij de Twentsche Courant is het percentage van 1977 tot 1984 sterk toegenomen van 21 tot 40 procent ($p < .05$). Dit verschijnsel hangt ongetwijfeld sterk

Figuur 4: Percentage artikelen over milieurisico's met illustratie in vier ned dagbladen in de periode van 1977 - 1984

samen met de eerder geconstateerde toename bij dit dagblad van het aantal grote gebieden. In 1984 bestaan er aanzienlijke verschillen tussen de kranten in het percentage artikelen dat van een foto of illustratie is voorzien. Zo gaat bijvoorbeeld bij de Twentsche Courant 40 procent van de artikelen vergezeld van een foto of illustratie, terwijl dit percentage bij de Limburger maar 15 is ($p < .001$). De resultaten bij de Volkskrant en de Twentsche Courant duiden op een toename van de prominentie waarmee berichten over milieurisico's in de dagbladen worden gepubliceerd.

De inhoud van de berichtgeving over milieurisico's

Nagegaan is in hoeverre de berichtgeving over milieurisico's in de dagbladen zich inhoudelijk ontwikkelde. Hierbij werd het relatieve percentage regels bepaald dat werd besteed aan de globale onderwerpen vervuiling, risico's, incidenten, of overige onderwerpen. Deze percentages zijn in tabel 1 weergegeven.

In tabel 1 is te zien dat de relatieve aandacht voor de globale onderwerpen vervuiling en incidenten in de loop van de onderzoeksperiode nogal is veranderd. Bij alle dagbladen zien we een sterke toename van de relatieve aandacht voor vervuiling (Telegraaf $T=5.55$, $p=.002$; Volkskrant $T=4.05$, $p=.007$; Limburger $T=3.76$, $p=.009$; Twentsche Courant $T=2.51$, $p=.05$) en een sterke afname van de relatieve aandacht die aan incidenten wordt besteed (Telegraaf $T=2.95$, $p=.03$; Volkskrant $T=3.07$, $p=.02$; Limburger $T=4.50$, $p=.004$; Twentsche Courant $T=5.35$, $p=.002$). Voorts is bij alle dagbladen de relatieve aandacht die aan risico's wordt besteed betrekkelijk constant. Hetzelfde geldt, met uitzondering van de Limburger, voor de categorie 'overige onderwerpen'. Bij de Limburger is hier sprake van een significante toename ($T=2.75$, $p=.003$).

Binnen de categorie vervuiling zijn de artikelen nader onderscheiden naar de zogenaamde milieucompartmenten, te weten lucht, water en bodem. In tabel 1 is de aandacht weergegeven (in percentages) die aan elke soort vervuiling is geschonken ten opzichte van de totale berichtgeving over milieurisico's in een bepaald jaar. De relatieve aandacht voor de verschillende soorten vervuiling is in de loop der jaren nogal veranderd. Over de gehele periode is er bij alle dagbladen een significante toename van de relatieve aandacht voor bodemvervuiling (Volkskrant $T=2.59$, $p=.04$; Twentsche Courant $T=5.79$, $p=.001$) of geen sprake van een toename (Telegraaf $T=2.16$, $p=.07$; Limburg $T=2.20$, $p=.07$). De relatieve aandacht voor dit onderwerp neemt toe van 10 procent of minder (in 1977) tot 22 procent (Volkskrant) en 38 procent (Twentsche Courant) in 1984. Met name vanaf 1980 is er bij de Twentsche Courant sprake van een sterke toename van de aandacht voor bodemvervuiling, hetgeen samenhangt met de HCH-verontreiniging (hexachloorcyclohexaan), een restant van de productie van landbouwbestrijdingsmiddelen, op een groot aantal plaatsen in Twente. Deze vervuiling trad onder meer aan het licht in de Hengelose woonwijk 'Old Ruitenborgh', die gedeeltelijk werd gesloopt. De aandacht voor watervervuiling is na een aanvankelijke toename in de jaren 1980-1983 vanaf 1984 sterk afgenomen bij de Telegraaf, de Volkskrant en de Limburger. Bij de Twentsch Courant is deze daling al vanaf 1979 zichtbaar. Bij dit dagblad is er sprake van een significante afname, in die zin dat de relatieve aandacht voor dit onderwerp afneemt van 19 procent in 1977 tot 3 procent in 1984 ($T=3.38$, $p=.02$). Ten aanzien van de luchtverontreiniging is er alleen bij de Telegraaf sprake van een significante toename door de jaren heen ($T=3.19$, $p=.02$). Besteedde dit dagblad in 1977 relatief gezien 2 procent van de berichtgeving over milieurisico's aan lucht-

Tabel 1:
 Aantal regels over de globale onderwerpcategorieën vervuiling, risico's, incidenten en overige milieuonderwerpen en voor de nadere
 indeling van deze categorieën uitgedrukt als percentage van het totaal aantal regels besteed aan milieurisico's
 in Volkskrant, Telegraaf, Limburger en Twentsche Courant in de periode 1977 - 1/7 1984 (vetgedrukte percentages sommeren tot 100%).

Telegraaf	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84	Volkskrant	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84
vervuiling	18	10	28	30	31	42	41	41	vervuiling	25	22	11	37	37	43	42	58
<i>bodem</i>	0	0	0	13	10	10	9	7	<i>bodem</i>	10	2	2	24	15	20	20	22
<i>water</i>	16	10	23	17	21	25	13	6	<i>water</i>	8	11	3	8	18	15	13	10
<i>lucht</i>	2	0	5	0	0	7	19	28	<i>lucht</i>	7	9	6	5	4	8	9	26
risico	31	19	15	45	47	38	29	39	risico	50	48	55	43	58	49	43	29
<i>radio.</i>	6	3	2	3	21	12	3	0	<i>radio.</i>	6	3	30	11	21	16	15	5
<i>extern</i>	17	10	7	2	1	3	2	8	<i>extern</i>	24	24	19	7	4	6	3	3
<i>gifwijk</i>	2	0	0	32	2	10	6	13	<i>gifwijk</i>	4	5	2	20	11	12	7	5
<i>overig</i>	6	6	6	8	23	13	18	18	<i>overig</i>	17	16	4	5	22	15	18	16
incident	51	68	55	21	22	14	31	20	incident	19	26	30	17	5	3	6	7
<i>schade</i>	25	44	16	8	6	5	10	2	<i>schade</i>	6	14	9	5	2	1	1	2
<i>risico</i>	16	6	22	8	9	4	5	16	<i>risico</i>	8	2	14	9	2	1	1	5
<i>sl.</i>	10	18	17	5	7	5	16	2	<i>sl.</i>	5	10	7	3	1	1	4	0
overige onderw. (aantal regels)	0	3	2	6	0	6	0	0	overige onderw.	6	4	4	3	0	5	9	6
	1802	3235	2574	3299	2883	2231	3756	1966		12180	11607	9912	13752	12709	14916	20619	10212
Limburger	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84	Tw. Courant	'77	'78	'79	'80	'81	'82	'83	'84
vervuiling	20	19	17	34	32	33	42	34	vervuiling	32	27	16	30	22	35	53	53
<i>bodem</i>	2	2	3	15	14	11	18	8	<i>bodem</i>	8	13	6	21	17	24	31	38
<i>water</i>	7	3	6	16	10	13	13	4	<i>water</i>	19	11	7	6	5	8	5	3
<i>lucht</i>	11	14	8	3	8	9	11	22	<i>lucht</i>	5	3	3	3	0	3	17	12
risico	48	39	51	44	46	42	36	45	risico	40	37	57	53	52	45	38	39
<i>radio.</i>	5	3	28	10	12	5	2	3	<i>radio.</i>	13	6	38	16	6	19	12	7
<i>extern</i>	19	16	16	12	8	16	8	6	<i>extern</i>	14	15	7	11	12	7	1	2
<i>gifwijk</i>	4	3	0	11	1	5	12	17	<i>gifwijk</i>	3	2	6	23	14	10	19	21
<i>overig</i>	20	17	7	11	25	16	14	19	<i>overig</i>	10	14	6	3	20	9	6	9
incident	25	34	21	18	8	12	5	8	incident	19	28	18	13	13	4	3	6
<i>schade</i>	9	9	3	6	2	3	1	1	<i>schade</i>	3	10	3	4	2	2	1	3
<i>risico</i>	7	11	14	7	2	7	2	6	<i>risico</i>	6	4	12	5	9	1	1	3
<i>sl.</i>	9	14	4	5	4	2	2	1	<i>sl.</i>	10	14	3	4	2	1	1	0
overige onderw. (aantal regels)	7	8	11	4	14	13	17	13	overige onderw.	9	8	9	4	13	16	6	2
	6084	5581	7819	8508	7295	7501	12356	4442		6962	5423	8060	8710	5876	10064	13280	11280

vervuiling, in 1984 is dit toegenomen tot 28 procent, hetgeen in belangrijke mate kan worden toegeschreven aan de belangstelling voor de zure regenproblematiek.

De globale onderwerpscategorie risico's is nader onderverdeeld in vier specifieke categorieën, te weten radioactieve en externe risico's, risico's van het wonen in een gifwijk en overige risico's. In tabel 1 is de relatieve aandacht weergegeven van de dagbladen voor deze specifieke risicocategorieën. We zien in deze tabel dat de relatieve aandacht voor radioactieve risico's in de loop van de jaren enigszins varieert, zonder dat er hierbij sprake is van een significante toe- of afname. Bij de Volkskrant, de Limburger en de Twentsche Courant krijgt dit soort risico's in 1979 de meeste aandacht, naar aanleiding van het incident bij de TMI-reactor in Harrisburg. Na een tweede piek in de aandacht in de jaren 1981/82 neemt bij deze drie dagbladen de aandacht af. Opvallend is dat bij de Telegraaf de aandacht voor radioactieve risico's niet in 1979 maar in 1981 een sterke piek vertoont. De aandacht voor externe risico's is bij drie van de vier dagbladen significant afgenomen (Volkskrant $T=5.42$, $p=.002$; Limburger $T=3.49$, $p=.01$; Twentsche Courant $T=3.92$, $p=.008$). De relatieve aandacht voor dergelijke risico's daalde bij deze dagbladen van 14 à 24 procent in 1977 tot 2 à 6 procent in 1984. De laatste jaren schenkt de Limburger daarbij relatief nog de meeste aandacht aan externe risico's, hetgeen wellicht door de aanwezigheid van het DSM-complex in het verspreidingsgebied van de Limburger is toe te schrijven. Vanaf 1980 is er (na Lekkerkerk) een sterke toename in aandacht voor het wonen in een gifwijk. Opvallend is dat bij de landelijke dagbladen na een aanvankelijke piek, de belangstelling voor deze risico's weer afneemt. Bij de regionale dagbladen daarentegen is er een toename over de hele onderzoeksperiode van de aandacht voor het wonen in een gifwijk (Limburger $T=2.29$, $p=.06$; Twentsche Courant $T=2.84$, $p=.03$). In deze beide dagbladen handelt in 1984 ongeveer 20 procent van milieuberichten over deze risico's. De relatieve aandacht voor artikelen uit de categorie 'overige risico's' is in de onderzoeksperiode alleen bij de Telegraaf toegenomen tot ongeveer 20 procent in 1984 ($T=3.05$, $p=.02$). De andere dagbladen besteedden in 1984 aan deze risico's een vergelijkbare hoeveelheid aandacht.

De artikelen over incidenten zijn aan de hand van de ernst van de gevolgen van het incident ingedeeld in drie specifieke categorieën, te weten in incidenten waarbij alleen milieuschade optrad, incidenten waarbij risico's ontstonden en incidenten waarbij menselijke slachtoffers vielen in de vorm van doden of gewonden (zie tabel 1). De algemene daling van de aandacht voor milieu-incidenten doet zich voornamelijk voor bij incidenten die gepaard gaan met milieuschade (significante afname bij Telegraaf $T=2.91$, $p=.03$; Volkskrant $T=2.87$, $p=.03$; Limburger $T=4.46$, $p=.004$) en bij incidenten die gepaard gaan met slachtoffers (significante afname bij de Volkskrant $T=2.61$, $p=.04$; Limburger $T=3.55$, $p=.01$; Twentsche Courant $T=3.74$, $p=.01$). Bij de Volkskrant, de Limburger en de Twentsche Courant is de aandacht die de laatste jaren wordt besteed aan incidenten die alleen met mi-

lieuschade gepaard gaan, nihil te noemen. Bij de Telegraaf die in de eerste jaren van de onderzoeksperiode al relatief veel aandacht aan dit soort incidenten besteedde, is er vanaf 1982 een hernieuwde toename aan belangstelling. De relatieve aandacht voor incidenten waarbij risico's zijn ontstaan blijft bij alle dagbladen constant.

Samenvattend kunnen de ontwikkelingen met betrekking tot de inhoud van de milieuberichtgeving als volgt worden beschreven. Er is in het algemeen door de jaren heen steeds meer aandacht voor vervuiling en wel met name bodemverontreiniging maar steeds minder aandacht voor milieuincidenten waarbij schade ontstaat of slachtoffers vallen. De aandacht voor risico's blijft in het algemeen constant, hoewel er sprake is van een verschuiving in aandacht voor externe risico's naar de risico's van het wonen in een gifwijk.

Samenvatting en conclusies

Dagbladen spelen een belangrijke rol bij de wijze waarop het publiek reageert op milieurisico's. De invloed van met name de kwantiteit van deze berichtgeving heeft grote invloed op de wijze waarop men reageert op een dergelijk onderwerp (Wiegman e.a., 1989; Boer e.a., 1988). In dit onderzoek is een aantal kenmerken nader onderzocht van de milieuberichtgeving uit de periode 1977-1984 in een viertal Nederlandse dagbladen. Het betreft hier de landelijke dagbladen de Volkskrant en de Telegraaf en de regionale dagbladen de Twentsche Courant en de Limburger. Hierbij is ingegaan op manifeste kenmerken van de berichtgeving, zoals het aantal artikelen, het aantal regels, het gebruik van illustraties en plaatsing op de voorpagina en de inhoudelijke beschrijving van de berichtgeving aan de hand van een aantal onderwerpscategorieën.

De resultaten tonen dat de hoeveelheid informatie per dagblad sterk verschilt. De Volkskrant publiceerde over de totale periode (1977-1984) ruim 3 maal zoveel artikelen over milieurisico's als de Telegraaf en wijdde er ongeveer 5 maal zoveel regels aan. In 1989 publiceerde de Volkskrant 2 maal zoveel artikelen en 3,6 maal zoveel regels over milieurisico's. Hoewel hieruit kan worden geconcludeerd dat de verschillen tussen beide landelijke dagbladen kleiner wordt, bestaat er ook in 1989 nog steeds een groot verschil in hoeveelheid berichtgeving over milieurisico's. Grote verschillen tussen deze beide dagbladen in de vulling van de kolommen met berichtgeving over een bepaald onderwerp is ook in ander onderzoek naar voren gekomen, te weten ten aanzien van criminaliteit (Coenen en van Dijk, 1976; Kalma, 1984). In deze beide studies werd echter gevonden dat de Telegraaf meer berichtgeving over criminaliteit bevat dan de Volkskrant. De verschillen tussen de beide dagbladen zijn echter met betrekking tot milieurisico's geprononceerder. De twee regionale dagbladen bekleeden in ons onderzoek gerekend naar het aantal artikelen en naar aantal regels een middenpositie. De verhouding tussen de beide regionale dagbladen en de Volkskrant is ongeveer 1:1.5. Sinds 1977 is er wat betreft het aantal artikelen over milieurisico's sprake van een

significantietoename bij de Volkskrant, de Twentsche Courant en de Telegraaf. Neemt men het aantal regels dat in de dagbladen aan milieurisico's wordt gewijd als uitgangspunt, dan is er bij de Volkskrant, Twentsche Courant en bij de Limburger sprake van een toename. De conclusie is dat in de onderzochte periode het milieu voor de dagbladen is toegenomen in belangrijkheid.

De prominentie van berichtgeving over milieurisico's komt eveneens tot uitdrukking door de plaatsing van artikelen op de voorpagina en aan de hand van het gebruik van illustraties. Artikelen over milieurisico's verschijnen met enige regelmaat op de voorpagina. Sinds het begin van de jaren tachtig is ongeveer 1 op iedere 10 artikelen dit voorrecht beschoren. Wat het gebruik van illustraties bij de berichtgeving over milieurisico's betreft lopen de onderzochte dagbladen nogal uiteen. Bij sommige dagbladen gaan meer artikelen vergezeld van een foto (Twentsche Courant 40 procent) dan bij andere (Limburger 10 procent). Bij de Twentsche Courant hangt dit vooral samen met de toename van het aantal artikelen, die drie of meer kolommen breed zijn en relatief vaak van een illustratie zijn voorzien. Voor een belangrijk deel zijn deze gewijd aan de regionale milieuproblemen (zoals de bodemvervuiling in de Hengelose woonwijk 'Old Ruitenborgh' en de bodemverontreiniging met HCH die eveneens op andere plaatsen in Twente werd geconstateerd), die in de onderzochte jaren veel in het nieuws waren. Het voorgaande leidt tot de conclusie dat berichten over milieurisico's in de dagbladen een prominente plaats innemen.

In de loop der jaren zijn ook veranderingen opgetreden in de inhoud van de berichtgeving over milieurisico's. In de onderzochte dagbladen wordt relatief steeds minder aandacht besteed aan milieu-incidenten en relatief steeds meer aandacht aan lange termijnaspecten van de milieuproblematiek, zoals vervuiling. Vooral de aandacht voor bodemvervuiling is in de onderzochte periode toegenomen, hetgeen voor een belangrijk deel is toe te schrijven aan de berichtgeving over bodemverontreinigingsaffaires in woonwijken. Na 1981 wordt er ook relatief meer gepubliceerd over luchtverontreiniging, waarbij met name de problematiek van de zure regen een belangrijk aandeel opeist. In de onderzoeksperiode is de relatieve aandacht voor een derde aspect van de milieuproblematiek, te weten de risico's, in z'n geheel beschouwd vrijwel constant gebleven. Dit laatste geldt ook voor de risico's, die ontstaan door het gebruik van kernenergie en de opslag van radioactief afval. De relatieve aandacht voor de zogenaamde externe risico's, dat zijn de risico's voor omwonende van risicodragende industriële activiteiten of die ontstaan door het vervoer van gevaarlijke stoffen, is in de onderzochte periode echter duidelijk afgenomen. Daarentegen wordt er in de dagbladen meer aandacht geschonken aan de risico's van het wonen in een omgeving waar bodemverontreiniging is aangetroffen.

In dit onderzoek is een duidelijk beeld ontstaan van de ontwikkeling van de manifeste inhoud van de berichtgeving over milieurisico's in de Nederlandse pers. De resultaten van deze studie laten onder meer zien dat lezers van de

diverse dagbladen sterk verschillende hoeveelheden berichtgeving over deze materie krijgen aangeboden. We moeten hierbij bedenken dat lezers van een bepaald dagblad vaak jaren lang geabonneerd zijn op hetzelfde blad. Op grond hiervan mag worden verondersteld dat de 'totale consumptie' van een lezer van een dagblad waarin veel berichtgeving over milieurisico's wordt gepubliceerd in de loop der tijden steeds sterker gaat verschillen van de consumptie van een lezer van een blad waarin minder berichtgeving is opgenomen. In eerder onderzoek konden wij aantonen dat met name deze cumulatieve van de berichtgeving over milieurisico's een invloed uitoefent op het oordeel van de dagbladlezer over dergelijke risico's (Boer e.a., 1988; Wiegman e.a., 1989). Hierbij moet echter worden aangetekend dat niet kan worden uitgesloten dat naast de manifest kenmerken van de milieuberichtgeving ook latente kenmerken van deze berichtgeving invloed op de ontvangers kunnen uitoefenen. In dit onderzoek is op deze latente inhoud niet ingegaan. Hierover zal nader onderzoek verricht moeten worden.

LITERATUUR

- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action. A social cognitive theory*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.
- Berelson, B. (1952) *Content analysis in communication research*. Glencoe Ill.: Free Press.
- Boer, H., Gutteling, J.M., Houwen, R.J., & Wiegman, O. (1988). Veiligheidsbeleving en massamedia: Milieurisico's in de Nederlandse dagbladen en de reacties van de lezers. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 43, 213-222
- Budd, R.W. (1964). Attention score: A device for measuring "Newsplay". *Journalism Quarterly*, 41, 259-262.
- Caljé, J.F. (1990). Berichtgeving over technologie risico's in 1989 door de Volkskrant en Telegraaf: Resultaten van een inhoudsanalyse. Enschede: Vakgroep Psychologie.
- Coenen, A.W.M. & Van Dijk, J.J.M. (1976). *Misdaadverslaggeving in Nederland: De ontwikkeling van de misdaadverslaggeving in de Nederlandse dagbladen tussen 1966 en 1974*. 's-Gravenhage: WODC.
- Colton, Th. (1974). *Statistics in Medicine*. Boston: Little, Brown and Co.
- Combs, B. & Slovic, P. (1979). Newspaper coverage of cause of death. *Journalism Quarterly*, 56, 837-843; 849.
- Cuilenburg, J.J. van, & Noomen, G.W. (1984). *Communicatiewetenschap*. Muiderberg: Dick Coutinho.
- Earle, T.C., & Lindell, M.K. (1980). *The role of the news media in the 1979 gasoline crisis*. Seattle, Was.: (BHARC-411/80/002) Battelle Human Affairs Research Centers.
- Gifi, A. (1981). *Non-linear Multivariate Analysis*. Leiden: Vakgroep Datatheorie.
- Holsti, O.R. (1969). *Content analysis for the social sciences and humanities*. Reading, Mass.: Addison Wesley.
- Kalma, A.P. (1984). De Telegraaf, de Volkskrant en gevoelens van onveiligheid. *Gedrag*, 12, 23-29.
- Kristiansen, C.M. (1983). Newspaper coverage of diseases and actual mortality statistics. *European Journal of Social Psychology*, 13, 193-194.
- Mazur, A. (1981). Media coverage and public opinion on scientific controversies. *Journal of Communication*, 31, 106-115.
- Mazur, A. (1984). Reporting about Love Canal and Three Mile Island. *Minerva*, 22, 45-66.
- Nederlandse DagbladPers (1986). *De Nederlandse dagbladen in 1985*. Amsterdam, NDP.
- Scholten, O. (1982). *Krant en democratie: Een studie naar politieke informatie in landelijke dagbladen*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Singer, E. & Endreny, P. (1987). Reporting hazards: Their benefits and costs. *Journal of Communication*, vol. 37, 10-27.
- Watt, J.H. jr. & Van den Berg, S.A. (1987). Time series analysis of alternatieve media effects theories. In: Bl.Dl. Ruben (Ed.), *Communication yearbook vol. 2*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books.
- Wiegman, O., Vries, S., & Gutteling, J.M. (1978). Zes weken televisie: Agressie en affiliatie nader bekeken. *Pedagogische Studiën*, 55, 513-522.
- Wiegman, O., Gutteling, J.M., Boer, H. & Houwen, R.J. (1989). Newspaper coverage of technological and environmental hazards and the reactions of readers. *Journalism Quarterly*, 66 (winter), 844-852, 863.

NOTEN

1. De gegevens voor het 3e en 4e kwartaal van het jaar 1984 zijn, per dagblad, gebaseerd op een extrapolatie volgens de formule:

$$\frac{\text{gem. 3e en 4e kwartaal 1977 t/m 1983}}{\text{gem. 1e en 2e kwartaal 1977 t/m 1984}} \times \text{geobs. aantal 1e en 2e kwartaal 1984}$$

De gegevens van het jaar 1984 bestaan uit de som van het geobserveerde aantal artikelen uit het 1e en 2e kwartaal en het resultaat van de bovenstaande formule.

2. Toetsingen van verschillen tussen kranten zijn verricht met behulp van de X^2 -toets. Vermeld wordt de p-waarde.
3. Toetsing van de significantie van een toename vindt plaats aan de hand van de T-verdeling (Colton, 1979). Bij deze toetsingen is $df = 6$. Als afhankelijke variabele in de regressie-analyse werd gebruikt het aantal artikelen per jaar per dagblad c.q. het aantal gepubliceerde regels per jaar per dagblad. Als onafhankelijke variabele werd gebruikt de afzonderlijke jaren die in het onderzoek waren betrokken (1977 - 1984).
4. Zie noot 1.

ABSTRACT, J. Gutteling, H. Boer, O. Wiegman & H. Caljé: Changes in reporting about environment risks in four Dutch newspapers, page 20

In this study changes in the coverage of environmental risks in Dutch newspapers in the period 1977-1984 were assessed. From two national (Volkskrant, Telegraaf) and two local newspapers (Twentsche Courant, Limburger) 4318 articles were selected. The Volkskrant published about 3 times more articles than The Telegraaf and devoted about 5 times more lines of text on this subject, while the local newspapers took a middle position. Over the years the number of articles has increased in the Volkskrant, Telegraaf and Twentsche Courant. The amount of lines of text on environmental risks has increased in all newspapers except the Telegraaf. The coverage of incidents with respect to environmental risks in this period was relatively limited and decreased over the years. The newspapers pay more attention to the long term problems, like air pollution. The coverage of risks is relatively constant over the years; only the amount of coverage of the risks of soil pollution has increased.

BARBARA BOSCHMAN, LILIANNE BUCKENS & LIESBETH RIJSDIJK

De Derde Wereld in beeld

Een onderzoek naar de rol van televisieberichtgeving bij beeldvorming over Derde-Wereldlanden

Een veelgehoorde kritiek op televisieberichtgeving over de Derde Wereld in het Westen is dat deze een vervormd beeld geeft van Derde - Wereldlanden. Als gevolg hiervan vormt het Nederlandse publiek zich eenzelfde vervormd beeld van de Derde Wereld. In deze redenering gaat men ervan uit dat televisieberichtgeving een belangrijke rol speelt bij het proces van beeldvorming bij het publiek. In dit artikel wordt een onderzoek besproken waarin de rol van televisieberichtgeving bij beeldvorming over de Derde Wereld wordt onderzocht. Dit is gebeurd door middel van een inhoudsanalyse van het televisiebeeld en een publieksonderzoek naar het publieksbeeld. Door de resultaten van beide te vergelijken aan de hand van het mediagebruik van de respondenten kunnen we een idee krijgen van de rol die televisieberichtgeving speelt bij beeldvorming over de Derde Wereld.

Aanleiding

Er is de afgelopen decennia de nodige kritiek geweest op de ongelijke inbreng in de internationale communicatiestroom en daarmee op de ongelijkheid in communicatief vermogen tussen Noord en Zuid. Eind jaren zeventig stond onder andere deze kritiek centraal in de discussie die binnen de Unesco over het voorstel tot een Nieuwe Internationale Informatie Orde (NIIO) is gevoerd. Op deze discussie gaan we niet verder in¹. Wij beperken ons hier tot de kritiek dat Derde-Wereldlanden, c.q. -gebeurtenissen relatief gezien weinig in de internationale (nieuws)berichtgeving aan bod komen, en dat deze berichtgeving bovendien vervormd, negatief, incompleet en niet representatief te noemen is (Harris, 1976; Tonnaer, 1985). Een algemeen verondersteld gevolg van deze berichtgeving is dat het Westerse publiek zich slechts een vervormd beeld van de Derde Wereld kan vormen: "The lack of information from certain regions of the world means that audiences are forced to fall back on stereotypes which may have been compiled from fragmentary and often incorrect information" (Harris, 1976:87). De vraag die wij aan deze veronderstelling verbinden is die naar "de rol van Derde-Wereldberichtgeving bij beeldvorming over de Derde Wereld in het Westen".

Het bestaande onderzoek

De berichtgeving over de Derde Wereld in het Westen is een vorm van internationale communicatie. Hamelink (1985a) omschrijft deze term als "the total volume of messages that flows across national borders" (p.143). Opvallend is dat het overgrote deel van het onderzoek op het gebied van internationale communicatie betrekking heeft op één soort berichtgeving, namelijk 'nieuws'. Getuige de door Boone en Servaes (1982) onderscheiden

benaderingen binnen het na-oorlogse internationale nieuwsstroomonderzoek ligt de nadruk van dit soort onderzoek op de (economische en politieke) structuur van de internationale nieuwsstroom, de wijze waarop bepaalde nieuwsselectiecriteria tot stand komen en de wijze waarop deze het nieuws, haar inhoud en vorm bepalen. Met andere woorden, onderzoek naar vervorming en non-representativiteit van internationale massamediale boodschappen wordt met name vanuit de produktiezijde van het internationale nieuws uitgevoerd. Los daarvan wordt het bestaande (vervormde) beeld van het Westerse publiek over de Derde Wereld door middel van opinie-onderzoek achterhaald (Waagmeester, 1987 & 1989; Lindholm, 1971; Elchardus, Baert, DeSchouwer, Scheys en van den Bussche, 1984). In dit soort onderzoek spreekt men ons inziens onterecht van beeldvorming; hoewel zulk opinie-onderzoek, mits voortdurend na een aantal jaren herhaald, een ontwikkeling in het denken over onderontwikkeling en de Derde Wereld kan achterhalen, wordt hiermee geen beeldvorming onderzocht. Beeldvorming duidt namelijk een proces aan waarbij "gebeurtenissen [en andere omgevingsobjecten] op een bepaalde manier geïnterpreteerd worden, waardoor er een werkelijkheid (naast ander werkelijkheden) gevormd wordt" (van Tiel, 1988:39). Informatie speelt bij dit proces een centrale rol. Op basis van informatie vormen mensen zich steeds een beeld van de werkelijkheid: "Individuals or groups selectively use information from a variety of media sources to construct their own worlds of meaning" (White, 1985:124). Het is dus belangrijk om bij onderzoek naar beeldvorming over de Derde Wereld de rol van Derde-Wereldberichterij te betrekken. De vraag is nu: "Op welke wijze kan de rol van Derde-Wereldberichterij bij beeldvorming over de Derde Wereld in het Westen onderzocht worden?".

Beeldvorming als sociale constructie van realiteit

Relevant voor onderzoek naar beeldvorming in het algemeen is het door Adoni en Mane (1984) genoemde onderscheid tussen de 'objectieve sociale realiteit' ("de" werkelijkheid), de symbolische sociale realiteit' (zoals die onder andere in massamediale inhoud tot uiting komt) en de 'subjectieve sociale realiteit' (het persoonlijke beeld van "de" werkelijkheid). Elk mens vormt zich op basis van zowel de objectieve als de symbolische realiteit een subjectieve realiteit op grond waarvan hij handelt. Welke realiteit méér bijdraagt aan de vorming van een subjectieve realiteit is ons inziens persoons-, en onderwerpgebonden. In verband hiermee en met betrekking tot beeldvorming over de Derde Wereld zijn twee punten van belang. Het eerste punt is dat, in termen van de 'media-dependency'-theorie van de Fleur en Ball-Rokeach (1976, 1982), de mate waarin media bijdragen aan de individuele beeldvorming over de Derde Wereld afhankelijk is van directe ervaring met of toegang tot de Derde Wereld; als deze ervaring nihil is zal de persoon in kwestie voor informatie over de Derde Wereld veelal afhankelijk zijn van het media-aanbod. Het tweede punt hangt hiermee samen en betreft

de notie dat het individuele subjectieve realiteitsbeeld grofweg onderverdeeld is in zogenaamde 'close'- en 'remote'-relevantiezones. Deze relevantiezones verschillen "on the basis of their distance from the "here" and "now" of the individual's immediate sphere of activity. Accordingly, social reality is perceived along a continuum based on the distance of the elements of the individual's everyday life-experiences" (Adoni & Mane, 1984:326). Mensen in Nederland hebben veelal geen directe ervaring met of toegang tot de Derde Wereld, waardoor dit thema zich in de 'remote'-relevantiezone bevindt. Het belang van dit onderscheid komt duidelijk naar voren in een onderzoek naar de perceptie van sociale conflicten in 'life areas' die onderling verschillen in de afstand tot de individuele directe ervaring. De belangrijkste conclusie van dit onderzoek is dat: "... the perceptions of social conflict in more remote life areas are more influenced by TV news portrayals than perceptions of conflicts in life areas that are accessible to direct experience." (Adoni & Mane, 1984:331).

Samenvattend betekent dit dat mediaberichtgeving over Derde-Wereldlanden wel een invloed moet hebben op beeldvorming over Derde-Wereldlanden in Nederland.

Probleemstelling

Om de rol van Derde-Wereldberichtgeving bij beeldvorming over de Derde Wereld in Nederland te onderzoeken is nadere specificatie van een aantal begrippen noodzakelijk. Ten eerste is Derde-Wereldberichtgeving nogal veelomvattend. Naast hetgeen de traditionele massamedia brengen, kan men ook denken aan bijv. tentoonstellingen, boeken en tijdschriften. In ons onderzoek stellen we het medium televisie centraal. Het overgrote deel van de Nederlandse bevolking zegt haar informatie over de Derde Wereld namelijk via de televisie te krijgen (Sjerps, 1987). De rol van televisieberichtgeving zullen we afzetten tegen de rol van andere informatiebronnen bij beeldvorming over de Derde Wereld. Het tweede punt betreft de definiëring van het begrip Derde Wereld en daarmee de vraag: "Waarop heeft beeldvorming over de Derde Wereld betrekking?". Derde-Wereldlanden worden, onder andere door internationale organisaties zoals het IMF, de VN en de Wereldbank, getypeerd aan de hand van het begrip 'onderontwikkeling'. Op basis van het voorgaande beperken wij ons in het onderzoek tot de vraag naar de rol van televisieberichtgeving bij beeldvorming over onderontwikkeling van Derde-Wereldlanden in Nederland.

Onderzoeksopzet

In termen van de onderscheiden sociale realiteiten betreft ons onderzoek de relatie tussen symbolische sociale realiteit enerzijds en de vorming van (verschillende) subjectieve sociale realiteiten anderzijds.³ Het onderzoek bestaat uit een inhoudsanalyse van televisieberichtgeving over Derde-Wereldlanden

en onderontwikkeling (symbolische sociale realiteit) en een onderzoek naar het publieksbeeld van onderontwikkeling van de Derde Wereld (subjectieve sociale realiteit). Om de rol van televisieberichtgeving af te kunnen zetten tegen de rol van andere informatiebronnen hebben we bovendien het mediagebruik van de respondenten met betrekking tot Derde-Wereldinformatie onderzocht. De verwachting is dat mensen die afhankelijk zijn van televisieberichtgeving voor hun informatie over de Derde Wereld een beeld van onderontwikkeling hebben overeenkomstig het beeld dat televisieberichtgeving weergeeft. Bovendien zal dit beeld significant verschillen van het beeld van onderontwikkeling van mensen die voornamelijk andere bronnen gebruiken met betrekking tot Derde-Wereldinformatie.

Om het publieksbeeld en het televisiebeeld over onderontwikkeling van Derde-Wereldlanden te onderzoeken en onderling te kunnen vergelijken is een vergelijkingsbasis nodig. In navolging van Elchardus et al. (1984) en Ecole et Tiers Monde (1982) onderscheiden wij drie elementen aan het beeld van onderontwikkeling, namelijk ideeën over de kenmerken, de oorzaken en de oplossingen van en voor onderontwikkeling. Deze ideeën kunnen een verschillende inhoud hebben. Zo onderscheiden zich op wetenschappelijk niveau (White, 1988; Servaes, 1987; Nerfin, 1977; Apter 1987) drie visies (paradigma's) op onderontwikkeling waarin de ideeën over kenmerken, oorzaken en oplossingen van en voor onderontwikkeling op verschillende wijze worden ingevuld.

Inhoudsanalyse

De analyse is opgezet in drie fasen. Fase 1 omvat alle (598) informatieve programma's die in de periode 7 oktober - 3 november 1989 zijn uitgezonden op de televisiezenders Nederland 1, 2 en 3. In deze fase zijn een aantal algemene variabelen genoteerd, waaronder 'omroep', 'programmacategorie' en 'tijdsduur'. Ook worden in deze fase die programma's en items geselecteerd waarin een Derde-Wereldland aan de orde komt. Zij gaan door naar fase 2. In deze fase wordt, aan de hand van een lijst met kenmerken van onderontwikkeling, bepaald of de betreffende programma's en items over onderontwikkeling van de Derde Wereld handelen. De gebruikte kenmerken worden door alledrie de ideaaltypische visies erkent. Fase 3 bevat alleen programma's en items over onderontwikkeling. Hierin is uiteindelijk de visie op onderontwikkeling, zoals deze binnen de programma's en items naar voren komt, bepaald. Er is bekeken welke kenmerken, oorzaken en oplossingen van en voor onderontwikkeling genoemd werden en hoe vaak⁴. Combinaties van kenmerken, oorzaken en oplossingen bepalen welke visie elk programma of item verwoordt, en of deze in te delen is in één van de ideaaltypische visies.

Visies op onderontwikkeling

modernisatievisie

De oudste en diepst gewortelde visie op onderontwikkeling in het Westerse denken is ontstaan in de jaren '60 en staat bekend als de modernisatievisie. Deze economisch bepaalde visie ziet onderontwikkeling als een kwestie van achterstand. Het ontwikkelingsstreven is het bereiken van de eindfase, de moderne maatschappij zoals die in het Westen bestaat (White, 1988). Deze inhaalstrategie betekent concreet de invoering en toepassing van Westerse technologie, kapitaal en kennis in Derde-Wereldlanden.

dependentievisie

In het begin van de jaren '70 ontstaat in Latijns-Amerika, als een reactie op de modernisatievisie, de dependentievisie. De oorzaak van onderontwikkeling wordt in deze visie gelegd bij ongelijkheid/afhankelijkheid op zowel nationaal als internationaal niveau. Deze ongelijkheid wordt uitgedrukt in het zogenaamde centrum-periferie-model, waarin het centrum staat voor een geografisch gebied dat macht uitoefent op een ander geografisch gebied, namelijk de periferie. Ontwikkeling komt binnen deze visie neer op het omzetten van de afhankelijkheidsrelaties tussen centrum en periferie in relaties waarbij 'self-reliance', autonomie, soevereiniteit en gelijkheid centraal staan.

multipliciteitsvisie

De multipliciteitsvisie, door Servaes (1985) gedefinieerd, vormt eind jaren '70, begin jaren '80 een reactie op zowel de modernisatie- als de dependentievisie. Deze visie gaat uit van een steeds groter wordende interdependentie en een steeds minder duidelijke scheiding tussen de Eerste, Tweede en Derde Wereld. Bovendien moet elke samenleving volgens deze visie haar eigen ontwikkelingsstrategie bepalen. De multipliciteitsvisie geeft wel een aantal basisprincipes waarop een ontwikkelingsstrategie zich in het algemeen moet baseren: aansluiten op de voor de regio of het land geldende waarden, basisbehoeften en situatie; uitgaan van de eigen krachten en bronnen van het land ('self-reliance'); ecologisch verantwoord zijn; gebaseerd op structurele verandering en door middel van een participatieve democratie (Nerfin, 1977; Servaes, 1987).

Publieksonderzoek

Voor de uitvoering van het publieksonderzoek is gebruik gemaakt van een telefonische enquête (n=617), uitgevoerd door de afdeling Kijk- en luisteronderzoek van de NOS.⁵ De enquête is opgebouwd uit vier delen. Ten eerste wordt bepaald aan welke landen en werelddelen de respondenten denken bij de term Derde Wereld. Gezien de centrale rol van het medium televisie in ons onderzoek, hebben we ook een aantal vragen opgenomen over het gebruik van de televisie met betrekking tot Derde-Wereldinformatie. De twee belangrijkste doelen van de enquête zijn echter het bepalen van de visie die respondenten op onderontwikkeling hebben en het bepalen van hun mediagebruik met betrekking tot Derde-Wereldinformatie. Met betrekking tot de visie op onderontwikkeling hebben we allereerst gebruik gemaakt van open vragen waarin de respondenten gevraagd werd kenmerken, oorzaken en oplossingen van en voor de Derde-Wereldproblematiek aan te geven. Verder is de respondenten een aantal stellingen over en oplossingen voor

onderontwikkeling, voortkomend uit de modernisatie- en de dependentievisie, ter waardering voorgelegd⁶ (zie figuur 1). Op basis van de antwoorden is elke respondent in één van de twee visies of een mengvorm hiervan ingedeeld. Om te bepalen of een respondent televisie-afhankelijk is wat betreft Derde-Wereldinformatie of juist meer informatie uit 'andere bronnen' haalt hebben we veertien vragen opgenomen over allerlei vormen van mediagebruik die met betrekking tot Derde-Wereldinformatie voor kunnen komen; televisie, radio, krant en tijdschriften, maar ook tentoonstellingen over de Derde Wereld, lidmaatschap van Derde-Wereldorganisaties, gesprekken over de Derde Wereld, etcetera.

Resultaten inhoudsanalyse

Visie

Van de 598 informatieve programma's gingen er 182 (30%) geheel of gedeeltelijk over een Derde-Wereldland. Deze programma's omvatten 272 items en

Figuur 1 Oplossingen en stellingen uit het publieksonderzoek.

Oplossingen uit de modernisatievisie:

- Inzetten van Westerse machines, apparatuur en kapitaal.
- Het geven van geld, voedsel en andere hulpgoederen.
- Het sturen van technische, medische en andere deskundigen naar de Derde Wereld.
- Industrialisatie op een Westerse manier.

Oplossingen uit de dependentievisie:

- Landhervormingen en afschaffing van het grootgrondbezit.
- Een andere verdeling van macht en rijkdom waardoor wij een deel van onze welvaart moeten inleveren.
- Handelsmogelijkheden van het Westen in de Derde Wereld aan banden leggen.
- Kwijtschelden van de schulden die Derde-Wereldlanden bij het Westen hebben, ook als dat nadelige gevolgen heeft voor het Westen.

Stellingen uit de modernisatievisie:

- De problemen die de Derde Wereld nu heeft zijn vergelijkbaar met de problemen die wij in Europa zo'n honderd jaar geleden hadden.
- Er moet eerst maar eens aan geboortebeperving gedaan worden in de Derde Wereld, dan pas hebben andere oplossingen zin.
- De huidige ontwikkelingshulp zorgt ervoor dat de Derde-Wereldlanden op eigen benen kunnen gaan staan.
- De Derde-Wereldlanden lopen een eind op ons achter. Als ze maar de middelen hadden zouden ze wel op ons inlopen.
- Traditionele gebruiken belemmeren de ontwikkeling in de Derde Wereld.
- Projecten die door Westerse deskundigen worden opgezet en uitgevoerd, hebben meer nut dan projecten die door de Derde-Wereldbevolking worden opgezet en uitgevoerd.

Stellingen uit de dependentievisie:

- De belangrijkste oorzaken van de problemen in de Derde Wereld liggen in het Westen.
- De Derde-Wereldbevolking doet zelf genoeg moeite om de problemen op te lossen.
- Wij hebben een groot deel van onze welvaart te danken aan de Derde Wereld.
- Omdat wij in het Westen zo rijk zijn, zijn de mensen in de Derde Wereld over het algemeen zo arm.

hele programma's, waarvan er 160 (59%) over onderontwikkeling handelden. De inhoudsanalyse levert globaal het volgende beeld op: televisiebe-richtgeving brengt voornamelijk kenmerken van onderontwikkeling zonder daarbij achtergronden te vermelden. Als er wel een volledige visie gegeven wordt, is dat meestal de modernisatievisie. Samen (kenmerken en modernisatievisie) beslaan zij 71.5% van het aanbod, tegenover 7.5% dependentievisie en 1.9% multipliciteitsvisie. Het overige (19.1%) is niet in één van de ideaaltypische visies te plaatsen. Meer dan driekwart van alle programma's over onderontwikkeling gaat geheel of zijdelings over oorlog en politieke instabiliteit. 'Honger en armoede' en 'slechte woon- en leefomstandigheden' zijn daarna de meest voorkomende onderwerpen. Ook wordt politieke instabiliteit het meest als oorzaak van onderontwikkeling aangevoerd. Westerse hulp ('hulp van buitenaf' 3.3% en 'geld sturen door Westerse bevolking' 2.5%) wordt vaak als oplossing voor de problemen in Derde-Wereldlanden aangedragen. De rest van de resultaten bespreken we aan de hand van enkele belangrijke variabelen, namelijk 'omroep', 'programmacategorie' en 'Derde-Wereldland'.

Omroepen

Wat de omroepen betreft hadden we verwacht dat de zogenaamde ATV-omroepen (AVRO, TROS en VOO) in verhouding minder tijd besteden aan de Derde Wereld dan de andere omroepen, maar relatief vaker in een onderontwikkelingscontext. Voor AVRO en VOO gaat dit inderdaad op, maar voor de TROS geldt precies het omgekeerde. Deze omroep zond in de onderzoeksperiode enkele series uit die zich (gedeeltelijk) afspeelden in de Derde Wereld, maar niets met onderontwikkeling te maken hadden (Kleine spoorwegen, Dieren in het wild). Bovendien brengt de TROS relatief veel 'human-interest'-onderwerpen uit de Derde Wereld in haar licht informatieve programma's.

Bovendien hadden we verwacht dat de "linkse" omroepen (VARA en VPRO) vaker de dependentievisie op onderontwikkeling zouden brengen dan de andere omroepen. Ook in dit geval wordt onze hypothese niet bevestigd: de verschillen tussen de omroepen wat betreft hun visie op onderontwikkeling zijn te verwaarlozen.

Programmacategorieën

Bij de programmacategorieën blijken journaals voornamelijk kenmerken van onderontwikkeling te geven zonder daarbij achtergronden (oorzaken en oplossingen) te vermelden; ze doen dit beduidend vaker dan andere programmacategorieën. Documentaires en gironummerspots geven vaker een dependentievisie op onderontwikkeling dan de overige programmacategorieën. Maar in alle programmacategorieën (journaals uitgezonderd) komt de modernisatievisie het meest voor.

Derde-Wereldland

De variabele 'Derde-Wereldland' (ofwel 'Derde-Werelddeel') is meegenomen omdat in opinie-onderzoeken Afrika vaak genoemd wordt als het meest kenmerkende onderontwikkelingsgebied, vereenzelvigd met honger en armoede. Dit leidde ons tot de hypothese dat Afrika meestal binnen een onderontwikkelingscontext wordt gebracht en dat 'honger en armoede' dan het meest voorkomende kenmerk is. Programma's over Afrika hebben echter vaker géén onderontwikkelingscontext dan wel een onderontwikkelingscontext; ook blijkt dat 'honger en armoede' niet het meest voorkomt in programma's over Afrika. Latijns-Amerika lijkt wél een typisch "onderontwikkeld" gebied te zijn. Bepalend voor dit resultaat is het kenmerk 'oorlog/politieke instabiliteit', dat een erg groot aandeel heeft in de "onderontwikkeling" op televisie, namelijk 30% van alle genoemde kenmerken.

Resultaten publieksonderzoek

Definitie van de Derde Wereld

Uit een grootschalig Nederlands opinie-onderzoek uit 1987 (NIPO in opdracht van Onze Wereld, 1987) blijkt dat de term 'Derde Wereld' door het publiek voor een groot deel gelijkgesteld wordt aan Afrika (Waagmeester, 1987). Ons onderzoek bevestigt dit. Op de vraag "Aan welke landen denkt u het eerst als u de term Derde Wereld hoort?" wordt Afrika het meest geantwoord (28.9%). Ethiopië komt op een goede tweede plaats (20.7%). Opvallend is dat Zuid-Afrika door veel respondenten als Derde-Wereldland wordt beschouwd (4.2%), terwijl dit land volgens de indeling van Servaes (1987) niet tot de Derde Wereld behoort. Gezien de recente ontwikkelingen in Oost-Europa is het interessant te constateren dat een aantal Oostbloklanden als Derde-Wereldland wordt genoemd.

Televisiegebruik

De respondenten gebruiken televisie, als het gaat om Derde-Wereldinformatie, weinig bewust: 32% zegt wel eens bewust af te stemmen op een dergelijk programma, maar slechts 8.6% kan ook daadwerkelijk aangeven welke programma's dat zijn. Vooral inzamelingsacties en specifieke programma's over de Derde Wereld en haar cultuur, zoals 'De ver-van-mijn-bed-show' worden genoemd. Het journaal is het programma waarin vrijwel iedereen wel eens informatie over de Derde Wereld zegt tegen te komen. Dit geldt in mindere mate voor actualiteitenrubrieken. Aangezien dit niet de programma's zijn waarop men bewust af zegt te stemmen, kunnen we concluderen dat de meeste informatie over de Derde Wereld 'toevallig', via de journaals en actualiteitenrubrieken bij de mensen terecht komt.

Mediagebruik

Voor informatie in het algemeen is voor 60.5% van de respondenten de tele-

visie de belangrijkste bron (KLO, TE 8, vraag 10). Wat betreft Derde-Wereldinformatie stijgt dit percentage tot 72.2%. Deze stijging gaat ten koste van de radio en de krant. Een groot deel van de respondenten gebruikt ook andere bronnen met betrekking tot Derde-Wereldinformatie, zij het slechts in zeer geringe mate. Van de respondenten is 21,2% in zeer sterke mate televisie-afhankelijk voor informatie over de Derde Wereld. Anderzijds gebruikt 9.2% praktisch alleen andere bronnen. Bronnen die vaak worden genoemd zijn tijdschriften, boeken en gesprekken met anderen. Culturele activiteiten op het gebied van de Derde-Wereld en Derde-Wereldorganisaties scoren veel lager. De 'andere bron' die door de respondenten als belangrijkste wordt aangegeven is 'het zelf in de Derde Wereld geweest zijn'.

Visie

Voordat de respondenten op basis van oplossingen en stellingen een visie is toegekend, hebben we eerst ter controle van de operationalisatie een factoranalyse uitgevoerd. Na verwijdering van drie stellingen komen bij de stellingen en de oplossingen één modernisatie- en één dependentiefactor naar voren. De respondenten kunnen dus op basis van de overgebleven oplossingen en stellingen naar visie worden ingedeeld. Het blijkt dat naast een groep respondenten die niet duidelijk één van beide visies ondersteunt (25 %) de meeste respondenten een modernisatievisie hebben (50%); 25% van de respondenten heeft een dependentievisie. Betrekken we hierbij ter controle de open vragen dan zien we dat de kenmerken, oorzaken en oplossingen die de respondenten uit zich zelf noemen over het algemeen overeen komen met de visie waarin de respondent op basis van de oplossingen en stellingen is ingedeeld. Duidelijk is dat de respondenten minder moeite hebben met het noemen van kenmerken, dan met het noemen van oorzaken van

Tabel 1. Krustabel van mediagebruik met visie op onderontwikkeling.

frequentie kolom%	MEDIAGEBRUIK		totaal
	tv-afhankelijk	andere bronnen	
VISIE			
dependentie	56 15.7%	96 39%	152 25.2%
neutraal	96 27.0%	55 22.4%	151 25.1%
modernisatie	204 57.3%	95 38.6%	299 49.7%
totaal	356 100%	246 100%	602

chi-square: 42.72
Cramers V : 0.27

p = 0.00

onderontwikkeling. Het noemen van oplossingen voor de ontwikkelingsproblematiek vindt men het moeilijkst.

Samenhang mediagebruik en visie

Uit de kruistabel⁷ van mediagebruik met visie (zie tabel 1) blijkt dat er een significante samenhang (0.27) bestaat en wel in die zin dat televisie-afhankelijken vaker een modernisatievisie hebben dan andere-bronnengebruikers. Er blijkt echter een aantal variabelen op deze samenhang te interacteren, waarvan 'opleiding' de belangrijkste is. De samenhang blijkt namelijk alleen te bestaan voor mensen met een lagere beroepsopleiding (Cramers $V = 0.32$). Bij de variabele 'leeftijd' blijkt de samenhang weg te vallen in de groep tot 25 jaar. Voor de leeftijdsgroep boven de 25 jaar geldt dat hoe ouder de respondent is, hoe groter de samenhang blijkt te zijn. En tenslotte interacteert de variabele 'politieke richting' op de samenhang, in die zin dat deze wegvalt bij rechts georiënteerden.

Relatie inhoudsanalyse en publieksonderzoek

Vergelijken we welke kenmerken, oorzaken en oplossingen van en voor onderontwikkeling er op televisie veel genoemd worden en welke vaak door het publiek genoemd worden, dan zien we dat de genoemde oorzaken en oplossingen niet veel overeen komen. Wel zijn er grote overeenkomsten in het noemen van kenmerken: zowel op televisie als bij het publiek worden 'oorlog/politieke instabiliteit', 'honger en armoede', 'slechte woon-, leef- en werkomstandigheden' en 'ziekten/slechte gezondheidszorg' het meest genoemd.

Zoals we al gezien hebben blijkt Afrika binnen televisieberichtgeving niet als het typische "onderontwikkelingsgebied" gebracht te worden. Toch wordt ook in ons publieksonderzoek Afrika vaak genoemd als het meest "onderontwikkelde" gebied. Vooral Ethiopië wordt vaak genoemd. Massale inzamelingsacties (zoals 'Een voor Afrika', 'Afrika nu' en de multi-mediale actie eind 1989 speciaal voor Ethiopië) zouden hieraan debet kunnen zijn. Van de respondenten kon 77% zich nog (één van) deze acties herinneren.

De meest belangrijke vergelijking is die tussen de dominante visie op de televisie en die van het publiek, met als schakel het mediagebruik. Deze vergelijking valt positief uit: de televisie brengt voornamelijk òf alleen kenmerken òf de modernisatievisie; televisie-afhankelijken hebben vaker de modernisatievisie dan andere-bronnengebruikers. Voorzover televisie een rol kan spelen bij beeldvorming over de Derde Wereld moeten we bedenken dat deze samenhang relatief laag is en alleen geldt voor specifieke groepen.

Conclusie

In het besproken onderzoek hebben we geprobeerd de relatie te onderzoeken tussen de visie op onderontwikkeling van het Nederlandse publiek en de visie op onderontwikkeling zoals die in televisieberichtgeving naar voren komt. Dit is gedaan met behulp van de variabele 'mediagebruik met betrekking tot Derde-Wereldinformatie'. De veronderstelling die hieraan ten grondslag ligt is dat mensen die afhankelijk zijn van televisieberichtgeving voor hun informatie over de Derde Wereld een visie op onderontwikkeling zullen hebben overeenkomstig de visie van televisieberichtgeving. Bovendien verwachtten we dat deze visie significant verschilt van de visie op onderontwikkeling van hen die voornamelijk andere bronnen gebruiken voor hun informatie over de Derde Wereld.

Het blijkt dat de samenhang tussen mediagebruik en visie (en daarmee ook tussen de visie in televisieberichtgeving en de publiekvisie) niet zo sterk is en beïnvloed wordt door een aantal interacterende variabelen, namelijk opleiding, leeftijd en politieke richting. Voor de televisie-afhankelijken geldt dat ze in meerderheid de modernisatievisie op onderontwikkeling hanteren, wat ook de dominante visie in de televisieberichtgeving is. Echter: dit geldt alleen voor de groepen respondenten met een lagere beroepsopleiding, respondenten die ouder zijn dan 25 jaar en respondenten met een politieke voorkeur die niet rechts georiënteerd is. Voor mensen die voornamelijk andere bronnen gebruiken voor hun informatie over de Derde Wereld geldt dat zij in meerderheid niet de modernisatievisie hanteren.

Op basis van onze onderzoeksgegevens kunnen we geen verklaring geven voor het feit dat de samenhang tussen televisie-afhankelijkheid en de modernisatievisie op onderontwikkeling alleen voor bovengenoemde groepen geldt. Nader onderzoek naar de interacterende variabelen is daarom gewenst, evenals onderzoek naar de inhoud van de andere informatiebronnen met betrekking tot Derde-Wereldinformatie.

Deze conclusies moeten wel gezien worden tegen de achtergrond van de methoden die gebruikt zijn om de visies te achterhalen. Hierbij zijn de volgende kanttekeningen te maken. Bij het achterhalen van de visie van de respondenten hebben we door items te noemen het antwoord van de persoon misschien te veel in onze termen gevat. De visie van de persoon in de hier bedoelde betekenis van het woord (namelijk een redenering) is daarbij niet altijd duidelijk. Een kwalitatief onderzoek in de vorm van bijvoorbeeld een groepsgesprek of diepte-interviews zal ons inziens beter geschikt zijn om de persoonlijke visie te achterhalen. Ook de keuze om in de inhoudsanalyse de visie van een programma slechts te baseren op de gesproken tekst is aan discussie onderhevig; de tekst bleek niet altijd eenduidig. Wij vermoeden dat het beeld erbij betrokken moet worden om de visie goed te kunnen inter-

preteren. We pleiten ervoor in een eventueel volgend onderzoek dan ook een beeldanalyse uit te voeren in relatie met de gesproken tekst.

LITERATUUR

- Adoni, H. & Mane, S. (1984). Media and the social construction of reality. Toward an integration of theory and research. *Communication Research*, 11, 323-340.
- Apter, D.E. (1987). *Rethinking development: modernization, dependency and postmodern politics*. Newbury park, CA: Sage.
- Ball-Rokeach, S.J. & DeFleur, M.L. (1976). A dependency model of mass-media effects. *Communication Research*, 3, 3-21.
- Ball-Rokeach, S.J. & DeFleur, M.L. (1982). *Theories of mass communication*. New York: Longman.
- Boone, L. & Servaes, J. (1982). De structuur van het nieuws. Enige methodologische kanttekeningen bij Galtung en Ruges nieuwsfactorentheorie. *Communicatie*, 12, 1-8.
- Ecole et Tiers Monde (1982). *Tiers Monde et Double language. Pour une lecture critique des textes. Méthodologie. Mise en Oeuvre* (2nd ed.). Parijs: Ecole et Tiers Monde.
- Elchardus, M. Baert, P. DeSchouwer, K. Scheys, M. & Bussche, H. van den (1984). *Vlamingen en de Derde Wereld. Een sociologisch onderzoek naar de houding van de Vlaamse bevolking ten opzichte van de ontwikkelingsproblematiek en -samenwerking, met bijzondere aandacht voor de perceptie van het NCOS en de deelname aan de 11.11.11.-actie*. Brussel: Nationaal Centrum voor Ontwikkelingssamenwerking.
- Hamelink, C.J. (1985). International communication. The field of In T. van Dijk (Ed.), *Discourse and communication. New approaches to the analysis of mass media discourses and communication* (pp.143-155). Berlijn, New York: De Gruyter.
- Harris, Ph. (1976). The media and international understanding: what "pictures of the world" are presented by the media. In *Mass media and man's view of society. A conference report and international bibliography* (pp.81-94). Leicester: International Association for Mass Communication Research, Adam Bross & Shardlow.
- Lindholm, S. (1971). *The image of the developing countries. An inquiry into Swedish public opinion*. Stockholm: The Dag Hammarskjöld Foundation.
- Nederlandse Omroepprogramma Stichting (1987-1988). *Kijken en Luisteren 1987-1988*. Hilversum: NOS Kijk- en luisteronderzoek.
- Nerfin, M. (Ed.) (1977). *Another development. Approaches and strategies*. Uppsala: Dag Hammarskjöld Foundation.
- Servaes, J. (1985). Kommunikatie tussen modernisering en afhankelijkheid. *Derde Wereld*, 4, 39-55.
- Servaes, J. (1987). *Media aid. Naar een ander communicatie-* en Leuven, Amersfoort: ACCO.
- Sjerps, M. (1987, november). Het gevecht om het paradijs. Ontwikkeling in de beeldvorming. *Onze Wereld*, pp.10-12.
- Tiel, J. van (1988). *Bond-vrouw-schurk. Een structurele analyse van Bond als cultuurfenomeen*. Doctoraalscriptie Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Tonnaer, C. (1985). Inter Press Service: een kleintje tussen de persburo's. *Derde Wereld*, 4, (2), 25-37.
- Waagmeester, K. (1987, oktober). Betrokkenheid bij Derde Wereld is diep geworteld. *Onze Wereld*, 30, 6-11.
- Waagmeester, K. (1989, juli). Jongeren hebben vervormd beeld van Derde Wereld. *Onze Wereld*, 32, 18-26.
- White, R. (1985). The significance of recent developments in the field of mass communication. *Massacommunicatie*, 13, 112-125.
- White, R. (1988). *Media, politics and democracy in the developing world*. London: Centre for the study of Communication and Culture.

ABSTRACT, B. Boschman, L. Buckens & L. Rijswijk: Television's role in constructing an image of the Third World, page 39

A common critique about Third World news reporting on television, is that this reporting is incorrect and that as a consequence the public gets a distorted image of the Third World. Implicit in this line of thinking is that television plays an important role in this process of image construction. In this article the television's role in the construction of a Third World image is analysed. This was done by a content analysis for reconstructing the television's image and a telephone survey on the public's image. By comparing the results of both we could get an idea of the role television plays in the process of image construction of the Third World. The comparison is made by means of the factor 'media usage'. It appears that people who mainly use television to remain informed about the Third World have an image which is more in line with the television's image than people who mainly use other sources of information on the Third World.

NOTEN

1. Zie voor een uitgebreide discussie over de NIIO en/of NWICO in de Unesco: J. Servaes (1990). *Masscommunicatie*, 18, 63-87.
2. Van Tiel spreekt, in navolging van White, (1988), over de sociale constructie van realiteit in plaats van over beeldvorming. Wij verstaan hier hetzelfde proces onder.
3. Voor een theoretische invulling van deze relatie verwijzen wij naar de gelijknamige doctoraalscriptie (Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1990), die als basis diende voor dit artikel.
4. Het handelt hier alleen om (gesproken) tekst. Het materiaal was te omvangrijk om in de beschikbare tijd een beeldanalyse op uit te kunnen voeren.
5. Aanvankelijk was het de bedoeling de telefonische enquête alleen uit voeren om het mediagebruik met betrekking tot Derd-Wereldinformatie van de respondenten te achterhalen. Op basis van het mediagebruik wilden we een klein aantal respondenten (uit de oorspronkelijke steekproef) selecteren om hun visie op de onderontwikkeling door middel van diepte-interviews te bepalen. Het benaderen van een klein aantal respondenten uit de oorspronkelijke steekproef bleek echter niet mogelijk. Na een zorgvuldige afweging van de voors en tegens, besloten we dat ook de visie van respondenten op onderontwikkeling verantwoord door middel van de telefonische enquête kon worden achterhaald.
6. De multipliciteitsvisie hebben we in het publieksonderzoek niet meegenomen. Het bleek namelijk niet goed mogelijk de multipliciteitsvisie zodanig in oplossingen en stellingen weer te geven dat deze zich zou onderscheiden van de andere twee visies.
7. In verband met de duidelijkheid hebben we de oorspronkelijke 5x4-tabel gereduceerd tot een 3x2-tabel.

*Is HDTV alleen maar interessant voor voetballiefhebbers?*¹

In dit artikel wordt aandacht besteed aan de te verwachten acceptatie van HDTV op de consumentenmarkt. Op basis van wat bekend is over acceptatie van zwart-wit, kleurentelevisie en verwante innovaties, zoals videorecorder en CD-speler en mede gezien onderzoek in Canada naar de acceptatie van HDTV, worden enkele verwachtingen geformuleerd. Deze verwachtingen worden vervolgens in onderzoek nader getoetst. Hoewel onderzoek naar een onbekend medium zijn beperkingen kent, lijken er indicaties te zijn dat HDTV bij een reële prijsstelling en beschikbaarheid van programma's uitgestuurd door de drie traditionele netten, vooral aangeschaft zal worden door jonge mannen, die reeds in het bezit zijn van allerlei 'nieuwe' media, als CD-speler, videospeler en televisie met teletekst. Hoewel uit andere onderzoeken blijkt dat lagere opgeleiden sterk vertegenwoordigd zijn in de groep innovators en early adopters, blijkt opleiding bij de acceptatie van HDTV een minder duidelijke rol te spelen. Belangrijker is de bekendheid met nieuwe media en vooral met HDTV zelf, en de wijze waarop men televisie gebruikt: mensen die vaak televisiekijken om zich te ontspannen zijn eerder geneigd aanschaf van een HD-toestel te overwegen, dan mensen voor wie het ontspanningsmotief minder belangrijk is.

Zijn voetballiefhebbers eigenlijk wel geïnteresseerd in HDTV of zijn er misschien andere groepen consumenten die meer zien in het nieuwe medium? Wat zijn dan de kenmerken van deze potentieel geïnteresseerden? Wat wil de consument eigenlijk voor HDTV betalen? In dit artikel willen we nagaan wat de marktpotentie van HDTV is. Op basis van de ervaring met de acceptatie van kleurentelevisie en videorecorder worden enkele verwachtingen geformuleerd ten aanzien van de acceptatie van HDTV, die vervolgens op basis van onderzoek worden getoetst. Vragen die daarbij van belang zijn betreffen de omvang en samenstelling van het marktsegment dat HDTV als eerste zal accepteren en (1) de invloed van de kosten van het HDTV-toestel en (2) de beschikbaarheid van programma's op de beslissing om een HDTV-toestel aan te schaffen.

Alvorens we deze vragen nader onder de loep nemen zullen we eerst het begrip HDTV nader toelichten. Vervolgens zullen we nagaan in hoeverre de overschakeling van zwart-witte televisie naar kleurentelevisie en de introductie van consumentenelektronica als videorecorder en CD-speler inzichten opleveren die relevant zijn voor (onderzoek naar) de introductie van HDTV.

HDTV

Hoge-definitie televisie is een nieuwe vorm van televisie, die de beeldkwaliteit van een 35 mm film koppelt aan de geluidskwaliteit van een CD-speler. Momenteel staat bij de introductie van HDTV de vraag centraal welke van

de twee technische standaards - respectievelijk afkomstig uit Japan en Europa - wereldwijd geaccepteerd zal worden. De problematiek rond standaarden wordt gecompliceerd doordat er aparte standaarden ontwikkeld dienen te worden voor productie en transmissie van beelden. Een HDTV-studiosignaal kan niet via de huidige televisiekabel, satellieten of aardse zenders verspreid worden in verband met de benodigde bandbreedte (10-60 Mhz tegenover bijvoorbeeld 6 Mhz voor het Pal-systeem).

De problematiek rond acceptatie van standaarden en de politieke en economische belangen die daarbij een rol spelen hebben tot nu toe veruit de meeste aandacht gekregen (Slaa & Siderius 1990, Slaa 1990, Boonchai Hongcharu 1990, Eupen 1990). De belangen zijn aanzienlijk en betreffen zowel hardware als software. Actoren zijn niet alleen electronicagiganten uit Japan, Europa (Philips, Bosch, Thompson en Thorn-Emi) en de Verenigde Staten, maar ook de audio-visuele industrie, omroeporganisaties, netwerkbeheerders en nationale en internationale overheidsinstellingen. Met name de Europese Gemeenschap speelt een actieve rol in dit verband.

Tabel 1: Voorgestelde productie - standaards voor HDTV.

	Japanse standaard NHK	Europese standaard Eureka-95
Totaal aantal lijnen	1125	1250
Actieve lijnen	1035	1152
Aftastmethode	2/1	2/1
Rasters per seconde	60	50
Beeldverhouding	16:9	16:9
Basisbandbreedte (MHz)	30	60
Status	operationeel sinds 1986	gedemonstreerd in 1989

De consumenten zijn tot nu toe in beschouwingen rond HDTV nauwelijks aan bod gekomen. Terecht merkt Slaa op dat zij het laatste woord hebben. "Wanneer HDTV ondanks alle hooggespannen verwachtingen het grote publiek niet binnen tien jaar bereikt, zal het niet de eerste 'mega mistake' zijn uit de geschiedenis van de informatietechnologie" (Slaa 1990, 26). Daarbij doelt hij op de vele mislukkingen op het gebied van de nieuwe media, waarbij gedacht wordt aan de introductie van Viditel of de beeldplaat.

Als we verder teruggaan in de geschiedenis stuiten we op succesverhalen van media die nauwer verwant zijn aan HDTV. Wat leren ervaringen bij de introductie van de zwart-wit en kleurentelevisie en soortgelijke media ons? Deze vraag staat in de volgende paragraaf centraal.

De introductie van zwart-wit en kleurentelevisie

Uiteraard zijn de historische omstandigheden waarbinnen zwart-wit, kleurentelevisie en HDTV zijn of geïntroduceerd nauwelijks vergelijk-

baar. De politieke, sociale en economische situatie evenals de mediasituatie nu en veertig jaar geleden verschillen aanzienlijk (Klopfenstein 1989). Uitspraken over de introductie van zwart-wit en kleurentelevisie toen hebben dan ook slechts een beperkte geldigheid voor de introductie van HDTV. Toch is het zinvol om te kijken welke lessen uit het verleden te trekken zijn.

Over de introductie van zwart-wittelevisie in Nederland is een lijvige studie verschenen (Gooijer, 1976). Helaas wordt in deze studie vrijwel geen aandacht besteed aan de vraag welke consumenten als eersten het zwart-wit-toestel aankochten. De stand van onderzoeksmethoden en technieken en de dataverwerkingsmogelijkheden lieten op dat moment, begin jaren vijftig, onderzoek niet toe. Verder dan een indruk dat de prijs van het toestel (ca. f 600,-) alleen een elite in staat zou stellen een dergelijk apparaat aan te schaffen kwam men niet. De adoptie verliep, misschien daardoor langzaam. In 1951 werd met uitzenden van televisieprogramma's begonnen. Op dat moment konden 500 toestellen beelden ontvangen. In 1955 waren dat er 16.000 in 1956 30.000 en in 1957 99.500. Pas eind jaren zestig was de markt voor zwart-wit televisie verzadigd (De Gooijer 1976, 103).

Kleurentelevisie werd al in 1953 in de Verenigde Staten geïntroduceerd. In 1967 werd pas een begin gemaakt met experimentele uitzendingen in Nederland. In de jaren vijftig was kleurentelevisie technisch gezien nog verre van volmaakt: de beeldkwaliteit was gering en de ontvangstapparatuur relatief kwetsbaar. Zoals zo vaak bij nieuwe technologieën was de hardware reeds volop aanwezig, maar ontbrak de software: slechts enkele televisieprogramma's werden in kleur uitgezonden. Kleurentelevisie werd in Amerika dan ook niet gezien als een substituut voor het bestaande zwart-wit apparaat. In 1964 begon Philips in samenwerking met de omroepen met eigen kleuruitzendingen via een gesloten circuit. Baudet (1986) noemt de volgende problemen die men moest oplossen: de techniek (met name het lijnensysteem) de organisatie van een infrastructuur (het zenderpark) en tijdstip en wijze van introductie op de markt.

Wat betreft het laatste heeft men veel kunnen leren van de ervaring in de Verenigde Staten. De kwaliteit van het beeld en van ontvangstapparatuur was in 1967 uitstekend en potentiële kopers konden vrijblijvend gedurende enkele weken over een toestel beschikken, aldus Baudet. De diffusie was alleen nog afhankelijk van de beschikbaarheid van software: programma's geschikt voor uitzending in kleur.

In de consumentenvoorlichting en reclame werd, volgens Baudet, benadrukt dat het ging om 'second-set-promotion': een extra toestel, met kleur als toegevoegde waarde. Men ging er van uit dat het zwart-wit-toestel, gezien zijn lage prijs, eenvoud en robuustheid zich in vele huishoudens zou weten te handhaven. Het kleurentoestel was bij introductie drie keer zo duur (2500-

3000 gulden) als het zwart-wittoestel. Het is dan ook niet verwonderlijk dat na de eerste aankoopgolf, ingegeven door nieuwsgierigheid en snobisme, de verkoop stagneerde.

Baudet is van mening dat de oorzaak voor deze stagnatie niet zozeer in prijs moet worden gezocht, als wel in de 'blokkade' die de overheid opwierp bij de uitbreiding van het aantal toegestane zenduren voor kleurentelevisie. Toen begin jaren zeventig de zendtijd werd uitgebreid, veranderden de omstandigheden binnen enkele jaren drastisch. In 1975 beschikte 35% van de huishoudens over een kleurentelevisie, in 1980 was dat 72% en in 1985 93%. In 1990 was er sprake van vrijwel volledige verzadiging. Baudet (1986) stelt dat de introductie van kleurentelevisie zo succesvol heeft kunnen verlopen omdat het bij televisie om een bekend en vertrouwd produkt gaat en omdat het bij kleurentelevisie gaat om een belangrijke technologische verbetering. Daarnaast is het zijns inziens van belang dat televisie aan de consumenten weinig autonomie voor beïnvloeding van het marktproces laat. Indien de industrie de produktie van toestellen met de oude technologie staakt is de consument gedwongen de nieuwe technologie te accepteren.

Vanuit dit perspectief gezien mag men verwachten dat de substitutie van kleurentelevisie door HDTV ook afgedwongen zal worden. Hier moet de kanttekening worden geplaatst dat het bij de vervanging van zwart-wit door kleur om een substitutie ging waarbij het oude systeem nog steeds te gebruiken bleef. Bij HDTV zal dat niet het geval zijn. Hoewel men er naar streeft dat HDTV in enige mate compatibel is met bestaande televisiesystemen (Molo, 1990).

Onduidelijk blijft welk segment van de markt HDTV het eerst zal accepteren. Bij de videorecorder waren het vooral jonge volwassenen met een laag opleidingsniveau, met een relatief hoog huishoudensinkomen, die als eersten in het bezit zijn van dit soort apparatuur (Knulst & Kalmijn, 1988). Met betrekking tot het bezit van een CD-speler zien we een zelfde beeld.

Acceptatie van HDTV in Canada

Uit een onderzoek naar acceptatie van HDTV in Canada (Lupker & Hearty, 1990) blijkt dat de potentiële groep 'innovators' en 'early adopters' vergelijkbare karakteristieken heeft: lager opgeleid, overwegend mannen, die gemiddeld vaker televisie kijken en veelal in het bezit zijn van 'toys for the boys': kleuren-televisie, videorecorders, videocamera's, e.d. In het Canadese onderzoek was het bezit van een CD-speler een bijzonder belangrijke voorspeller voor acceptatie van HDTV.

Bij het Canadese onderzoek moet een kanttekening worden gemaakt. Het gaat niet om een representatieve steekproef van de Canadese bevolking. Een

gedeelte van de steekproef is gestratificeerd naar een beperkt aantal grote steden in Canada, een gedeelte is geworven via advertenties, een gedeelte was op persoonlijk titel uitgenodigd en een gedeelte was geselecteerd op basis van een random procedure. Een sterk punt van het onderzoek is echter dat de respondenten de mogelijkheid geboden werd om te kijken naar drie programma's waarin de beeldkwaliteit van HDTV benaderd werd. De vragenlijsten werden ingevuld nadat men naar deze programma's had gekeken.

In het onderzoek werd nagegaan in hoeverre de beschikbaarheid van programma's (via videorecorder of abonnee-tv) en de daarmee verbonden kosten (resp. \$ 2000 en \$ 3300) bepalend zijn voor de intentie tot aankoop van HDTV en wat de invloed hierop is van de kwaliteit en de kenmerken (beeldverhouding e.d.) van het systeem en de programma's. Kosten en beschikbaarheid van programma's blijken van groter belang te zijn voor de beslissing om eventueel tot aanschaf over te gaan, dan demografische karakteristieken. Hetzelfde geldt voor kwaliteit en kenmerken van systeem en programma's. Het belangrijkste zijn: kleur, diepte, scherpte en breedte-hoogte-verhouding. Afmetingen en de wijze waarop bewegingen worden weergegeven zijn van minder belang.

Lupker en Hearty komen tot de conclusie dat succes van HDTV afhangt van een juist evenwicht tussen kwaliteit, kenmerken, kosten en de wijze waarop programma's beschikbaar worden gesteld. Indien kosten afnemen en programma's in toenemende mate beschikbaar zijn zal adoptie sneller verlopen. Als kosten relatief laag zijn en programma's in voldoende mate beschikbaar, dan zullen respondenten hun beslissing tot adoptie motiveren op basis van kenmerken van het systeem en kenmerken van de programma's. In het geval van hoge kosten en beperkte beschikbaarheid zullen juist de kenmerken van systeem en programma's die negatief beoordeeld zijn de argumentatie voor de afwijzing van de innovatie bepalen.

Gezien de eerdere ervaringen bij de substitutie van het zwart-wittelevisie door de kleurenontvanger, de introductie van de videorecorder en CD-speler lijkt het voor de hand te liggen dat HDTV in eerste instantie vooral door jonge mannen, met een relatief ruim inkomen aangeschaft zal worden. Deze groep van potentiële innovators en early adopters beschikt reeds in ruime mate over elektronische media als CD-speler, videorecorder en personal computer enz. Kosten en beschikbaarheid van programma's zullen belangrijke factoren zijn die van invloed zijn op de bereidheid om een HDTV-toestel aan te schaffen. In het nu volgend onderzoek zullen we nagaan of deze verwachtingen ook enige empirische ondersteuning krijgen.

Daarbij willen we op voorhand benadrukken dat de waarde van onderzoek naar koopintentie slechts een beperkte waarde heeft. Klopfenstein (1989) stelt zelfs dat deze vorm van onderzoek volstrekt onbetrouwbaar is. Zijn in-

ziens is slechts onder bepaalde voorwaarden, waarbij met name een beperkt tijdsverschil van belang is, een sterke samenhang te verwachten tussen voorgenomen gedrag en feitelijk gedrag. Desalniettemin gaan we ervan uit dat onderzoek naar koopintentie in combinatie met analogieën uit het verleden en het Canadese onderzoek enige indicaties geven over de potentie van HDTV op een consumentenmarkt.

Acceptatie van HDTV in Nederland: onderzoek

In het kader van de wekelijkse NOS-telefoonenquête zijn in het voorjaar van 1990 enkele vragen gesteld over de adoptie van nieuwe media, waarbij de nadruk lag op videotex (Bouwman & Slaa, 1990). Hierbij zijn ook enkele vragen gesteld over HDTV. Het NOS-panel is representatief voor de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder. Op de dagen van ondervraging werden 623 personen bereikt: 325 vrouwen, 298 mannen; 181 jongeren (15-29 jaar), 245 personen uit de leeftijdscategorie 30-49 jaar en 197 personen van 50 jaar en ouder; 264 hadden een lage opleiding, 224 een middelbare opleiding en 135 een hogere opleiding.

Verschillende soorten data werden verzameld of waren reeds beschikbaar. Relevant voor HDTV zijn de volgende groepen variabelen:

1. Achtergrondvariabelen: geslacht, leeftijd, opleiding. Gegevens over inkomen zijn niet bekend in het NOS-panel.
2. Variabelen betreffende 'nieuwe' media. Allereerst de bekendheid met 'nieuwe' media, zoals beeldtelefoon, abonnee-televisie, telecommunicatiediensten, videotex, schotelantennes, enz. Voor het onderzoek werden als variabelen bekendheid met HDTV, bekendheid met overige nieuwe media en een index voor bezit van apparatuur (televisie met teletekst, CD-speler, videorecorder en schotelantenne) gebruikt.
3. Attitude ten aanzien van technologische vernieuwingen. Hiervoor is gebruik gemaakt van zes items die eerder door Knulst en Van Beek (1988) zijn gebruikt. Daar het in ons geval een telefonische enquête betrof zijn de items niet op een vijfpuntsschaal, maar op een driepuntsschaal gescoord. Bij schaalanalyse bleek, dat een betrouwbare schaal is te construeren op basis van deze zes items (Cronbach's $\alpha = .62$, gemiddelde inter-item-correlatie = .22).
4. Variabelen betreffende kijkgedrag en dergelijke: kijktijd, de mate waarin men kijkt voor ontspanning (motivatie ontspanning), geïndiceerd door vier items (Cronbach's $\alpha = .74$, gemiddelde interitemcorrelatie = .43), de mate waarin men kijkt geïndiceerd door 3 items (Cronbach's $\alpha = .81$, gemiddelde interitemcorrelatie = .60) en affiniteit, het belang dat men aan televisie hecht, geïndiceerd door 4 items (Cronbach's $\alpha = .66$, gemiddelde interitemcorrelatie = .34).
5. Variabelen betreffende HDTV: bereidheid om HDTV aan te schaffen, bereidheid om een HDTV-ontvanger aan te schaffen indien men vier keer zoveel moet betalen als voor een gewone kleurentelevisie (prijsindicatie

f 2.000,-) en bereidheid om een HDTV-ontvanger aan te schaffen indien *twee* keer zoveel betaald moet worden en tenslotte bereidheid om een HDTV-toestel aan te schaffen indien men er alleen buitenlandse programma's mee kan ontvangen en niet Nederland 1, 2 en 3.

Resultaten

Allereerst de vraag naar de bekendheid van HDTV. Een groot deel van de respondenten, 36%, heeft weleens van HDTV gehoord. Bij mannen is dat 50%, bij vrouwen 23%. Wat betreft leeftijd doen zich haast geen verschillen voor. Meer respondenten met een hoge opleiding (50%) zijn bekend met HDTV dan respondenten met een lage opleiding.

Indien respondenten niet bekend waren met HDTV is kort uitgelegd wat HDTV inhoudt.

Vervolgens is de vraag gesteld of men in de toekomst een HDTV-toestel wil aanschaffen: 13% wil dat zeker wel, 31% waarschijnlijk wel, 12% twijfelt, 18% waarschijnlijk niet en 27% zeker niet (N=623).

De respondenten die zeker geen HDTV-toestel zouden willen aanschaffen (N=160) zijn voor 70% vrouwen. Van de vrouwelijke respondenten is 36% zeker niet van plan een HDTV-toestel aan te schaffen, tegenover 16% bij de mannen. Van de vrouwelijke respondenten zal 30% zeker of waarschijnlijk een HDTV-toestel aanschaffen, van de mannen is dat 57%.

Wat betreft leeftijd is de bereidheid onder jongeren groter dan onder ouderen. Van de jongeren zal 54% (N=181) zeker of waarschijnlijk een HDTV-toestel aanschaffen, voor de ouderen is dat 31%. Bijna 40% van respondenten boven 50 jaar is zeker niet van plan een HDTV-toestel aan te schaffen. Bij de jongeren is dat 17%.

Wat betreft opleiding valt het op dat onder lager opgeleiden enerzijds een behoorlijke groep (36%) HDTV waarschijnlijk of zeker zal aanschaffen en een vrijwel even grote groep (35%) zeker niet tot aanschaf zal overgaan. Van de hoog opgeleiden is 54% zeker of vrijwel zeker dat men HDTV zal aanschaffen. Hier is 17% zeker niet van plan HDTV aan te schaffen.

Tabel 2: Bereidheid om HDTV aan te schaffen bij gelijkblijvende, verdubbeling en verviervoudiging van de kosten.

	HDTV aanschaffen	HDTV aanschaffen bij verdubbeling kosten	HDTV aanschaffen bij verviervoudiging kosten
zeker wel	13%	9%	2%
waarschijnlijk wel	30%	10%	4%
misschien niet/ misschien wel	12%	14%	5%
waarschijnlijk niet ²	18%		
zeker niet	27%	67%	88%
N ³	602	615	618

Worden de kosten in de afweging betrokken, dan neemt de bereidheid om een HDTV toestel aan te schaffen aanzienlijk af. Wanneer men twee keer zoveel hoeft te betalen zal 9% zeker een toestel aanschaffen, 10% waarschijnlijk, 14% twijfelt misschien wel, misschien niet en 67% is niet bereid tot aankoop over te gaan. De bereidheid om vier keer zoveel te betalen voor een HDTV-toestel is relatief klein: 2% heeft dit er zeker voor over, 4% waarschijnlijk, 5% zal dit er misschien voor uitgeven en 88% zal zeker geen HDTV toestel aanschaffen. Het is duidelijk dat kosten een sterke invloed hebben op de bereidheid om een HDTV-toestel aan te schaffen.

De beschikbaarheid van programma's uitgezonden via de Nederlandse netten blijkt eveneens een belangrijke rol te spelen. Op de vraag of men HDTV zou aanschaffen indien men alleen buitenlandse satellietzenders (bijvoorbeeld RTL4, Super Channel, TV5) zou kunnen ontvangen en niet Nederland 1, 2 en 3 reageert de overgrote meerderheid met een afwijzing: 93% zal zeker geen HDTV aanschaffen. Bij vrouwen is dat 96%, bij mannen 88%. Deze afwijzing is het zwakst onder jongeren: 84%. Jongeren kijken relatief veel naar satellietprogramma's.

Als onderscheid gemaakt wordt naar geslacht, leeftijd en opleiding doen zich dezelfde tendenzen voor. De 'innovator' cq 'early adopter' zal zich inderdaad in het kort karakteriseren als jonge mannen, waarbij opvallend is dat lager opgeleiden bij *vier* keer zoveel betalen eerder geneigd zijn een HDTV-toestel aan te schaffen (9% versus hoogopgeleiden 4%) en dat bij *twee* keer zoveel betalen het de hoger opgeleiden zijn die zekerder zijn over aanschaf (28% versus laag opgeleiden 22%).

Om de marktsegmenten nader te karakteriseren zijn we door middel van meervoudige regressie-analyse nagegaan welke variabelen acceptatie bij verschillende kosten en bij beperkte beschikbaarheid van programma's het best voorspellen. We hebben daarbij gekeken naar de invloed van de traditionele achtergrondvariabelen: geslacht, opleiding en leeftijd, bekendheid met HDTV, bekendheid met andere nieuwe media, bezit van apparatuur, zoals CD-speler en videorecorder, en variabelen betreffende kijkgedrag: kijktijd, affiniteit met kijken en motivatie om te kijken.

De verklaarde variantie neemt sterk af voor de verschillende vergelijkingen. Wordt bij acceptatie van HDTV zonder nadere prijsindicatie nog 23% van de variantie verklaard, bij de viervoudiging kosten is de verklaarde variantie nog maar 12%. Wanneer het gaat om acceptatie van HDTV bij een beperkt programma-aanbod wordt slechts 11% van de variantie verklaard. Kijken we naar de voorspellende waarde van de afzonderlijke variabelen, dan blijken geslacht en leeftijd in alle gevallen belangrijke voorspellers te zijn van potentieel aankoopgedrag. Zoals verwacht overwegen mannen eerder tot aankoop over te gaan dan vrouwen en jongeren eerder dan ouderen.

Tabel 3: Gestandaardiseerde regressie-coëfficiënten in een regressie-analyse met als afhankelijke variabelen de verschillende 'scenario's voor acceptatie van HDTV.

	Bereidheid algemeen		Bereidheid, indien 2 keer zo duur		Bereidheid, indien 4 keer zo duur		Bereidheid, bij beperkt aanbod	
	β	r	β	r	β	r	β	r
geslacht ****	-,19 ***	-,24***	-,14**	-,20***	-,16**	-,21***	-,12*	-,16***
leeftijd	-,11*	-,21***	-,12**	-,19***	-,12*	-,14**	-,16**	-,18***
opleiding	,08	,17***	-,03	,06	-,12*	-,04	-,12*	-,04
bekendheid met nieuwe media	,10*	,20***	,07	,14**	,06	,09	-,00	,00
bekend met HDTV	,14**	,28***	,13**	,23***	,12*	,18***	,06	,10*
apparatuurbezit	,18**	,27***	,10*	,20***	-,00	,07	-,00	,07
technologie attitude***	,06	,25***	,13**	,27***	,10*	,19***	,15**	,22***
tv-kijktijd	,04	-,00	,02	,02	,03	,02	-,03	-,01
tv-affiniteit	-,04	-,01	-,03	,02	-,06	-,01	-,00	,03
informattiemotief	-,07	-,10*	-,05	-,09	-,10*	-,14**	-,11*	-,16***
amusementsmotief	,14**	,11*	,13**	,13**	,07	,05	,05	,06
	R=,49*** R ² =,23		R=,41*** R ² =,17		R=,35*** R ² =,12		R=,33*** R ² =,11	
	F(11,414)=11.204		F(11,423)=7.640		F(11,242)=5.265		F(11,425)=4.881	

* p<.05, ** p<.01 and *** p<.001; **** geslacht:1=man, 2=vrouw, technologie attitude; hoog= positieve attitude

Hoewel uit andere onderzoeken blijkt dat lager opgeleiden vaak tot de innovators en early adopters behoren, speelt een lage opleiding bij de acceptatie van HDTV in Nederland geen duidelijke rol. Wanneer de kosten niet gespecificeerd zijn accepteren hoger opgeleiden HDTV zelfs eerder dan lager opgeleiden ($r=.17$). Wel blijkt het verband te verdwijnen in de meervoudige regressie-analyse, waarin rekening wordt gehouden met andere verschillen tussen hoger en lager opgeleiden (o.a. verschillen in leeftijd, bekendheid met nieuwe media en houding tegenover technologie). Dan komt in bepaalde gevallen het omgekeerde verband naar voren: wanneer de opbrengsten laag zijn (bij een beperkt programma-aanbod) of de kosten hoog (viervoudige kosten) zijn lager opgeleiden - ceteris paribus - eerder geneigd te investeren in HDTV dan hoger opgeleiden.

Er bestaat enige samenhang tussen de bekendheid met nieuwe media en de acceptatie van HDTV, maar de specifieke bekendheid met HDTV is belangrijker: mensen die al op de hoogte waren van het bestaan met HDTV zijn eerder geneigd aanschaf te overwegen.

Bezit van andere apparatuur voorspelt alleen de acceptatie van HDTV wanneer de kosten niet gespecificeerd zijn of relatief laag (twee keer zo duur als een normaal kleurentoestel). Een acceptatie van HDTV hangt wel in alle gevallen samen met de algemene houding tegenover technologie, maar deze samenhang is ten dele te verklaren vanuit het verband tussen de technologie-attitude en eerder genoemde kenmerken: de acceptatie van technologie in het algemeen hangt samen met geslacht ($r=-.28$), leeftijd ($r=-.22$), opleiding ($r=.25$), bekendheid met nieuwe media ($r=.18$), bekendheid met HDTV ($r=.19$) en apparatuurbezit ($r=-.21$).

Tot slot de samenhang tussen de betekenis van televisie en de bereidheid om - door aanschaf van een HD-toestel - te investeren in verbetering van de kwaliteit van de apparatuur. De kijktijd en het belang dat gehecht wordt aan televisie spelen geen enkele rol. De acceptatie van HDTV hangt wel samen met de mate waarin men televisiekijken ziet als manier om zich te ontspannen, dan wel als middel om op de hoogte te blijven van allerlei zaken. Mensen voor wie televisie een amusementsmedium is, zijn eerder geneigd de aanschaf van HDTV te overwegen, zowel wanneer de kosten niet gespecificeerd zijn als wanneer de kosten relatief laag zijn (twee keer de prijs van een gewoon toestel). Wanneer de kosten relatief hoog zijn (vier keer de prijs van een gewoon toestel) of wanneer het aanbod beperkt is tot programma's van satellietzenders is de interesse in HDTV geringer naarmate men televisie meer ziet als een informatiemedium.

Hoewel volgens sommigen HDTV alleen interessant zou zijn voor voetbal-liefhebbers hangt de acceptatie van HDTV niet samen met interesse in voetbal of sportinteresse in het algemeen. Dit blijkt uit een meervoudige regressie-analyse, waarin, naast de elf eerder besproken variabelen, voetbalinteresse en sportaffiniteit als predictoren zijn opgenomen.

Conclusie en discussie

Uiteraard heeft het hier gepresenteerde onderzoek aanzienlijke beperkingen. Het telefonisch vragen of mensen bereid zijn bepaalde uitgaven te doen voor een relatief onbekend medium HDTV (64% van de respondenten heeft er nog nooit van gehoord), is zeker niet de optimale methode op basis waarvan men harde uitspraken kan doen over de eventuele acceptatie van dat medium. Ook het feit dat nu gevraagd wordt naar iets dat pas in de nabije toekomst beschikbaar is, leidt er toe dat de conclusies een beperkte geldigheid hebben. Vandaar dat we enige slagen om de arm wensen te houden en de onderzoeksresultaten slechts willen zien als mogelijke tendenzen.

Het is duidelijk dat kosten een belangrijke rol spelen bij de overweging om een HDTV-toestel aan te schaffen. Een verdubbeling van de kosten leidt er toe dat het percentage dat een positieve beslissing neemt ten aanzien van de

aankoop van een HDTV-toestel, afneemt van 43% naar 19% en bij een viervoudiging van de kosten naar 6%. Het is duidelijk dat de f 5100,-, ongeveer drie keer de prijs van het huidige kleurentelevisietoestel zoals Slaa en Siderius (1990, 44) suggereren als hoog wordt ervaren. Carey (1989), maar ook anderen hebben er veelvuldig op gewezen dat het budget dat in huishoudens beschikbaar is voor media, relatief stabiel is; huishoudens spenderen een vrijwel gelijk blijvend deel van hun inkomen aan media. Dit betekent dat in de marketingstrategie een groep consumenten gevonden moet worden die bereid is om aanzienlijk meer uit te geven opdat uiteindelijk het goed aan een ieder beschikbaar wordt gesteld.

De beschikbaarheid van programma's via de drie Nederlandse netten blijkt eveneens van groot belang te zijn. Indien men voor het programma-aanbod alleen van buitenlandse (satelliet-)programma's afhankelijk is dan blijkt er vrijwel geen interesse te zijn voor HDTV. Investeren in de infrastructuur en in programma-ontwikkeling is een *conditio sine qua non* voor HDTV.

Uit onze analyse bleek dat bij met name jongere mannen met relatief lage opleidingen, die al van HDTV hebben gehoord en beschikken over verschillende soorten apparatuur, zoals CD, huiscomputer e.d., tot de groep van innovators en early adopters behoren. In die zin wijken onze resultaten ook niet opzienbarend af van Lupker en Hearthy of van ervaringsgegevens bij de introductie van eerdere vergelijkbare technologieën. De groepen die in Canada en Nederland belangstelling tonen voor HDTV komen sterk overeen.

Opvallend is dat bekendheid van HDTV, anders dan algemene bekendheid met 'nieuwe media' een factor is voor bereidheid tot aanschaf. Anders dan bij het onderzoek naar acceptatie van videotex, waar bleek dat bekendheid met een nieuw medium of verschillende typen nieuwe media een belangrijke factor is voor eventuele acceptatie (Bouwman & Slaa). In die zin verdient het dan ook aanbeveling om HDTV grootschalig onder de aandacht van het publiek te brengen. Gezien de nauwe betrokkenheid en de belangen van de omroepen lijkt dat, anders dan bij videotex waaraan nauwelijks (positieve) aandacht wordt besteed in de media, geen probleem te zijn.

Er zijn in dit onderzoek enkele groepen mensen onderscheiden bij wie HDTV lijkt aan te slaan. Voetballiefhebbers horen hier niet bij. Hoewel volgens sommigen HDTV alleen interessant is voor liefhebbers van dit spel, zijn deze zich daar op dit moment in ieder geval nog niet van bewust.

(Dit artikel is september 1990 afgesloten)

LITERATUUR

Baudet, H. (1986). *Een vertrouwde wereld. 100 jaar innovatie in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

- Boonchai Hongcharu (1990). International Cooperation for a single world production standard of High Definition television. Paper gepresenteerd tijdens de Human Communication Technology Interest Group of the International Communication Association. Dublin June 1990.
- Bouwman, H. & Slaa, P. (1990). An Attempt to Predict a Critical Mass for the Introduction of Videotex. Paper gepresenteerd tijdens Workshop on Videotex in a Comparative Perspective, 18 & 19 mei 1990, Stockholm.
- Carey, J. (1989). Consumer Adoption of new Communication Technologies. *IEEE communications magazine* Vol 27 (August) 28-32.
- Eupen, Th.A.G. van (1990). Reflecties bij 'HDTV: Een Tour d'Horizon'. *Informatie en Informatiebeleid*, 8 (2) 15-19.
- Gooijer, W.J. de (1976). *Beheersing van technologische vernieuwing*. Alphen a.d. Rijn: Samsom Uitgeverij.
- Klopfenstein, B. (1989). Problems and Potentials of Forecasting the Adoption of New Media. In: Salvaggio, J.L. & J. Bryant (eds.). *Media Use in the Information Age: Emerging Patterns of Adoption and Consumer Use* (21-41). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Knulst, W. & Kalmijn, M. (1988). *Van Woord naar Beeld?* Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knulst, W. & Beek, P. van (1988). *Publiek en Techniek. Opmattingen over Technologische Vernieuwingen*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lupker, S., Allen, N.J. & Haerty, P. (1988). *The North American High Definition Television Demonstrations to the Public: An Overview of the Survey Results*. Committee for the North American HDTV Demonstrations to the Public.
- Lupker, S. & Haerty, P. (1990). Quality Judgement and Purchase Decisions: An Evaluation of Consumer Reactions to HDTV. Paper gepresenteerd tijdens HDTV colloquium in Ottawa, 25-29 juni 1990.
- Molo, F. (1990). Development Trends in High-Definition Television. In: *Telecommunications*. Vol 24 (7) 47-55.
- Slaa, P. & H.P. Siderius (1990). *Hoge Definitie Televisie. Een overzicht van de stand van zaken met betrekking tot ontwikkeling en introductie van HDTV*. Den Haag/Amsterdam: Nederlands HDTV-platform.
- Slaa, P. (1990). HDTV: Een tour d'Horizon. *Informatie en Informatiebeleid*. 8 (1) 15-26.

NOTEN

- 1 De titel is ontleend aan een artikel van Wouter Klootwijk (Vrij Nederland 09-09-90). Met dank aan Paul Slaa en Arie den Boon voor suggesties en commentaar op eerdere versies van dit artikel.
- 2 Deze antwoordcategorie is bij verdubbeling en verviervoudiging van de kosten niet aan de respondenten voorgelegd.
- 3 De totalen zijn verschillend doordat 'weet niet' en 'geen antwoord' per vraag variëren.

ABSTRACT, H. Bouwman, M. Hammersma & A. Peeters: Is HDTV only interesting for football fans?, page 52.

Expectations concerning the adoption of HDTV are the central topic of these article. Starting from existing experiences with the adoption of black and white, colour television and innovation such as VCR and CD and research in Canada on the adoption of HDTV, some hypothesis are formulated and tested. HDTV will be adopted by young men who already possess all kind of new electronic media if the price of the HDTV-apparatus is realistic and sufficient software distributed by the Dutch television channels is available. Other research shows that education is an important predictor of adoption of this type of media. Concerning the adoption of HDTV the significance of these variable is not clear. Knowledge of new media, especially HDTV, and viewing-motivation are more important. People who watch television for entertainment are more likely to adopt HDTV.

PIET ABEN

Onderzoek van de Landbouwniversiteit wijst uit: *Persberichten over wetenschapsbeoefening hebben doorgaans hoog rendement*

In Massacommunicatie nr. 4, 1990 constateerde Jaap Willems dat journalisten in de regel weinig waardering tonen voor persberichten en voor de voorlichters die die persberichten opstellen. Hij vroeg zich daarom af of voorlichters nog wel met het maken en versturen van persberichten zouden moeten doorgaan. Voor het geval ze dat inderdaad blijven doen raadde hij de voorlichters aan te streven naar een groter geloofwaardigheid. Dan zullen, aldus Willems, ook hun persberichten een beter onthaal vinden bij de pers.

In het hierna volgende artikel doet Piet Aben verslag van een onderzoek naar het gebruik van persberichten van de Landbouwniversiteit door de media. Hij komt tot de conclusie dat de Wageningse persberichten gemiddeld door meer dan tien media worden opgepakt. De veronderstelling dringt zich op dat journalisten weliswaar beweren weinig fiducia in persberichten te hebben, maar dat zij ze intussen wel degelijk benutten.

De Landbouwniversiteit Wageningen verstuurde in de periode 1980 tot en met 1988 in totaal 366 persberichten over wetenschapsbeoefening. Elk van die persberichten werd gemiddeld door ruim 11 dagbladen en door ruim 3 tijdschriften gebruikt. Het ging daarbij steeds om substantiële benutting van de in de persberichten aangedragen informatie (dus niet bv. om een paar regels in een groter verhaal). Zodoende bereikte elk van deze persberichten gemiddeld ruim 1,1 miljoen abonnees/kopers van kranten en tijdschriften.

In tweede instantie leidde deze door persberichten gegenereerde publiciteit tot respons vanuit het publiek. Ruim 60 procent van de benutte persberichten leverde reacties op uit de wereld van de wetenschap en bijna 50 procent leidde tot vragen van potentiële gebruikers van de beschreven onderzoeksresultaten.

Bovendien namen journalisten over ruim 80 procent van deze persberichten nog eens direct contact op met de Landbouwniversiteit.

Al met al vormt dit voldoende reden om een vraagteken te plaatsen bij de conclusie van Willems in Massacommunicatie 4, 1990, "dat het rendement van persberichten laag is" en dat "de meeste ongelezen in de oud-papierbak verdwijnen".

Aanleiding

De aanleiding voor het speurwerk naar het feitelijke gebruik van haar persberichten in de media vond de afdeling Voorlichting in hetgeen Uilenreef¹ in 1979 had geconstateerd. Zij rapporteerde namelijk dat (zeven!) wetenschapsjournalisten verklaarden aan persberichten over wetenschap geen hoge

waardering toe te kennen. Toen al had de afdeling Voorlichting over de daadwerkelijke benutting van haar berichtgeving een veel positievere indruk. Om te zien of die indruk door de feiten kon worden gestaafd zette de afdeling zich negen jaar lang aan het knippen, tellen en berekenen.

Het onderzoek

De afdeling Voorlichting van de Landbouwniversiteit Wageningen heeft in de jaren 1980 tot en met 1988 nauwkeurig geturfd welke persberichten voor wetenschapsbeoefening leidden tot welke vorm van publiciteit. De afdeling zelf registreerde daarbij de benutting door landelijke dagbladen en vakbladen, de knipseldienst Vaz Dias hield de score bij in de regionale pers en in een groot aantal publieks- en vaktijdschriften. Daarnaast werd zo goed en kwaad als mogelijk geturfd wat radio en tv met de persberichten deden.

Aldus ontstond een betrouwbaar beeld van de scores van de persberichten in de geschreven media; de gemeten resultaten vertegenwoordigen overigens de ondergrens, omdat zonder twijfel een aantal publikaties aan de aandacht zal zijn ontsnapt. De benutting van de persberichten door radio en tv kon echter niet naar behoren worden gemeten; daarop wordt hierna dan ook niet verder ingegaan. Ook de tijdschriften blijven grotendeels buiten beschouwing.

In de jaren 1981 tot en met 1987 is daarenboven aan de onderzoekers die de informatie voor de persberichten leverden gevraagd welke reacties de behaalde publiciteit hun had opgeleverd.

De afdeling Voorlichting heeft de resultaten van dit omvangrijke speur- en telwerk vastgelegd in haar jaarverslagen. In 1984 hebben Breure en Hamstra de resultaten van de eerste vier teljaren geëvalueerd in een doctoraalscriptie getiteld "Persberichten over wetenschap; wetenschap over persberichten".²

Onderzoeksresultaten

De Landbouwniversiteit verzond in de jaren 1980 tot en met 1988 in totaal 834 persberichten, waarvan er 366 gewijd waren aan de wetenschapsbeoefening (onderzoeksresultaten, congressen, enz.). De rest behandelde onderwijskundige ontwikkelingen en bestuurlijk nieuws. Niet alle persberichten gingen naar alle persorganen; terwille van de effectiviteit werd een zo nauwkeurig mogelijke selectie toegepast op basis van de bekende of veronderstelde voorkeur van journalisten en media.

Gedurende de eerste vier jaar, waarover Breure en Hamstra onderzoek deden, werden aan 42 dagbladen (landelijke en regionale) 56 persberichten over wetenschapsbeoefening gestuurd. De onderzoekers berekenden het ef-

fect daarvan bij de afzonderlijke bladen. Zij vonden de laagste score bij enkele regionale bladen die slechts 2 van de 56 persberichten (4 procent) plaatsten en de hoogste bij een landelijke krant die 36 (64 procent) persberichten gebruikte. Uit de lijst van 42 bladen volgen hier alleen de landelijke dagbladen.

Fig. 1: plaatsing van persberichten over wetenschapsbeoefening van de Landbouwuniversiteit 1980-1983 in landelijke dagbladen

Naam van het dagblad	Aantal persberichten geplaatst (van 56)	% van het totaal
Algemeen Dagblad	16	29
NRC Handelsblad	25	45
Telegraaf	22	39
Trouw	36	64
Volkskrant	25	45

Op basis van de evaluatie van Breure en Hamstra werd het onderzoek naar de effecten van de persberichten in de media enigszins aangepast, waardoor het speurwerk minder tijdrovend werd. Het zicht op de afzonderlijke (42) kranten ging daardoor weliswaar verloren, maar er ontstond een globaal beeld van de effecten in de groep dagbladen als geheel en daarnaast in de groep tijdschriften als geheel. Na 9 jaar zag dat beeld er als volgt uit.

Fig. 2: benutting van persberichten voor wetenschapsbeoefening van de Landbouwuniversiteit in dagbladen en tijdschriften, 1980-1988

jaar van uitgifte	gemiddeld aantal plaatsingen per persbericht in:			gemiddeld bereik per persbericht (abonnees/kopers*)
	dagbl.	tijdschr.	beide	
1980	9,8	2,7	12,5	948.000
1981	13,9	3,7	17,6	1.240.000
1982	9,0	3,5	12,5	1.022.000
1983	8,8	2,7	11,5	889.000
1984	12,5	4,2	16,7	1.313.000
1985	13,2	3,7	16,9	1.381.000
1986	13,0	2,7	15,7	1.261.000
1987	8,5	3,7	12,1	1.042.000
1988	13,6	2,5	16,1	1.347.000

* volgens opgaven van het Handboek van de Nederlandse Pers en Publiciteit.

Gedurende 7 van de 9 onderzoeksjaren werd bovendien samen met de onderzoekers die in de persberichten aan het woord kwamen nagegaan welke secundaire respons de persberichten opleverden. Geturfd werd hoeveel reacties loskwamen van journalisten, van andere onderzoekers en van mogelijke gebruikers van de onderzoeksresultaten.³ Journalisten vragen aanvullende informatie of willen bijvoorbeeld een interview. Uit de onderzoeksweld

komen vragen om het originele onderzoeksverslag of voorstellen voor samenwerking. Potentiële gebruikers zijn geïnteresseerd in mogelijkheden om de onderzoeksresultaten in de praktijk toe te passen. Deze evaluatie van secundaire reacties liet overduidelijk zien dat zodra een persbericht eenmaal door een journalist is opgepikt er meestal golven van verdere reacties ontstaan.

Fig. 3: secundaire reacties op persberichten over wetenschapsbeoefening van de Landbouwuniversiteit, 1981-1987

jaar van uitgifte	percentage van benutte persberichten dat secundaire respons opleverde van:		
	journalisten	onderzoekers	gebruikers
1981	79	51	30
1982	75	56	41
1983	82	55	46
1984	85	48	56
1985	76	68	60
1986	92	68	60
1987	90	80	50

Om inzicht te krijgen in de mogelijke redenen waarom sommige persberichten beter scoorden dan andere werden door Breure en Hamstra op basis van literatuuronderzoek significante kenmerken omschreven, die deels van inhoudelijke aard waren en deels betrekking hadden op de wijze van presentatie (opbouw, stijl, leesgemak). Ook beschreven zij een aantal externe factoren die voor de acceptatie van een persbericht van belang kunnen zijn, zoals persoonlijke interesses van de journalist, vertrouwen in de afzender, het moment van aanbieden en de concurrentie met ander nieuws.

Voor de groep van de dagbladen bleken drie inhoudelijke kenmerken doorslaggevend te zijn voor een hoge plaatsingscore, te weten:

- nabijheid: het onderwerp speelt in de directe omgeving van de lezer en/of is geënt op de actualiteit
- menselijke betrokkenheid: het onderwerp is relevant voor menselijk gedrag of menselijk welzijn; het is geplaatst in de context van het dagelijks leven en/of de politiek
- amusementswaarde: het bericht is geschikt om ter ontspanning gelezen te worden.

Korthedshalve wordt hier verder voorbijgegaan aan de ander kenmerken die voor de dagbladen relevant bleken te zijn en aan de specifieke kenmerken waar de tijdschriften op afgaan.

De wetenschappelijke specialismen van Wageningen bleken vaak onderzoeks-persberichten op te leveren die vrij direct appelleerden aan deze drie inhoudelijke kenmerken. Het gaat in Wageningen immers steeds om proble-

matieken op de terreinen van landbouw-voedselvoorziening-voeding, natuur-planten-dieren-milieu, (rurale) samenlevingsvormen-(rurale) economie. De lijst van de best scorende persberichten in elk van de onderzochte jaren met hun totale bereik (abonnees/kopers) kwam er dan ook als volgt uit te zien.

Fig. 4: de best geplaatste persberichten over wetenschapsbeoefening van de Landbouwniversiteit 1980-1988

jaar	onderwerp persbericht	bereik
1980	Pijn bij dieren nu meetbaar	3,5 mln
1981	Nitraat in bladgroenten ernstig probleem	*
1982	Partnerkeuze bevestigt sociale scheidslijnen	5,3 mln
1983	Echtscheiding geen modeverschijnsel	5,9 mln
1984	Bescherming bomen tegen zure regen mogelijk	5,0 mln
1985	Biologische gewasbescherming succesvol	4,1 mln
1986	Ook jonge mannen moeten op hun "lijn" letten	5,0 mln
1987	Aantal voedselvergiftigingen neemt toe	4,0 mln
1988	Effect macro-biotische voeding twijfelachtig	6,0 mln

* Toen als gevolg van dit bericht de veiling van bladgroenten werd stopgezet ontstond een niet meer meetbare publiciteit.

Discussie

Uit al deze cijfers leidt de afdeling Voorlichting van de Landbouwniversiteit af dat het toesturen van persberichten aan de media verre van nutteloos is. In een aantal gevallen mag gerust worden aangenomen dat het totale Nederlandse publiek werd bereikt.⁴ Waar Willems op basis van interviews onder journalisten in het algemeen stelt: "persberichten hebben doorgaans (zeer) laag rendement", daar blijkt voor de persberichten van de Landbouwniversiteit op basis van nauwkeurige tellingen het tegendeel.

De conclusies van Willems en van de Landbouwniversiteit lijken elkaar tegen te spreken (ervan uitgaande dat persberichten van de Landbouwniversiteit niet wezenlijk verschillen van die waarover Willems rapporteert). Daarbij moeten enkele aantekeningen worden gemaakt.

De conclusies van Willems zijn te negatief?

Uit Willems' materiaal blijkt dat (negen!) wetenschapsjournalisten de persberichten van universiteiten in een rijtje van meest gebruikte bronnen op de 9e (dagbladjournalisten) of op de 5e (free-lancejournalisten) plaats zetten. Als we zien dat persoonlijke contacten, bezoeken aan instituten/bijeenkomsten, populair-wetenschappelijke bladen en de telex (dagbladjournalisten) of het eigen archief (free-lancejournalisten) op een hogere plaats staan, dan spreekt dat vanzelf. Deze bronnen behoren ook voorop te staan, geen wetenschapsvoorlichter die ze met z'n persberichten van hun plaats zou willen verdringen. En als we dan ook nog eens naar de waardering kijken die de journalisten aan de universitaire persberichten toekennen, dan komen ze zowel bij

dagblad- als bij de free-lancejournalisten maar liefst op de 4e plaats (achter populair-wetenschappelijke bladen, persoonlijke contacten met onderzoekers en telex/archief). Wat is er dan mis met hun geloofwaardigheid?

Wetenschapsjournalisten vertonen specifiek gedrag

Willems ondervroeg uitsluitend wetenschapsjournalisten (en dan ook nog een wel zeer kleine groep), terwijl de Landbouwniversiteit 42 verschillende dagbladen en andere hier niet verder behandelde groepen van media onderzocht. De wetenschapsjournalist zal uiteraard zoveel mogelijk een persoonlijk produkt willen afleveren; wat anderen aanreiken zal hij of zij eerder als een handige tip beschouwen dan als gereed materiaal. Dat is het specifieke gedrag van de wetenschapsjournalist. Maar kranten zonder wetenschapsjournalist zijn veel meer afhankelijk van wat per telex of persbericht wordt toegestuurd. Het totale beeld van het persberichtgebruik pakt dan ook veel gunstiger uit dan het deel-beeld dat door de wetenschapsjournalisten bepaald wordt.

Overigens hebben Breure en Hamstra aangetoond (zie hierboven) dat de eerste eenmans-wetenschapsredacties eveneens veel gebruik maakten van persberichten. Opvallend was dat de regionale bladen toen voor wetenschapsnieuws meestal nog een blinde vlek vertoonden.

Wageningen onderzoeksnieuws scoort relatief hoog

Breure en Hamstra hebben laten zien dat de persberichten van de Landbouwniversiteit in hoge mate de inhoudelijke kenmerken vertoonden die voor de dagbladen aantrekkelijk zijn. Het is bekend dat alles wat met gezondheid te maken heeft steeds weer de meeste aandacht trekt. Met haar nieuws over wetenschappelijke ontwikkelingen op de terreinen van voeding en levensmiddelen, planten en dieren, natuur en milieu, komt Wageningen dicht bij die centrale belangstelling van de meeste mensen (en van de journalisten zelf). Wetenschappelijk nieuws dat veel minder aansluit bij "menselijke betrokkenheid" is veel moeilijker over te brengen.

Vershil tussen "doen" en "zeggen te doen"

Ten slotte lijkt het niet onmogelijk dat ook hier weer het verschil kan worden geconstateerd tussen wat mensen doen en wat ze zeggen te doen. Veel journalisten (en in dit geval zeker wetenschapsjournalisten) zullen als hun dat gemakkelijk wordt gemaakt liever verhullen dat zij zich van persberichten bedienen. Voor een zuiver beeld is daarom onderzoek nodig naar wat journalisten in feite doen met het materiaal dat hun door voorlichters wordt aangereikt.

De relatie tussen journalisten en voorlichters, die openlijk zelden wordt beleiden maar die in het verborgene vaak heel innig kan zijn -daarom nu nog vooral een onderwerp van heftige borrelpraat en kinnesinne- verdient wetenschappelijke aandacht, opdat de totstandkoming van veel massacommunicatieve activiteit erdoor kan worden verhelderd.

NOTEN

- 1 Uilenreef J, Nieuws over wetenschap in de krant (doctoraalscriptie vakgroep Voorlichtingskunde Landbouwwuniversiteit), Wageningen 1979
- 2 Breure C en A.M. Hamstra, Persberichten over wetenschap, wetenschap over persberichten (doctoraalscriptie vakgroep Voorlichtingskunde Landbouwwuniversiteit), Wageningen 1984
- 3 De gedachte om ook deze vorm van respons te meten kwam een jaar later op, toen bleek dat veel persberichten zulke secundaire respons opleverden. Dit onderzoek moest ook weer een jaar eerder dan de andere onderdelen worden stopgezet omdat de menskracht ervoor ontbrak.
- 4 Onderzoekresultaten van kennelijk internationale betekenis werden bovendien door middel van Engelstalige persberichten aan buitenlandse media kenbaar gemaakt. Het effect daarvan is er niet onderzocht.

Kroniek

Lokale en regionale omroepreclame: verstandshuwelijk tussen omroep en pers

De invoering van reclame bij lokale en regionale omroep lijkt op een oor na gevild. Het kabinet is op 30 november 1990 akkoord gegaan met een door minister D'Ancona (Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur) voorgestelde *algemene maatregel van bestuur* (a.m.v.b.). Momenteel wordt daarover advies ingewonnen bij de Raad van State, waarna de Eerste en Tweede Kamer nog 30 dagen de tijd hebben om te bekijken of zij dit onderwerp liever bij wet willen regelen. Is dat niet het geval, dan treedt de algemene maatregel van bestuur in werking. Vooruitlopend op de definitieve vaststelling van de a.m.v.b. kunnen lokale en regionale omroepen reeds vanaf 1 januari 1991 aanvragen voor het verzorgen van reclameboodschappen indienen bij het Commissariaat voor de Media, hoewel het Commissariaat geen zending zal toewijzen zolang de a.m.v.b. nog niet van kracht is.

Met deze algemene maatregel van bestuur wordt uitvoering gegeven aan het regeerakkoord van het in november 1989 aangetreden kabinet-Lubbers (CDA, PvdA). Daarin werd het volgende bepaald: "*Reclame op regionale en lokale omroep zal worden toegestaan in een nader uit te werken regeling waarin mede rekening gehouden wordt met de positie en pluriformiteit van de lokale c.q. regionale pers.*"¹

Op basis hiervan schetste minister D'Ancona in de notitie '*Reclame bij lokale en regionale omroep*' (d.d. 2 mei 1990)² het beleidskader, waarbinnen de door het regeerakkoord beoogde regeling tot stand zou moeten komen. In de notitie verdedigde minister D'Ancona het standpunt, dat de hoofdlijnen van het bestaande systeem van *publieke* lokale en regionale omroep gehandhaafd dienden te blijven. Ondanks de op handen zijnde introductie van commerciële omroep op landelijk niveau gaf de mi-

nister er de voorkeur aan op lokaal of regionaal niveau géén commerciële omroep toe te staan, "omdat zulks zou kunnen leiden tot een te grote verstoring van de verhoudingen in de media-markt." Bovendien achtte de minister het niet denkbeeldig, dat kleinschalige commerciële omroep op den duur ten koste zou kunnen gaan van de regionale en lokale publieke omroepvormen, omdat het draagvlak (zowel qua advertentie-inkomsten als qua aantallen kijkers/luisteraars) op die niveaus niet toe-reikend zou zijn.

Dit standpunt hield in, dat aan de eisen van de lokale en regionale pers geen gehoor werd gegeven. Zo stonden de dagbladuitgevers (NDP) op het standpunt dat, indien (onverhoopt) reclame bij de lokale en regionale omroep zou worden toegestaan, ook aan hen de mogelijkheid geboden moest worden om zelf lokale en regionale omroep te verzorgen. Ook de uitgevers van nieuwsbladen (NNP) wensten betrokken te worden bij lokale en regionale omroep. Tenslotte kregen de uitgevers van kabelkranten (NKP) evenmin hun zin, omdat volgens de minister ook het honoreren van hun wensen *de facto* zou leiden tot invoering van commerciële omroep op lokaal en regionaal niveau. Zij hadden gevraagd om het toestaan van bewegende beelden en eigen geluid bij het medium kabelkrant, althans voor wat betreft de advertenties en een periodiek desk-journaal.

Het standpunt van de minister vormde ook een regelrechte tegenstelling met een advies van de Mediaraad (d.d. 29 november 1989), waarin dit adviesorgaan als zijn mening uitsprak, dat aan kleinschalige *commerciële* omroep ruim baan diende te worden gegeven. Later werd in een advies van het Bedrijfsfonds voor de Pers (d.d. 25 juni 1990) eenzelfde opinie verkondigd. Overwegende, dat het toestaan van re-

clame bij lokale en regionale omroep geen bedreiging zou mogen vormen voor de advertentie-inkomsten en *ipso facto* de pluriformiteit van de lokale en regionale pers, gaf de minister in de notitie wel ruimte aan beperkte vormen van samenwerking tussen omroep en uitgevers: *"Zo is het denkbaar dat uitgevers bij de exploitatie van de lokale/regionale reclame worden betrokken; dat de uitgevers programma's maken en die beschikbaar stellen aan de lokale/regionale omroep; dat uitgevers een deel van de nieuwsvoorziening aan de lokale/regionale omroep leveren; dat uitgevers een blad uitgeven in samenwerking met de lokale/regionale omroep."*³

De minister wenste echter geen uniforme regeling op te leggen, maar nodigde de lokale en regionale omroep en pers uit om, binnen de landelijke geldende voorwaarden, met elkaar tot overeenstemming te komen. Mochten de partijen er niet in slagen overeenstemming te bereiken, dan dacht de minister aan een arbitersrol voor de lagere overheid in het desbetreffende gebied.

Dit voorstel vloeide voort uit de keuze van de minister om de bestuurlijke verantwoordelijkheid voor lokale en regionale omroep zoveel mogelijk te decentraliseren. De minister was bijvoorbeeld ook van mening, dat de financiering van lokale en regionale omroep geheel centraal diende te geschieden. Momenteel wordt de regionale omroep nog gedeeltelijk gefinancierd uit landelijke omroepmiddelen (naast de provinciale opslag op de omroepbijdrage), terwijl de lokale omroep reeds volledig is aangewezen op plaatselijke inkomstenbronnen, zoals donaties en gemeentelijke subsidies. Onder het motto *"wie betaalt, bepaalt of omgekeerd"* zou volgens de minister eveneens het verlenen van zendmachtigingen moeten worden overgelaten aan de lagere overheden, evenals het toezicht op de naleving van de voorschriften.

De Tweede Kamer maakte echter korte metten met de door de minister beoogde decentralisatie. De vaste Commissie voor Welzijn en Cultuur was tijdens een

mondeling overleg met de minister⁴ (d.d. 29 mei 1990) unaniem van mening, dat het uitgangspunt *"wie betaalt, bepaalt of omgekeerd"* niet strookte met het uitgangspunt van de overheid op afstand en daarom, gelet op het belang van de uitingsvrijheid, moest worden afgewezen. In ieder geval diende de uitgifte van zendmachtigingen een taak van het Commissariaat voor de Media te blijven.

Tevens wenste de Tweede Kamer vaart te zetten achter de invoering van reclame. In afwijking van de voorkeur van de minister voor een *afzonderlijk* wetsvoorstel werd daarom op de materie teruggekomen bij de behandeling van het wetsvoorstel inzake uitbreiding van de zendtijd van de STER.⁵ Bij die gelegenheid stemde de Tweede Kamer - met uitzondering van de fractie van de SGP - in met het amendement-Van Nieuwenhoven.⁶ Op grond daarvan kan het Commissariaat voor de Media aan een lokale of regionale omroepinstelling toestemming geven voor het verzorgen van reclameboodschappen, *mits* een overeenkomst is gesloten met de daarvoor in aanmerking komende uitgevers van lokale c.q. regionale dag- en nieuwsbladen over o.a. de wijze waarop de reclame zal worden geëxploiteerd en de verdeling van de reclame-inkomsten. Naar het oordeel van de Tweede Kamer konden nadere regels omtrent de aanvraagprocedure, de gevallen waarin de eis van overeenstemming met de uitgevers vervalt e.d., worden gesteld bij algemene maatregel van bestuur.

Die algemene maatregel van bestuur ligt dus op dit moment (maart 1991) voor advies bij de Raad van State. Volgens de a.m.v.b.⁷ kunnen uitgevers van een lokaal danwel regionaal persorgaan zowel een overeenkomst sluiten met een lokale als een regionale omroepinstelling. Als voorwaarde wordt gesteld, dat het persorgaan in het verzorgingsgebied van de desbetreffende omroep een dekkingspercentage heeft van tenminste 5%. Gemeenten en provincies moeten hiermee rekening houden bij het opstellen van hun advies inzake de uitgevers die in aanmerking komen voor

een overeenkomst met een lokale resp. regionale omroep.

Vooruitlopend op de definitieve vaststelling van de a.m.v.b. zijn de tot samenwerking veroordeelde partijen niet met de armen over elkaar gaan zitten. Zo is op 17 december j.l. door de organisaties van dagbladuitgevers en regionale omroepen, NDP en ROOS, een akkoord bereikt over de invoering van regionale omroepreclame. Zij adviseren hun leden over te gaan tot de oprichting van media-exploitatiemaatschappijen in bv. vorm voor onder andere de verkoop van zendtijd aan adverteerders en de productie van spots. Reeds op 17 oktober 1990 bereikten ook de OLON (Organisatie van Lokale Omroepen in Nederland) en de NNP (Nederlandse NieuwsbladPers) "in grote lijnen" overeenstemming over richtlijnen voor samenwerking tussen lokale omroepen en nieuwsbladen.

Het samenwerkingsmodel dat de NDP met de ROOS is overeengekomen, gaat er evenwel van uit, dat de exploitatie van de *lokale* omroepreclame wordt ondergebracht in de regionale media - exploitatie maatschappijen. Bovendien dient de verdeling van het resultaat, dat wordt verkregen uit de exploitatie van de lokale reclame, volgens ROOS en NDP op dezelfde wijze te geschieden als is overeengekomen tussen de regionale omroeporganisaties en de uitgevers, dat wil zeggen volgens de verhouding 50:50.

De lokale omroepen zijn hier allerminst gelukkig mee. De OLON heeft bezwaar aangetekend tegen de voorgeschreven noodzaak van overeenstemming met in aanmerking komende uitgevers en spreekt in dit verband over een veto-recht voor de uitgevers. Immers, lokale en regionale omroepreclame wordt eerst toegestaan, *nadat* de betreffende omroepen en uitgevers tot overeenstemming zijn gekomen. De lokale omroepen voelen zich nu door de dagbladuitgevers onder druk gezet om met een in hun ogen volstrekt onredelijke 50/50-verdeling van de inkomsten akkoord te gaan, op straffe van het niet totstandkomen van een overeenkomst. Daar komt nog bij, dat de uitgevers van nieuwsbla-

den inmiddels niet meer uit het gelid van de dagbladuitgevers lopen en in de onderhandelingen met de OLON dezelfde eis stellen.

De regionale omroepen hebben minder moeite met een 50/50-verdeling, omdat de reclame-inkomsten voor deze omroepen een additionele inkomstenbron zullen betekenen, náást de provinciale opslag op de omroepbijdrage. De ROOS wil die provinciale opslag van tien gulden niet in gevaar brengen door *veel* reclame-inkomsten.

Ten langen leste zijn de pleidooien van de lokale en regionale omroep voor een (additionele) vorm van structurele financiering dus niet zonder resultaat gebleven en is ondanks het jarenlange verzet van het perswezen lokale en regionale omroepreclame een politieke realiteit. Desalniettemin geeft de huidige stand van zaken althans de lokale omroepen weinig reden tot tevredenheid.

LITERATUUR

- Bedrijfsfonds voor de Pers, *Advies aan de minister van WVC over reclame bij lokale en regionale omroep*, Den Haag, 25 juni 1990.
- J.H. Boom, *De knuppel in het hoenderhok. Reclame in de lokale en/of regionale omroep*, Meppel/Amsterdam, 1989. Koninklijk Nederlands Ondernemersverbond (KNOV), *Afstemmen op het MKB. Positiebepaling van het midden- en kleinbedrijf in de mediadiscussie*, Lisse, Bureau voor Economische Argumentatie, september 1989.
- A.P.J.M. van Loon, *Lokale omroepreclame vanuit juridisch perspectief*, Amsterdam, Instituut voor Informatierecht, februari 1989.
- Mediaraad, *Advies inzake de toekomst van de omroep (1)*, 's-Gravenhage, 29 november 1989.
- Mediaraad, *Advies inzake de toekomst van de omroep (3). De kleinschalige omroep*, 's-Gravenhage, 3 mei 1990.
- Nederlandse Kabelkrant Pers (NKP), *Brief aan de minister van WVC met betrekking tot wijziging Mediawet*, Ede, 31 januari 1990.
- Nederlandse NieuwsbladPers (NNP), *Opvattingen van de NNP met betrekking tot lokale en regionale omroepen met reclame*, 's-

- Gravenhage, januari 1990.
- Nederlandse Omroepprogramma Stichting (NOS), *Memorandum van het Dagelijks Bestuur over reclame bij lokale en regionale omroep*, Hilversum, 27 juni 1990.
- Organisatie van Lokale Omroepen in Nederland (OLON), *Pleitnota lokale omroepreclame*, Nijmegen, juni 1989.
- Raad voor het Midden- en Kleinbedrijf (RMK), *Lokale en regionale omroep (intermediaries)*, Den Haag, 1988.
- Stichting Regionale Omroep, Overleg en Samenwerking (ROOS), *Regionale reclame: zo zou het kunnen*, Hilversum, 14 december 1989.
- Vereniging De Nederlandse Dagbladpers (NDP), *Deelneming van dagbladen in lokale en regionale omroep met reclame*, Amsterdam, 16 februari 1990.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), *De financiering van lokale omroep*, 's-Gravenhage, maart 1989.
- M.C.A. Vonk-van Kalker, Lokaal en regionaal mediabeleid. Haken en ogen bij de invoer

ring van reclame, in: *Bestuur*, nr. 9, oktober 1990.

NOTEN

- 1 Regeerakkoord 1989, Tweede Kamer, 1989-1990, 21 132, nr. 8, blz. 50.
- 2 Tweede Kamer, 1989-1990, 21 533, nr. 1.
- 3 Tweede Kamer, 1989-1990, 21 533, nr. 1, blz. 8.
- 4 Tweede Kamer, 1989-1990, 21 533, nr. 2.
- 5 Wijziging van bepalingen van de Mediawet in verband met de verruiming van het reclameregime en andere wijzigingen, Tweede Kamer, 1988-1989, 21 237, nr. 1-2. Zie ook: Handelingen Tweede Kamer, TK 77-4290 (13 juni 1990).
- 6 Tweede Kamer, 1989-1990, 21 237, nr. 17.
- 7 Zie: Staatscourant, 3 december 1990, nr. 235.

Peter de Goede

Het VOC-rapport en de ontwikkeling van nieuwe diensten; verslag van een studiemiddag

Op vrijdagmiddag 25 januari jl. vond in aansluiting op de jaarvergadering van de VSOM een discussiebijeenkomst plaats naar aanleiding van het onlangs verschenen rapport *Verbinding en Ontvlechting in de Communicatie* dat in opdracht van de Ministeriële Commissie Informatiebeleid werd geschreven door Arnbak, Van Cuilenburg en Dommering. De middag was inhoudelijk voorbereid door de Nieuwe Media Studie Groep (NMSG); het centrale thema was: 'Het VOC-rapport en de ontwikkeling van nieuwe diensten'. Plaats van handeling was het Vlaams Cultureel Centrum aan de Nes te Amsterdam. De opkomst was groot; ruim honderd VSOM- en NMSG-leden waren op het thema afgekomen. De bijeenkomst werd voorgezeten door Jo Bardoel. Hij deed dat voortreffelijk, vooral daar af en toe de gemoederen hoog oplaiden.

Nadat de voorzitter de vrijheid had genomen (die hem overigens van harte werd gegund) om geheel buiten de orde van de vergadering in zeven minu-

ten zijn visie op het omroep-deel van het VOC-rapport te ventileren, kreeg prof. dr. J.J. van Cuilenburg de gelegenheid om in kort bestek de voornaamste elementen van het VOC-rapport toe te lichten. De studie-opdracht betrof alternatieven op middellange termijn voor Nederlands overheidsbeleid ten aanzien van de openbare elektronische informatievoorziening. Elektronische informatievoorziening vindt plaats via (1) tele-informatiediensten (in het kader van het rapport zijn met name allocatie- en consultatiediensten van belang), die gebruik maken van (2) transportdiensten die op hun beurt worden afgehandeld via (3) een of meer delen van de openbare telecommunicatie-infrastructuur. Aldus betreft informatiebeleid elk der drie genoemde niveaus van telecommunicatiedienstverlening.

Voor de toekomst is, aldus het VOC-rapport, van belang te onderkennen dat op elk van deze drie niveaus sprake is van processen van verbinding en ontvlechting. Zo is in de omroepsector de pro-

ductie van programma's steeds verder ontkoppeld van de distributie ervan ('vertikale ontvlechting'), terwijl kabeltelevisie en telefoonnet in combinatie worden gebruikt bij het aanbieden van interactieve consultatiediensten ('horizontale vervlechting'). Overigens zijn er ook tegenreacties, bijvoorbeeld de verticale vervlechting tussen de Japanse elektronica-industrie en Amerikaanse filmaatschappijen. Bij overheidsbeleid moet rekening gehouden worden met dergelijke processen van verbinding en ontvlechting, omdat ze soms maatregelen kunnen verstoren, maar ook gebruikt kunnen worden ter versterking ervan.

Als eerste commentator trad vervolgens aan *ir. P.P. 't Hoen*, directeur PTT Telecom Netwerkbedrijf. Hij begon met de opmerking dat de VOC-studiegroep naar zijn mening zo hard had gestudeerd, dat zo onvoldoende om zich heen had gekeken naar wat heden ten dage reeds gebeurt. Ter adstructie vroeg hij aandacht voor de volgende zaken. In tegenstelling tot wat in het rapport wordt gesteld, is volgens 't Hoen van belemmeringen in de exploitatie van PTT- en kabelnetten nauwelijks meer sprake; wel is de situatie ten aanzien van de NOZEMA onduidelijk. In het verlengde daarvan plaatste hij ook vraagtekens bij de vermeende 'onderbenutting' van delen van de infrastructuur ('Versnippering en Onderbenutting in de Consultatie?'). Door middel van standaardisatie en bundeling van partijen zijn reeds veel belemmeringen weggenomen.

'Onderbenutting' is nu vooral een kwestie van een nog niet tot ontwikkeling gekomen markt.

Met instemming citeerde 't Hoen het rapport waar wordt gesteld dat 'eenheid van beleid' een dwingende eis is om te komen tot een optimaal aanbod van informatiediensten (p.73). Hij ging echter nog een stapje verder en stelde dat eenheid van beheer nog beter zou zijn om dit doel te bereiken: maak zowel de exploitatie van kabeltelevisienetten als die van het omroepzendernet onderdeel van de concessie, aldus was de strekking van zijn betoog.

Vervolgens signaleerde 't Hoen nog enkele 'Vergissingen en Onjuistheden in de Calculatie' over de relatie tussen telefoontarieven en -kosten die in het rapport wordt gelegd. Ten aanzien van de voorkeur van de opstellers van het rapport voor een konvooi-scenario voor de infrastructuurontwikkeling (in tegenstelling tot het 'loods'-scenario van 'Zegveld') sprak hij van de bestaande en ook in het rapport niet vermeden 'Verwarring en Opluchting na de Consternatie'. Immers, zo stelde 't Hoen, het *Einde van de Lijn* zal naar verwachting onderdeel zijn van het overgangstijdperk van koper naar glasvezel.

Terugkomend op de zogenaamde 'onderbenutting' van de infrastructuur poneerde 't Hoen tenslotte de stelling dat de ontwikkeling van nieuwe diensten nauwelijks nog een zaak is van techniek of regelgeving, maar van kosten en markt (dus van haalbaar rendement). Hij illustreerde deze stelling met wat volgens hem succesfactoren zijn geweest van Teletekst, tot nu toe de enige succesvolle nieuwe consultatiedienst in Nederland: de dienst is gratis, de benodigde teletextdecoder is snel als standaard in televisietoestellen aangeboden, en de informatie is nuttig en goed gestructureerd.

Als tweede commentator trad op *mw. N. van Gelder*, hoofd van het Bureau Kabeltelevisie en Media van de Gemeente Amsterdam. In tegenstelling tot de vorige spreker was Van Gelder van mening dat de huidige regelgeving wél belemmerend werkt ten aanzien van het totstandkomen van nieuwe telecommunicatiediensten. Met name het feit dat de regulering van de verschillende delen van de infrastructuur (PTT-netten, omroepzendernet, kabelnetten) onderling zo sterk verschilt, achtte zij een belemmering voor het ontstaan van 'hybride' diensten die van meer dan één net gebruik maken.

Overigens onderschreef zij van harte de stelling die in het VOC-rapport wordt geponeerd dat er niet op voorhand één (technisch) geïntegreerde infrastructuur moet komen, maar dat juist de specificie-

ke kwaliteiten van de verschillende netten beter moeten worden benut. In het verlengde hiervan onderschreef zij de noodzaak voor meer eenheid van beleid en pleitte Van Gelder voor nadere studie naar verschillende ordeningsmodellen voor de telecommunicatiesector.¹

Ten aanzien van het in het rapport voorgestelde Commissariaat voor de Elektronische Informatievoorziening (een Nederlandse variant van de Amerikaanse *Federal Communications Commission*) zou volgens Van Gelder parlementaire controle moeten worden gewaarborgd.

Tenslotte vroeg Van Gelder aandacht voor het in het VOC-rapport zo centraal gestelde begrip *nutsdienst*. Volgens de letterlijke definitie van een *nutsdienst* uit het VOC-rapport zou in Nederland op dit moment eigenlijk alleen telefonie een *nutsdienst* genoemd mogen worden, zo luidde haar stelling. Betekent het pleidooi van de VOC-studie nu een uitbreiding van het domein *nutsdienst*?

Wanneer dit zou betekenen dat de overheid meer greep zou krijgen op het dienstenaanbod, zou hiervan volgens Van Gelder een forse bedreiging kunnen uitgaan voor de maatschappelijke behoefte aan variatie, zeker wanneer sprake zou zijn van een *nutsmonopolie*.

Vanuit de invalshoek van de dienstenexploitant was *drs. O. Gorter*, hoofd Adviesgroep Nieuwe diensten van Intercai Raadgevend Ingenieursbureau te Utrecht, gevraagd als derde te reageren op het VOC-rapport. Zoals te verwachten volgde nu een visie vanuit de praktijk. Gorter bouwde zijn betoeg rond wat hij als de drie voornaamste knelpunten beschouwt bij het ontwikkelen van nieuwe (tele-consultatie)diensten: investeringsgedrag, organisatievermogen en 'grip op de materie'.

Wat het eerste knelpunt betreft, investeringsgedrag, concludeerde hij op basis van een vergelijking van investeringsgedrag tussen de VS (nadruk op betaaltelevisie), Frankrijk (nadruk op videotex) en Nederland (nadruk op Teletekst) dat er in principe een markt is voor nieuwe publieksdiensten, maar dat het investe-

ringsgedrag doorslaggevend is welk type dienst daadwerkelijk wordt gerealiseerd.

Het tweede knelpunt, organisatievermogen, illustreerde Gorter met een overzicht van partijen die betrokken waren of *qq.* dienden te worden bij het opzetten van Videotex Nederland. Niet alleen het aantal (meer dan acht), maar vooral de verscheidenheid (netbeheerders, exploitanten, informatieleveranciers, financiers, marketeers) doet een geweldig beroep op het organisatievermogen van de initiatiefnemende instantie. Geen wonder dat het zo'n tien jaar heeft geduurd voordat in Nederland op het gebied van videotex een min of meer werkbare vorm is gevonden.

Het derde knelpunt, 'grip op de materie', duidt volgens Gorter op de vaardigheid om te kunnen voorspellen hoe de gebruiker een nieuwe dienst zal positioneren naast bestaande diensten. Uit het verleden blijkt dat exploitanten van nieuwe diensten (maar ook communicatiewetenschappers!) zelden goede voorspellingen hebben gedaan over het gebruik.

Uit de voorgaande ervaringen met het ontwikkelen van nieuwe diensten stelde Gorter dat de in het rapport gesignaleerde trends van verbinding en ontvlechting wellicht in technologisch, macro-economisch en regelgevend opzicht correct zijn weergegeven, maar dat ze zeker in bedrijfseconomisch opzicht absoluut niet de werkelijkheid weergeven. Vanuit dat perspectief treedt juist een enorme vervlechting op van allerlei functies, diensten en netten, zoals in het voorgaande reeds is geïllustreerd, aldus Gorter. Eén van de meest nadelige effecten van deze vervlechting is dat iedere betrokken partij de neiging heeft de kat uit de boom te kijken en met investeringen 'nog even te wachten'. Het is juist de taak van de overheid om hier coördinerend en geleidend op te treden.

('konvooi'). Overigens zou dit niet moeten gebeuren door nieuwe bureaucratistische lichamen te creëren (zoals het voorgestelde Commissariaat), maar door publiek-private samenwerkingsver-

banden aan te gaan die ontwikkelingen kunnen trekken, zo stelde Gorter.

Nog kon het publiek, waarin menigeen inmiddels stond te trappelen om te reageren, niet van leer trekken. Nadat het in de pauze enigszins was bekoeld, was na de pauze (het was inmiddels half vijf) het woord aan de vierde commentator, *dr. J. Servaes*, verbonden aan de vakgroep Communicatiewetenschap van de KUN. In zijn korte commentaar wees Servaes op twee elementen die zijns inziens in het VOC-rapport onderbelicht worden: (1) de maatschappelijke en culturele context waarin nieuwe media al dan niet tot ontwikkeling komen en (2) de behoefte van het publiek aan bepaalde typen informatie en diensten.

Wat het eerste element betreft, achtte Servaes het rapport teveel gericht op de aanbodzijde van nieuwe technieken en nieuwe diensten. Doordat slechts in algemene zin wordt gerefereerd aan de groeicyclus van (ook) nieuwe media, wordt het probleem van de introductie van nieuwe media volgens Servaes al te gemakkelijk gereduceerd tot een 'transmissieprobleem'. Elementen die ten onrechte niet in de analyse worden betrokken zijn *culturele identiteit* in relatie tot (nieuwe) media en *machtsfactoren* die van invloed zijn op wat als politiek wenselijk en economisch haalbaar wordt gedefinieerd.

Het tweede element dat volgens Servaes in het VOC-rapport wordt onderbelicht betreft de behoefte van het publiek aan bepaalde typen informatie en diensten. Met name gaat het hierbij om de vraag onder welke omstandigheden mensen geneigd zijn hun mediabevestigingen (die gezien het 'principe of relative constancy' altijd ca 3% uitmaken van het netto besteedbaar inkomen per huishouden) anders te richten, oftewel het ene (oude) medium te substitueren voor het andere (nieuwe) medium. De eenzijdigheid van de technisch-economische benadering van informatiebeleid wreekt zich volgens Servaes ook in de aanbevelingen die in het rapport worden gedaan. In zijn algemeenheid is weinig af te dingen op de aanbeveling dat een door de overheid gecoördineer-

de trial-and-error introductie via de markt van nieuwe diensten de beste aanpak is. De vraag is echter of de overheid wel instrumenten heeft om echt in te grijpen als onwenselijk geachte ontwikkelingen dreigen of, wellicht belangrijker, wenselijk geachte ontwikkelingen alsmaar niet van de grond komen.

Het laatste half uur van de bijeenkomst gaf een levendige discussie te zien tussen publiek, auteurs (inmiddels had ook co-auteur prof. Dommering zich in de strijd geworpen) en commentatoren. Daarbij werden enkele principiële noten gekraakt:

- Is het VOC-rapport niet technologisch deterministisch?

Absoluut niet, aldus de auteurs, uitgangspunt is geweest de marktwerking van (nieuwe) media, hetgeen op zich (zeker voor de omroep) een revolutionaire benadering is, en de vraag is gesteld of gegeven die marktwerking bepaalde onoverveembare functies van de media zodanig in de knel komen dat overheidswaarborgen (bij voorbeeld in de vorm van een nutsvoorziening) noodzakelijk zijn.

Bij het beantwoorden van die vraag is een ijkpunt nodig, een niet-technologisch of economisch gedetermineerd ijkpunt, en dat is gevonden in het (zo ruim mogelijk opgevatte) begrip *communicatievrijheid*.

- Wie zit er eigenlijk te wachten op nieuwe media?

Natuurlijk wist niemand hierop het antwoord, maar er werden verschillende overwegingen naar voren gebracht:

Men zit niet te wachten op nieuwe media, men zit te wachten op nieuwe manieren om vertrouwde dingen te doen. Voorbeeld: geldzaken. Het succes van geldautomaten en Girolet bewijst dat er behoefte is aan nieuwe, wellicht confortabelere manieren van geld halen, overschrijven, etc.

Nieuwe diensten zijn succesvoller naarmate ze minder kosten en wanneer ze 'meeliften' met bekende diensten en via bekende apparaten kunnen worden gebruikt.

Het succes van Teletekst kan worden toegeschreven aan drie kenmerken: eenvoudig (en tevens: beperkte capaciteit), actueel maar toch op ieder moment te raadplegen, 'gratis' (in de betekenis van de gebruiker, maar ook objectief goedkoop: ca 25 cent per Nederlander per jaar).

Om half zes sloot de voorzitter de bijeenkomst af en nodigde hij de aanwezigen uit voor een borrel die zou Voorzien in Onderlinge Communicatie.

Paul Slaa

Boekbesprekingen

J.J. Arnbak, J.J. van Cuilenburg, E.J. Dommering, *Verbinding en Ontvlechting in de Communicatie. Een studie naar toekomstig overheidsbeleid voor de openbare elektronische informatievoorziening* (m.m.v. N.A.N.M. van Eijk, L.G. Portielje en P. Slaa), Amsterdam, Otto Cramwinckel Uitgever, 1990.

In de luttele maanden die verstreken zijn sinds de samenstellers hun studie aan de minister-president aanboden, hebben ze over aandacht voor het 'VOC-rapport' niet te klagen gehad. Het rapport is inmiddels aan zijn tweede druk toe, verschillende wetenschappelijke genootschappen hebben er een discussiemiddag aan gewijd en ook aan recensie is geen gebrek: eerst drie stuks in 'Informatie & Informatiebeleid' en nu twee in dit lijfblad. Wie het boekwerkje voor het eerst in de hand neemt, valt op dat de auteurs enige pretentie niet uit de weg zijn gegaan. De presentatie via titel en omslag, de volgens de flaptekst 'niet toevallige' afkorting tot VOC, het gekozen motto van Hugo Grotius en die in scheepvaarttermen gegoten beleidsscenario's laten er geen misverstand over bestaan: Nederland staat voor de Gouden Eeuw van het informatieverkeer en deze studie reikt hiervoor het kompas aan. Maar wie verder in het rapport duikt, merkt dat de auteurs, ondanks alle verwijzingen naar een roemrijk verleden en een glorieuze toekomst, nergens de actuele politieke verhoudingen uit het oog verloren hebben. Hoe-

NOOT

¹ In internationaal verband wordt dergelijk onderzoek overigens al wel uitgevoerd, zie bijvoorbeeld de Proceedings van de *European Communications Policy Research Conferences (CPR)* van 1988 en 1989, verschenen bij resp. uitgeverij IOS, Amsterdam (1989) en Springer Verlag, Berlin (1990). CPR'91 zal dit najaar in Nederland plaatsvinden.

wel ze Grotius' tractaat over de vrije zeevaart als leidraad nemen, is ze niet ontgaan dat de huidige politieke krachtsverhoudingen in dit land eerder vragen om - in hun terminologie - een gematigd 'konvooi'- dan een liberaal 'vrije vaart'-scenario. Dit verschil tekent tevens de verschillende benadering in beide delen van het rapport: wijdse vergezichten in het analysegedeelte en meer nadruk op haalbaarheid en betaalbaarheid in het beleidsdeel.

Voorbijziend aan de pretentieuze presentatie moeten we vaststellen dat de studie de gewekte verwachtingen tot op royale hoogte inlost.

Immers, in kort bestek is een operatie van WRR-achtige omvang (ik denk daarbij allereerst aan het WRR-advies 'Samenhangend Mediabeleid' dat tussen 1979 en 1982 tot stand kwam) afgerond. Voor de eerste keer komen niet alleen de 'media'-bestaande en nieuwe diensten- of de 'infrastructuur' aan de orde, maar worden beide terreinen bestreken onder de noemer: informatiebeleid.

Ondanks de breedheid van de materie

is gepoogd samenhang in het geheel aan te brengen, zowel in de analyse (trefwoord uit de titel: verbinding en ontvlechting) als in het beleidsadviserende deel (trefwoorden: communicatievrijheid, nutsdienst, beleidsscenario's). Al met al is daardoor, ondanks de brede opdracht en de verschillende disciplines van de opdrachtnemers, een redelijk coherent rapport ontstaan. En, het mag hier ook wel even vastgesteld worden, het is het eerste toekomstrapport van dit kaliber waarin de communicatiewetenschappelijke inbreng zo'n nadrukkelijke plaats heeft gekregen. Tegelijkertijd kan het niet anders of de uitvoering van zo'n megalomane opdracht in zo'n beperkte tijdsspanne leidt op punten tot gebrekkige uitwerkingen, inconsequenties en tegenstrijdigheden - zoals hierna ook zal blijken.

Verbinding en ontvlechting

Allereerst richten we de blik op 'verbinding en ontvlechting in de communicatie', het centrale begrippenpaar en de basis voor het acrostichon dat het rapport aan zijn roepnaam helpt.

De studie beschrijft, zo citeer ik de samenvatting, de vele verbindings- en ontvlechtigingsprocessen op maatschappelijk, economisch, juridisch en technologisch gebied die het informatiebeleid van de overheid op middellange termijn beïnvloeden.

De verrichte analyses resulteren in de prognose dat de openbare informatievoorziening in de jaren negentig zal worden gekenmerkt door herstructureering.

Grosso modo zal deze vorm hebben van *horizontale verbinding* (integratie van telecommunicatie-infrastructuren, telematica, schaalvergroting, 'cross-media-ownership') en *verticale ontvlechting* van informatiediensten ten opzichte van transportdiensten en van transportdiensten ten opzichte van de infrastructuraanbieder(s).

Behalve als verklaringsmodel voor economische en technologische ontwikkelingen wordt het begrippenpaar even moeiteloos ingezet voor de analyse van

maatschappelijke processen (verzuiling en ontzuiling) en juridische trends (internationalisering).

Op deze manier wordt het dualisme 'verbinding/ontvlechting' (het had, begrijp ik, overigens ook integratie/desintegratie of convergentie/divergentie mogen heten) nogal eenvoudig over allerlei ongelijksoortige terreinen en trends heengelegd, als een deksel dat op elk potje past. Aldus verkrijgt het analytische deel van het rapport een wat kunstmatige samenhang die in zijn algemeenheid niet al te veelzeggend is.

Deze indruk wordt versterkt wanneer de auteurs ook tegenbewegingen moeiteloos in hun betoog invlechten. In zo'n geval treedt -in de terminologie van het rapport- na het proces van horizontale verbinding en verticale ontvlechting 'verticale re-integratie' op. Een dergelijke tegenbeweging constateren ze op het - niet geringe terrein van - de groot-schalige commerciële omroep. Dit onbeperkt oprekken van het centrale begrippenpaar maakt het meer tot een goed gevonden oppositie dan tot een bruikbaar analyse-instrument.

Bezwaarlijker vind ik het feit dat verderop in het rapport niet duidelijk wordt welke beleidsconsequenties verbonden worden aan de hier gesignaleerde ontwikkelingen.

Ik mis, met andere woorden, de verbinding tussen het eerste, analyserende deel en het tweede, beleidsadviserende deel van de studie.

Als bijvoorbeeld in het analytische deel ontwikkelingen - onder de noemer 'horizontale verbinding' - als concentratie en cross-ownership voorspeld worden (verschijnselen die nota bene de centrale legitimatie zijn voor het overheidsbeleid op het terrein van de gedrukte consultatiemedia, de pers) dan ligt de vraag voor de hand of zulke ontwikkelingen niet eveneens gevolgen moeten hebben voor het beleid op het terrein van de elektronische consultatie.

Communicatievrijheid

Hoofddoelstelling van het 'gecoördi-

neerd informatiebeleid' van de overheid dient volgens de auteurs 'communicatievrijheid' te zijn. Als componenten daarvan onderscheiden zij: subjectieve uitsingsvrijheid, afweerfunctie en zorgfunctie. Voor het mediabeleid blijkt vooral het laatste, de zorgfunctie, van belang. In ons land valt daaronder met name een voorwaardenscheppend beleid, gericht op de instandhouding van de veelgeprezen pluriformiteit.

Volgens de auteurs heeft deze zorg betrekking op zaken als het aantal en de hoedanigheid van de informatie-aanbieders, de toegankelijkheid en beschikbaarheid van informatiesoorten en de variatie in presentatievormen, en de continuïteit van de voorziening.

Wat mij betreft bieden de auteurs hier een uitstekend beleidskader dat smaakt naar meer. Het is alleen jammer dat deze centrale overwegingen niet verder worden uitgewerkt; minder dan twee pagina's tekst voor zulke hoofdzaken is wat mij betreft wat al te 'no nonsense'. Dit klemt te meer omdat de houdbaarheid van het nationale beleidskader, afgemeten aan het - enkele paragrafen eerder geschetste - steeds grotere belang van de Europese regelgeving, in twijfel getrokken wordt:

"Het valt niet aan te nemen dat de omroep en andere cultureel bepaalde informatiediensten zich binnen de vrijheid van dienstverlening een uitzonderingspositie in het EG-Verdrag zullen weten te houden."

Ook laten de auteurs in het midden wat volgens hen in geval van strijdheid van nationaal en Europees beleid aanpassing zou behoeven. Moet de nationale regelgeving wijken voor het sterk economisch georiënteerde Europese beleid of moet, omgekeerd, gepoogd worden het Europese mediabeleid wat meer culturele dimensie te geven? Opmerkelijk is dat hier, zoals zo vaak het geval, 'Europa 1992' meer wordt voorgesteld als een onafwendbaar natuurverschijnsel dan als een beïnvloedbaar politiek proces. Maar ook hier geldt: wie zwijgt, stemt toe.

Nutsdienst

Een belangrijke legitimatie voor het overheidsbeleid ligt in het begrip 'nutsdienst'. Onder een algemene nutsdienst wordt verstaan een 'dienst waarvan de verlening een algemeen maatschappelijk belang heeft dat uitstijgt boven enig individueel of groepsbelang, en waarvan de instandhouding is gewaarborgd door de overheid of door derden vanwege de overheid.'

De term is afgeleid van het begrip nutsvoorziening (public utility) uit de telecommunicatie en wordt aldus verbreed en toepasbaar gemaakt op informatiediensten, waarin tot dusverre het analoge begrip 'publieke dienst' (public service) gehanteerd werd.

Op zich is het een goede zaak dat, waar gekozen wordt voor een 'informatiebeleid' als koepel voor de traditioneel gescheiden beleidsterreinen m.b.t. telecommunicatie / infrastructuur en informatiediensten / media, ook in de verdere operationalisering ervan naar het beleid gezocht wordt naar een overkoepelend begrippenkader.

Opvallend -hoewel niet vreemd, gelet op zijn herkomst- is wel dat het begrip nutsdienst beter is uitgewerkt voor wat betreft de infrastructuur dan voor de informatiediensten, zowel consultatief (videotex e.d.) als allocutief (w.o. omroep). Zo kunnen de auteurs t.a.v. de infrastructuur steunen op een bestaande ITU-definitie, terwijl ze zich t.a.v. de omroep geroepen gevoeld hebben om een eigen, geheel nieuwe operationalisering te ontwerpen. Opmerkelijk is overigens dat hierbij vrijwel nergens aan bestaande literatuur over 'omroep als publieke dienst' gerefereerd wordt.

In de praktijk leidt de uitwerking van het begrip nutsdienst op het terrein van de allocutie/omroep tot een engere taakstelling dan thans het geval is, en op de terreinen consultatie en infrastructuur juist tot een bredere taakstelling.

Bij de omschrijving van allocutie als nutsdienst, en daarmee de afbakening van de omroepaak, gaan de auteurs uit van een functionele benadering, steu-

nend op een analyse van de functies die de massamedia voor de samenleving vervullen.

"*Vrij algemeen* (cursivering van mij -jb) wordt een zestal mediafuncties onderscheiden, te weten: informatie, opiniëring, kritiek, expressie, amusement en mobilisatie."

Op basis van deze functies (exclusief mobilisatie) worden een drietal modellen voor de 'omroep als nutsdienst' onderscheiden, die later ingezet worden bij de uitwerking van de beleidsscenario's voor het toekomstige omroepbeleid:

Op zich is deze aanpak een goede poging om de discussie over de toekomstige taakstelling van de publieke omroep te objectiveren en deze aldus los te koppelen van meer momentane discussies over zenderindeling, concessiestelsel en de wenselijkheid van een commercieel aards net.

Bepalend hierbij is echter de kwaliteit van de gekozen indeling. En de functie-indeling die hier gehanteerd wordt is minder onomstreden dan in het rapport wordt gesuggereerd.

Hij is ontleend aan de WRR-voorstudie 'Media en pluriformiteit' die mede-auteur Van Cuilenburg samen met McQuail schreef en waarin -zoals de voorstudie zelf ook nadrukkelijk aangeeft- een keuze gemaakt is uit de talrijke functie-indelingen die in de communicatiewetenschap bestaan. Op zich is deze keuze even legitiem als elke andere keuze, maar het gaat wat ver om deze voorkeur enkele jaren later alsnog heilig te verklaren.

In deze functie-indeling en de erop gebaseerde modellen ligt intussen wel een voorkeur besloten voor de politieke taak van massamedia (het primaat van -politieke- informatie) boven de sociale en culturele functies, zoals cultuuroverdracht en integratie. Zo wordt de infor-

matietaak via 'informatie', 'opiniëring' en 'kritiek' wel zeer breed uitgemeten, terwijl de culturele taak hoogstens als kleefpasta aangewend mag worden.

Nogmaals, de discussie over de toekomstige taak van de publieke omroep is van groot belang, maar het zou het debat ten goede komen wanneer de auteurs openlijk hun agenda zouden trekken in plaats van deze in een functie-indeling te verbergen. Nu worden wat al te gemakkelijk drie van de vier (of voor aanhangers van de Britse standaard: twee van de drie) klassieke taken van de publieke omroep op een zijspoor gezet.

Bij de andere terreinen van informatie-beleid, consultatie en infrastructuur, pakt de operationalisering van het begrip nutsdienst heel wat ruimhartiger uit. De op zich verdedigbare nadruk die de auteurs leggen op het belang van de beschikbaarheid van goede en overzichtelijke verkeerswegen voor alle soorten informatieverkeer kan in de praktijk neerkomen op *technology push*. Met betrekking tot de consultatieve informatievoorziening constateren de auteurs "een groeiende discrepantie tussen technologische mogelijkheden en feitelijke vraag, terwijl het beleid niet gericht is op stimulering van de vraag". Hier lijkt ontwikkeling van de markt op basis van beschikbare technologie een belangrijker beleidsdoel dan het voldoen aan relevante behoeften uit de informatiemarkt.

Ten aanzien van de infrastructuur gaat het rapport gelukkig niet zover als eerder het Zegveld-rapport dat integratie van netwerken en totale verglazing van de lokale netten in het vooruitzicht stelde, maar stelt wel zodanige eisen -een volledig dekkende infrastructuur die alle communicatievormen mogelijk maakt- dat de samenleving op hoge kosten gejaagd wordt zonder dat duidelijk is dat

hiernaar voorlopig ook voldoende vraag is.

De kwestie van vraag en aanbod in de informatievoorziening is sowieso de 'missing link' in het hele verhaal. Weliswaar wordt verwezen naar het volstrekt ontbreken van succesvolle teleconsultatiediensten, toch worden er eisen aan de infrastructuur gesteld als ware hieraan evidente maatschappelijke behoefte.

Scenario-methode

Hoewel de beleidsscenario's aan het einde van het rapport volgens de auteurs slechts een 'illustrenderende functie' vervullen, nemen ze in het geheel een belangrijke plaats in. Per terrein -allocutie, consultatie en infrastructuur-schetsen de auteurs, uitgaande van een uitwerking van het begrip nutsdienst, een drietal scenario's voor het te voeren beleid. Al naargelang de gewenste rol van de overheid kan aan het begrip nutsdienst een brede of smalle opvulling gegeven worden, vanaf een sturend 'loodsscenario', via de middenweg van het 'konvoosscenario' naar een liberaal 'vrije vaartsenario'.

Ik moet bekennen dat ik met de ontwikkelde scenario's niet erg uit de voeten kan.

Normaal gesproken zijn scenario's vooral interessant vanwege de dynamiek die ze uitstralen en het beroep dat ze doen op het meedenken van de lezer: het proces van het analyseren van de huidige situatie, het selecteren van en manipuleren met de belangrijkste ontwikkelingen in de richting van voorstellingen omtrent de toekomst.

Maar in dit geval voel ik die prikkel niet, er 'beweegt' niets, we krijgen per terrein een drietal kant-en-klare, statische (toekomst)modellen aangereikt waarvan de relatie met de analyse in het eerste deel niet duidelijk is en die op een aantal ijkpunten (met behulp van Consumentengids-achtige plussen- en minnenschema's) beoordeeld worden. En ziet, de gulden middenweg blijkt steevast te winnen.

Waarschijnlijk doe ik de auteurs onrecht en zit er meer in dan ik er nu uithaal, maar mij lukt het op grond van de aangereikte informatie niet om de gevolgde methode ook maar bij benadering te kunnen reproduceren en beoordelen, laat staan te repliceren. Wellicht zullen de -binnenkort te verschijnen - achtergrondstudies daarover meer helderheid verschaffen.

Ook de uitwerking van het aan het eind van het rapport voorgestelde Commissariaat voor de Elektronische Informatievoorziening (naar het voorbeeld van de Amerikaanse Federal Communications Commission) acht ik te elementair om hierover een oordeel af te geven.

U merkt wel, mijn oordeel over het VOC-rapport bestaat uit een mengeling van waardering en kritiek:

- waardering voor het geheel: de brede aanpak, de poging om het gehele informatiebeleid, dat wil zeggen de rol van de overheid t.o.v. het infrastructuur, transport- en informatiediensten langs **een** meetlat te leggen;

- kritiek op de uitwerking op niet onbelangrijke punten: op het centraal begrip-penpaar dat als uitgangspunt voor de analyse diende, op de uitwerking van het begrip 'nutsdienst' per terrein en, ten slotte, uit de vragen naar de gehanteerde scenario-methode.

Maar één ding staat vast: de studie is een ambitieuze en verdienstelijke poging om de brede maatschappelijke discussie die dit terrein verdient te stimuleren. Het grootste risico dat de receptie van een studie als deze bedreigt, lijkt me het gevaar om tussen twee stoeien in te vallen: te weinig wetenschappelijk voor wetenschappers en te weinig beleidsgericht voor beleidsmakers.

Drs J.L.H. Bardoel - NOS afd. Beleidsontwikkeling

Nogmaals: Verbinding en Ontvlechting in de Communicatie

Zelden wordt een communicatiewetenschappelijk rapport een bestseller, maar de eerste druk van het VOC-rapport was na zeven weken al uitverkocht en de tweede druk verkoopt goed. Ook zelden is een communicatiewetenschappelijk rapport aanleiding geweest voor uitgebreide discussies tussen vakgenoten (twee openbare discussies hebben al plaatsgevonden) en een reeks besprekingen zijn of worden gepubliceerd. Er is veel lof geuit tijdens die gelegenheden over deze studie: over de helderheid van het betoog, over de omvangrijkheid van de verrichte studie en over de uitleg van beleidskeuzes voor openbare elektronische informatievoorzieningen in het land. Die lof is terecht.

De doelstelling van het rapport is het analyseren van keuzes die de overheid en andere actoren moeten maken rond de ontwikkeling van elektronische publieksmedia in het komende decennium. Niet minder dan 22 deelvragen - om richting te geven aan de studie - werden door vijf betrokken departementen aan de onderzoekers geleverd.

In het algemeen bereikt het rapport de genoemde doelstelling. Een drietal beleidsscenario's wordt geschetst voor zowel allocutie- als consultatiediensten - zogenaamde 'loods' -, 'vrije-vaart'- en 'konvooi'-scenario's.

Ik wil daar niet verder op ingaan. In dit nummer van Massacomunicatie vindt u immers nog een (uitgebreide) bespreking en een verslag van een van de eerder genoemde openbare discussies. Ik wil mij hier beperken tot enige kritische kanttekeningen, gemaakt bij de hoeksteen van de studie: communicatievrijheid.

Communicatievrijheid wordt benaderd vanuit een juridisch perspectief. Aansluiting wordt gezocht bij het Europees Verdrag voor de rechten van de mens: "het recht op vrijheid van meningsuiting, omvattende de vrijheid een mening te koesteren en de vrijheid inlichtingen of denkbeelden te ontvangen of door te geven, zonder inmenging van overheidswegen en ongeacht grenzen".

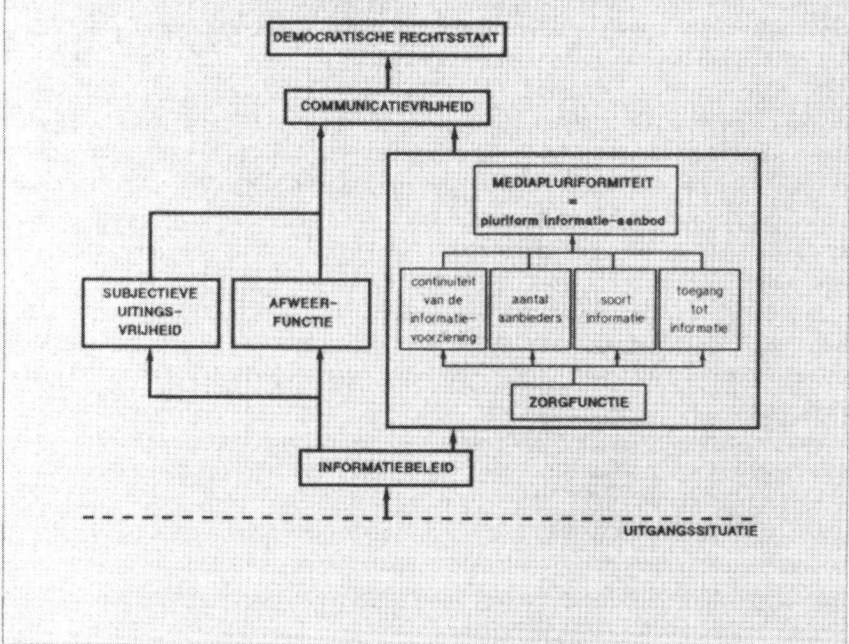
Zonder verdere uitleg wordt een drietal componenten van deze invulling van communicatievrijheid genoemd: subjectieve uitingsvrijheid, de afweerfunctie en tenslotte de zorgfunctie. Enkele voorbeelden worden gegeven van wat bedoeld wordt met deze drie componenten, en een verdere splitsing wordt aangegeven voor de zogenaamde zorgfunctie. Deze zorgfunctie kan volgens de auteurs gezien worden als het 'voorwaardenscheppen-beleid' gevoerd door de overheid, gevat in de term mediapluriformiteit.

De drie genoemde componenten van communicatievrijheid worden schematisch afgebeeld, vermoedelijk in de veronderstelling dat 'a picture is worth a thousand words'. Deze veronderstelling is nogal extreem doorgevoerd in het rapport. Het rapport bevat 41 schema's, merendeels geperst in een hoofdstuk (gemiddeld één per bladzijde).

Of schema's altijd tekstbesparend werken is de vraag. Neem bijvoorbeeld het schema ter ondersteuning van de tekst over communicatievrijheid dat hierbij is afgedrukt. Noch in het schema noch in de bijbehorende tekst wordt duidelijk wat de relatie is tussen de drie componenten van communicatievrijheid. Worden alle drie met evenwichtige maatregelen en aandacht vanuit de overheid bekeken? Hebben activiteiten, ondernomen vanuit één van de componenten, invloed op de andere componenten? Zijn er raakvlakken of overlappingen tussen de componenten? Waar zijn knelpunten of problematische aspecten in het schema te vinden? In hoeverre wordt een statisch model van communicatievrijheid voorgesteld in het schema, of zijn er juist veranderingen te constateren in de relatie tussen deze componenten? Zijn die drie componenten de enige of zijn er andere denkbare elementen van communicatievrijheid?

Dit soort vragen worden niet door het schema opgehelderd, en discussies rond dergelijke vraagstellingen zijn niet terug te vinden in het rapport. Dit is juist

Kader 6.2 ZORGFUNCTIE ALS ONDERDEEL VAN HET INFORMATIEBELEID VAN DE OVERHEID

zo bezwaarlijk, omdat communicatievrijheid wordt beschouwd als hoeksteen van de hele studie. De studie is in feite gebaseerd op een relatief onproblematische uitleg van het begrip communicatievrijheid in een hoofdstuk van slechts zes bladzijden, waarvan een bladzijde wordt opgeofferd aan twee schema's. Zo'n magere uitleg zou eventueel recht gezet kunnen worden door het verrichten van een achtergrondstudie. Momenteel wordt een zestal van zulke achtergrondstudies geschreven (binnenkort apart gepubliceerd bij uitgeverij Otto Cramwinkel), maar geen van die studies heeft met de hoeksteen van het rapport te maken. Ook - en dat zou een andere, wellicht minder elegante oplossing geweest zijn - wordt er niet verwezen naar andere studies over communicatievrij-

heid en de relatie met een democratische rechtstaat; de geredigeerde uitgave *Democracy and the Mass Media* (Cambridge, 1990) door J. Lichtenberg is hier een voorbeeld van. Maar de auteurs van het VOC-rapport hebben besloten de lezers niet op te zadelen met een uitvoerig notenapparaat. Wij kunnen dus slechts gissen hoe de auteurs over de problematische aspecten van communicatie - vrijheid denken. Misschien hebben de opdrachtgevers van het rapport geen probleem met de beperkte theoretische onderbouwing van het begrip communicatievrijheid. De opdracht, per slot van rekening, was een kader te schetsen voor toekomstig overheidsbeleid, niet om een academische verhandeling te houden over een concept.

Om hoeverre worden beleidsaanbevelingen geleverd ten aanzien van toekomstige openbare elektronische informatievoorzieningen?

De drie geschetste scenario's ('loods', 'vrije-vaart' en 'konvooi') zijn juist bedoeld om die vraag te beantwoorden. Maar ten aanzien van een gebied waar ik enige belangstelling voor heb - public access en telematica - is het moeilijk om de kernvragen van dit gebied terug te vinden in deze scenario's. Het is niet zo dat de auteurs onbekend zijn met het begrip 'public access'; de phrase wordt immers op verschillende plaatsen in het rapport gebruikt. Een uitwerking echter

van hoe public access van nieuwe vormen van telematica bereikt zou kunnen worden - en waarom dat van essentieel belang is voor een democratische rechtstaat - is niet te vinden in het VOC-rapport.

Er blijven niettemin vele andere onderwerpen over die uitgebreid in het rapport besproken worden. Voor die bijdragen en voor het geven van richting aan discussies over hoe telematica beleid gevoerd dient te worden is publikatie van dit rapport zeer welkom.

Dr. N. Jankowski, K.U.N.

MASSACOMMUNICATIE 1, 1991, contents:

WIM NOOMEN

The news: Take it or leave it, **PAGE 3**

JAN GUTTELING, HENK BOER, OENE WIEGMAN & HANS CALJÉ

Changes in reporting about environment risks in four Dutch newspapers,
page **20**

BARBARA BOSCHMAN, LILIANNE BUCKENS & LIESBETH RIJSDIJK

The Third World on screen. Research on the role of televisionreporting in
image-making of Third World countries, page **39**

HARRY BOUWMAN, MARJAN HAMMERSMA EN ALLERD PEETERS

Is HDTV only interesting for Football fans? page **52**

PIET ABEN

Press releases have most of the time enough pay off, page **64**

PETER DE GOEDE

Local and regional advertising in broadcasting, page **71**

PAUL SLAA

The VOC-report and the development of new services, page **74**

BOOKREVIEWS, **PAGE 78**

Gegevens over de auteurs

P. Aben is hoofd van de Afdeling Voorlichting en PR van de Landbouw-universiteit Wageningen

Drs. H. Boer is werkzaam bij de Vakgroep Psychologie van de Universiteit Twente

Drs. B. Boschman studeerde onlangs af bij de Vakgroep Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen

Dr. H. Bouwman is als universitair docent verbonden aan de Vakgroep Communicatiewetenschap van de Universiteit van Amsterdam

Drs. L. Buckens studeerde onlangs af bij de Vakgroep Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen

Drs. H. Caljé is verbonden aan de Vakgroep Psychologie van de Universiteit Twente

Drs. P.J.M. de Goede is als onderzoeksmedewerker verbonden aan de Vakgroep Bestuur en Beleid van de Katholieke Universiteit Nijmegen

Dr. J. Gutteling is verbonden aan de Vakgroep Psychologie van de Universiteit Twente

Drs. M. Hammersma is onderzoekster bij NOS-KLO

Prof. Dr. G.W. Noomen is als hoogleraar verbonden aan de Sectie Communicatiewetenschap van de Vakgroep Politicologie van de Vrije Universiteit van Amsterdam

Drs. A. Peeters is onderzoeker bij NOS-KLO en de Werkgroep Massacommunicatie en Public Relations van de Rijksuniversiteit te Utrecht

Drs. L. Rijdsdijk is verbonden aan de Internationale Agrarische Hogeschool te Velp en als docent voorlichtingskunde aan de Rijkshogeschool IJsselland te Zwolle

Dr. P. Slaa is als universitair docent verbonden aan de Vakgroep Communicatiewetenschap van de Universiteit van Amsterdam

Prof. dr. O. Wiegman is als hoogleraar verbonden aan de Vakgroep Psychologie van de Universiteit Twente